

T.C.

176404

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Anabilim Dalı

VAKIF KURUMUNUN

AİLE VE EĞİTİM

ALANLARINDAKİ BELLİ BAŞLI ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

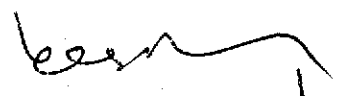
Betül ÇAKAN

13290

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Enis ÖKSÜZ

İstanbul - 1998

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Anabilim Dalı

VAKIF KURUMUNUN
AİLE VE EĞİTİM
ALANLARINDAKİ BELLİ BAŞLI ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi
Betül ÇAKAN
13290

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Enis ÖKSÜZ

İstanbul - 1998

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	5
GİRİŞ	7

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKIF KAVRAMI

I- VAKFIN TARİFİ	10
II- VAKIFLARLA İLGİLİ BAZI TABİRLER	11
III- VAKFIN MENŞEİ	12
A. İdealist (İslâmî) Nazariye	12
B. Aksü'l Amel Nazariyesi	12
C. Devlet Menfaati Nazariyesi	12
D. Roma Hukuku Menşei Nazariyesi	12
E. Bizans Hukuku Menşei Nazariyesi	12
IV. VAKFIN KURULUŞU İÇİN ARANAN ŞARTLAR	14
A. Vâkıfda Aranan Şartlar	14
B. Vakıf Edilen Şeylerde Aranan Şartlar	14
V. VAKFIN İŞLEYİŞİ	14
VI. VAKFIN KURULUŞ ŞEKİLLERİ	15
A. Tescil Suretiyle	15
B. Vasiyyet Yolu ile	15
C. Fiil ve Hareketle	15
VII. VAKFİYE	15
VIII. VAKFIN MAHİYETİ	17
A. İctimaî Bakımdan Mahiyeti	17
B. İktisadî Bakımdan Mahiyeti	20
C. Dini Bakımdan Mahiyeti	23
D. Psikolojik Bakımdan Mahiyeti	24
IX. VAKIFLARIN ÇEŞİTLERİ	25
A. Gördükleri Hizmet Bakımından Vakıflar	25
B. Çeşitleri Bakımından Vakıflar	25
C. Mülkiyeti Bakımından Vakıflar	25
D. İdaresi Bakımından Vakıflar	25
E. Kiraya Verilmesi Bakımından Vakıflar	26

X. VAKIF KURUCULARININ SOSYAL TABAKALAŞMADAKİ YERİ VE ÖNEMİ	..27
XI. TARİHİMİZDE VAKIF MÜESSESESİ	31
A. Eski Türklerde Vakıf	31
B. İslâm'da Vakıf	32
C. İslâm Ülkelerinde Vakıf	33
1. Emeviler Dönemi	33
2. Abbasiler Dönemi	33
3. Selçuklular Dönemi	33
4. Anadolu Beylikleri Dönemi	33
5. Osmanlı Dönemi	33
6. Gayrimüslimlere Ait Vakıflar	35
7. Cumhuriyet Dönemi	36
XII. DÜNÜN VE BUGÜNÜN VAKIFLARI ARASINDAKİ FARKLAR	36

İKİNCİ BÖLÜM

AİLENİN TANIMI VE KAPSAMI

I. GENEL OLARAK AİLE	37
A. Sosyolojide Aile Tanımı	37
1. Türk Sosyologlarına Göre Aile Tanımları	37
2. Yabancı Sosyologlara Göre Aile Tanımları	38
II. TOPLUMSAL BİR KURUM OLARAK AİLE	40
III. AİLENİN BAŞLICA FONKSİYONLARI	42
IV. RESMİ VESİKALAR IŞIĞINDA OSMANLI TOPLUMUNDA AİLE	44
A. Ailevî Vakıfların Ortaya Çıkış Sebepleri ve Hedefleri	44
B. Aile Vakıflarının Yaygınlık Oranları ve Kurucularının Sosyal Statüleri	45
C. Toplum Yapısına Göre Vakıf Kurucularında Aile	45
1. Osmanlı Yönetici Tabakasında Görülen Aile Yapısı ve Özellikleri	46
2. Osmanlı Toplumsal Yapısına Göre, Yönetilen Kitlenin Aile Yapısı ve Özellikleri	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AİLE VE EĞİTİM

I. EĞİTİMİN TANIMI VE TOPLUMSAL AÇIDAN ÖNEMİ	48
A. Örgün Eğitim	49
B. Yaygın Eğitim	49
II. AİLE VE EĞİTİM	50
III. TARİHİ GELİŞİM SÜRECİNDE TÜRKLERDE AİLEDE EĞİTİM	51
A. İslâm Öncesi Türk Ailesinde Eğitim	52
B. İslâmi Türk Ailesinde Eğitim	52
C. Asrî Türk Ailesinde Eğitim	53
IV. AİLENİN EĞİTİM HUSUSUNDA GÖREV VE SORUMLULUKLARI	56
A. Ailenin Görevleri	56
B. Ailenin Yetkileri	56
V. AİLEDE EĞİTİMİN TANIMI VE AİLE EĞİTİMİ KAVRAMI	56
A. Evlilik Öncesi Eğitim	56
B. Kurulmuş Ailede Eğitim	57
VI. NİÇİN AİLEDE EĞİTİM?	57
A. Aile Eğitiminden Beklenen Eğitim Hedefleri	58
B. Aile Eğitiminin Usul ve Esasları	58
VII. AİLE EĞİTİMİNDE ESAS ALINACAK KONULAR	58
VIII. EĞİTİM VE SOSYAL YARDIM TEŞKİLATLARI	59
IX. TÜRK AİLESİNDE KADININ YERİ	62
A. Yurdumuzda Kadın Eğitiminin Tarihsel Gelişimi	63
B. Aile Eğitiminde Kadının Yeri ve Vakıfların Rolü	65
X. AİLEDE ÇOCUK EĞİTİMİ	66
A. Batılı Düşünür Ve Eğitimcilerin Çocuk Eğitimi Konusundaki Görüşleri	66
B. Türk - İslâm Düşünür ve Eğitimcilerin Çocuk Eğitimi Konusundaki Görüşleri	66
C. Çocuk Yetiştirme Sanatı	67
D. Ailenin Çocuğa Olan Etkileri	67
E. Çocuk Yetiştirmenin Toplumsal Yönü	68

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
VAKIFLARIN VE YETKİLİ MERCİLERİN
AİLENİN EĞİTİMİ VE KORUNMASINA
YÖNELİK YAPTIĞI VE YAPACAĞI ÇALIŞMALAR

I. VAKIFLARIN KADIN SAĞLIĞINA VERDİKLERİ ÖNEM	.69
A. Ailenin Korunmasında Sosyal Güvenlik Vakıflarının Rolü	.69
II. VAKIFLARIN ÖZEL EĞİTİM GEREKTİREN	
ÇOCUKLARA YÖNELİK ÇALIŞMALARI	.72
III. VAKIFLARIN YETİM VE KİMSESİZ ÇOCUKLARA	
YÖNELİK ÇALIŞMALARI	.75
A. Tanzimat Döneminde Yetim Mallarının Korunmasına	
Yönelik Yasal Düzenlemeler	.76
B. Tanzimat Döneminde Yetimlerle İlgili Bazı Uygulamalar	.77
IV. AİLENİN YIPRANMASINDA BASIN-YAYIN YOLUYLA	
VAKIFLARIN ÜSTLENECEĞİ GÖREVLER	.80
V. AİLE EĞİTİMİ VE KORUNMASINDA VAKIFLARIN MALİ	
YÖNDEN KATKILARI VE ÇALIŞMALARI	.82
A. Eğitim Amaçlı Vakıflar ve Aile Eğitimi	.82
B. Vakıfların Aile Eğitimine Dolaylı Katkıları	.83
C. Aile Eğitimi ve Korunmasını Amaç Edinen Vakıflar	.84
D. Devletin Aile, Kadın ve Çocukların Eğitimine İlişkin Politikası ve Harcamaları	.85
E. Vakıfların Eğitim, Sağlık Hizmetleri ve Aile Eğitimine Katkıları	.86
SONUÇ	.87
KAYNAKLAR	.90

ÖNSÖZ

İslâm kültür müesseseleri bütün diğer tarih ve kültür müesseseleri gibi önemli bir çalışma sahası teşkil etmektedir.

Bu çalışmalar maziyi öğrenmek için zarurî olduğu kadar günümüzdeki içtimâî müesseselerin bir çoğunun bünyesini anlamak ve değerlendirmek, bunların daha iyi işlemelerini sağlamak, düzeltmelere tâbi tutmak içinde faydalıdır.

Benim de çeşitli vesilelerle katılmış olduğum, sohbet panel ve yemekli toplantıların çoğu ya ecdadımızın yapmış olduğu vakıf müesseseleri ya da yeni kurulan vakıflar tarafından kendi mekânlarında yapılmıştır. Devletten maddî ya da manevî hiçbir yardım almadan bu organizasyonların nasıl gerçekleştirildiği sorusu vakıf müessesesini incelememe asıl sebeptir.

Millî hayatımızın en köklü ve en önemli kurumlarından olan vakıflar, çok eski bir geçmişe sahip olup, günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Bu çalışmada ele alınan vakıf kurumu Türk ve İslâm tarihi açısından önemli bir müessesedir. Konu tarihi, tarihi olduğu kadar da sosyolojiktir. Vakıfla ilgili konularda daha çok hukukçular, tarihçiler ve ilâhiyatçılar çalışma yapmıştır. Fakat sosyolojik olarak mutlaka incelenmelidir. Özellikle iktisat sosyolojisi, eğitim sosyolojisi, kurumlar sosyolojisi, aile sosyolojisi, ve ülkemizde pek gelişmeyen tarih sosyolojisi vakıfların incelenmesini gözönünde tutması gereken başlıca sosyoloji dallarıdır.

Toplumsal yapıda yer alan kurumlar (aile, din, eğitim, ekonomi, siyaset) karşılıklı ilişki ve etkileşim halindedirler. Eğitim kurumunun en çok etkilediği ve etkilendiği toplumsal kurum aile olduğu için bu konuyu seçtim ve "Vakıf Kurumunun Aile ve Eğitim Alanlarındaki Belli Başlı Etkileri." adı altında incelemeye karar verdim.

Ülkemizin en büyük problemlerinden biri hatta en başta geleni eğitimidir. Acaba atalarımız geçmişte bu problemi nasıl halletmişti? Bunun cevabı bizi vakıflara götürecektir. İlk eğitimin ailede olduğu da hesaba katılınca vakıf, aile, eğitim üçlüsü ile karşılaşırız.

Toplumun temeli ailedir, düsturundan yola çıkarak ailenin korunması ve eğitimi ilkesini daima benimsemiş olan vakıflar özellikle eğitim alanında yapmış oldukları yardımlar günümüzde de devam etmektedir.

Bu bakımdan cemiyetin, dini, iktisadi ve içtimai hayatının teşekkülünde önemli derecede rol oynamış ve derin izler bırakmış olan Vakıf kurumuyla ilgili çalışmam esas itibariyle dört bölümden oluşmaktadır. Bugünü anlamak için “dün”ü bilmek gerekir kanaatiyle konumuzu tarihi gelişim çerçevesinde incelemeye çalıştık. Birinci bölüm “Vakıf Kavramı” İkinci bölüm “Ailenin Tanımı ve Kapsamı” Üçüncü Bölüm “Aile ve Eğitim” Dördüncü Bölüm “Vakıfların ve Yetkili Mercilerin Ailenin Eğitimi ve korunmasına yönelik yaptığı ve yapacağı Çalışmalar” adını taşımaktadır.

Konu ilâhiyatçıların ve tarihçilerin değerlendirmeleriyle ele alınan bu konuyu benden sosyolojik açıdan inceledim.

Mevzuun İslâmi esaslarını vermek için gerek Kur’an-ı Kerîm ve gerekse hadislerdeki unsurlar verilmiştir.

Çalışma teorik bir nitelik taşıdığı için tarihçi metod anlayışıyla ve kaynak tarama tekniğiyle yapılmıştır. Bu sebeple çeşitli kitaplar yanında günlük gazeteler de incelenmiştir. Terimlerin orijinalliklerine dokunmadan lüzumsuz dipnotların verilmesinden kaçınılmıştır.

Konunun ara kaynağını oluşturan vakfiyelerin aslına ulaşamadığı için ilgili makalalardan yararlanılmıştır.

Vakıf çeşmesinden doldurduğum bir testi su misâli, ortaya çıkan bu çalışma inşaallah daha sonra yapılacaklara ışık tutacaktır.

Çalışmam sırasında bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Enis ÖKSÜZ’e, bu konuda çalışmam için beni teşvik eden aileme ve bu tezin yazımında emeği geçen vefakâr arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

Betül ÇAKAN

Eylül 1998

GİRİŞ

Türk milletininkarakteristik özelliklerinden biri olan yardımseverlik çeşitli şekillerde kendini göstermiştir. İnsanları almadan vermeye yönelten bu psikolojinin elbette pek çok sebebi vardır. Acaba insanları bu derece etkileyen ve onları bir takım müesseseler kurmaya teşvik eden sebepler nelerdir?

İşte vakıf kurumu insanların bu psikolojisi sonunda ortaya çıkmıştır.

Vakıf lügatta; tutmak, men etmek, bir mal ve mülkü satılmamak şartıyla bir hayır işine tahsis etmek demektir.

Sosyal anlamda tanımlayacak olursak; İnsanı ferdilikten çıkarıp sosyalleşmeye iten, ruhen arındıran, vicdanen rahatlatan, manen Allah'a yaklaştıran, sosyal ilişkilerini düzene koyan, sosyal itibar kazandıran, yardım ve iyilik duygusunu geliştiren, sosyal sınıflar arasında denge kuran, servetin dağılmasını ve belirli ellerde toplanmasına mani olan sosyal bir kurumdur.

Vakfın tarihi çok eskilere dayanır. İslâm kaynaklarına göre ilk vakıf Hz. İbrahim (a.s.)'in kurduğu (Halilür Rahman) vakfıdır. Bundan sonra ilk düzenli vakıf Peygamberimiz tarafından kurulmuştur. Peygamberimiz Medine'de şahsi mülkü olan Fedek arazisini vasiyet yoluyla vakfetmek suretiyle ilk İslâmi vakıf vücut bulmuştur.

Vakfın kaynağı hakkında farklı görüşler vardır. Ancak, vakfın kaynağı dindir. Çünkü, "iyilik" duygusunun menşei'ni maddede bulmak mümkün değildir.

Genelde vakıf benzeri kuruluşlar çeşitli toplumlarda görülsede, onlara vakıf demek doğru değildir. Özellikle Batı toplumlarında feodal beylerinin ve site yöneticilerin geliştirdiği müesseselere vakıf denemez. Çünkü vakıfların özünde karşılıksız ve Allah için hizmet yatar. Oysa batıda amaç halkın yöneticilere sadakatını sağlamaktır.

Bu nedenle İslâmi anlayışdaki vakıf kurumları İslâm dininin yayılmaya başladığı dönemlerde görülmeye başlanmıştır.

Diğer taraftan vakıf kelimesi ne Kur'ân-ı Kerim'de ne de hadislerde doğrudan doğruya geçmemekle beraber yardımlaşmayı, teşvik eden âyetlerin sayısının oldukça fazla olması İslâmi yaşayışta vakıfların önemini ortaya koyar.

İslâm bilginleri genellikle vakfın hukukî statülerini Kur'ân-ı Kerîm'deki "sevdiğiniz şeylerden sarfetmedikçe iyiliğe erişemezsiniz. Her ne sarf ederseniz şüphesiz Allah onu bilir. (Al-i İmran sûresi, âyet 92). "İyilik ve fenalıktan sakınmakta yardımlaşın." (Maide sûresi, âyet 2) ayetleri ile Hz. Peygamberin hadislerine dayanmaktadırlar.

Görüldüğü gibi İslâmi anlayıştaki vakıf geleneği diğer toplumlarda görülen vakıf anlayışından tamamen farklıdır.

Türkler de müslüman olduktan sonra geçmişte var olan vakıf anlayışını İslâmi temellere oturtarak tüm sosyal problemlerini vakıf yoluyla çözmüşlerdir. Vakıf kurma Türklerde o kadar ilerlemiştir ki, adeta bir "vakıf insan, vakıf toplum" modeli ortaya çıkmıştır.

Türk vakıfları yüzyıllar boyunca sosyal nizâmın her türlü sarsıntı ve zedelenmeden korunmasına, fertler arasında sosyal dayanışma ve yardımlaşma yolu ile karşılıklı sevgi bağının kurulmasına önemli ölçüde hizmet vermiştir.

İnsanlığın mayasında bulunan ve onunla yaşıt olan yardımlaşma ve dayanışma duygusu, sağlıklı ailelerin oluşmasında etken olduğu gibi, gerek fertlerinin arasında, gerekse ailelerin bir-biri arasındaki münasebetlerin olumlu yönden geliştirilmesinde de önemli bir faktör olmuştur. Öyle ki, kişi kendi ailesinin ihtiyaçlarını temîn etme zorunluluğunun yanında, başla ailelerin veya fertlerinde bir kısmının ihtiyaçlarını karşılamaya katkıda bulunmayı da ifası icabeden bir insanlık görevi telakki etmiştir.

İslâm toplumlarında aile hayatı ve sosyal ilişkilerin sağlıklı olmasında etken olan gelenekler de bu yönde gelişmiştir.

Temeli asr-ı saadette atılan vakıflarla ilgili çalışmalar dört büyük halife döneminde de devam ettirilmiş. Emeviler, Abbasiler ve Selçuklular zamanında geliştirilmiş, nihayet Osmanlılar döneminde doruk noktasına ermiştir.

Böylece aile hayatını tüm yönleriyle yakından ilgilendiren ve sosyal yardımlaşmanın en eski, en gelişmiş en görkemli ve en süreklisi olan vakıf müessesesi meydana gelmiştir.

Ailenin kurulmasından korunmasına ve aile fertlerinin kaynaşmasından dayanışmasına kadar bir çok yönden müessir olan bu müessese, aileyi korumayı ön planda bulunduran geniş ve kapsamlı bir müessese haline gelmiştir. Kendileri ve yakınları kadar başkalarını da gözetmenin erdemine eren insanlar, değişik tarih ve yerlerde kurdukları vakıflar vasıtasıyla, insanlık ailesine çok ve çeşitli hizmetler sunagelmışlerdir.

Özellikle ailenin kurucusu olan kadın birinci planda koruma altına alınmıştır. Eşleri şehit düşen hanımlara ve onların çocuklarını korumaya yönelik vakıflarda sadece bu hanımların korunmasıyla kalınmamış onların eğitime de ayrı bir önem verilmiştir.

Peygamberimizin hadisleri de dikkate alınarak yetimlere yönelik pek çok vakıf ve eğitim kurumu meydana getirilmiştir. Özellikle (buralarda) kız çocuklarının ileride aile içindeki konumları düşünülerek eğitimlerine daha çok önem verilmiştir. Bu daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir.

İslâm dini evlilik ve aile konusunda çok hassastır. Bu konuyu dikkate alan vakıflar pek çok

yardımda bulunmuştur. Evlenme çağına gelen fakir kızlara çeyiz hazırlanmasından, yetim çocukların yetiştirilmesine, dul kadınların korunmasına, vakıf doğumevi ve eczane açılması akla ilk gelenlerdir. Bu alanlarda dahil olmak üzere vakıflar sadece erkekler tarafından değil birçok kadın tarafından da yapılmıştır. Vakıf yapan Türk kadınları arasında Bezm-i Âlem Valide Sultan, Mihrî Şah Valide Sultan, Cevri Kalfa ve daha pek çokları sayılabilir. Onların yaptıkları bugün hâlâ insanların hizmetindedir.

Vakfiyelere toplu bir göz gezdirildiğinde vakıf gelirlerinin büyük bir kısmının eğitim ve öğretime tahsis edildiği görülür.

Osmanlılarda Sıbyan mektebi olarak geçen, şimdi “Ana Okulu” denilen öğrenim kurumlarından medreselere kadar tüm eğitim öğretim işleri vakıf eliyle yürütülmekteydi. Öyleki buralarda okuyan öğrenci ve öğretmenlere maaş bağlanmış, bunun dışında giyecek yardımı da yapılmaktaydı. Ayrıca sporla ilgili sahalarda eğitim görenlere de maaş bağlanmıştı.

Vakıfların eğitim alanında yaptığı diğer bir hizmette kütüphanelerdir. Burdan da anlaşılıyor ki vakıf kurumu, mektep, medrese, cami, tekke ve kütüphaneler yoluyla eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılmasında, dolayısıyla İslâm ülkelerinde fikir sanat hayatının gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde geniş bir sahaya yayılma imkânı bulan vakıflar Türk kültürünün Rumelide yerleşmesine de yardım etmiştir.

Vakıf hangi amaçla kurulursa kurulsun ve hangi tür vakıf olursa olsun, hepsinin temelinde iktisadi ve mali görüş ve düşünceler yatmaktadır. Çünkü sosyal amaçlı ve hatta dini amaçlı bir vakıf kendisine hedef aldığı gayelerini gerçekleştirebilmesi, faaliyetlerini devam ettirebilmesi için belli iktisadî ve mali güce sahip bulunması ve aynı zamanda bu hizmetlerini devam ettirecek geliri elde ediyor olması gerekir. Bu durumda ise vakfın kurulması fonksiyonlarının devamı için ekonomik gücün ve bu gücün iyi bir şekilde kullanılmasıyla beraber geliştirilmesi de gereklidir. Vakfın politikasında bu durumun gözden kaçırılmaması gerekir.

Vakıflar, bütün İslâm dünyasında ve özellikle bizim memleketimizde çok önemli ve faal bir rol oynamışlardır. Eskisi gibi olmasa da günümüzde de bu anlayışı devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Şayet vakıf yapma şuur ve anlayışı olmasaydı, hâlâ bugün bile sadece yurdumuzdakiler değil. Avrupa ve Afrika gibi kıtalarda bulunan birçok ülkede, propagandamızı yapan binlerce eser; bunlara şekil ve ruh veren ilim, irfan ve sanat erbabı da olmayacaktı. Onları, bu eserleri yapabilecek ruh kıvamına getirme işinde vakıfların büyük rolü vardır.

Bütün insanlık tarihi için önemli bir müessesese olan vakıflar hakkındaki bu girişten sonra müessesenin kuruluşu, geçirmiş olduğu tarihi seyir, aile ve eğitim alanlarındaki etkileri hakkında bilgi verebiliriz.

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKIF KAVRAMI

I.VAKFIN TARİFİ

a) Lûgat manası: Vakıf, Arapça vakf kelimesinden alınmıştır. Vakf: Duruş, durma, bir mal ve mülkü satılmamak şartıyla bir hayır işine tahsis ve teberrû etme, tamamiyle ve büsbütün tahsis etme anlamlarına gelir. (1).

b) İstilahî manası: Vakıf, sahibi tarafından şer'î hükümlerin doğrultusunda bir hayır işine, hayrat ve hasenata tahsis olunmuş mülk ve maldır. Vakıf arazisi, vakıf dükkânları gibi. (2)

A.Himmet Berki Vakfı, yararı insanlara ait olup bir aynı Allah'ın mülkü hükmünde olmak temlik ve temellükten habs ve men etmektir, diye tarif eder. (3)

İslâm hukukçularına göre tarifi; Vakıf, bir mülkün menfaatinı halka tahsis edip aynını ALLAH Tealâ'nın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten ebediyyen men etmektir. (İmameyne göre).

İmam-ı Azama göre vakıf, bir mülkün aynı mülk sahibinin mülkü hükmünde kalmak üzere menfaatinin bir cihete tasadduk edilmesidir. Medeni kanunumuzda ise, vakıf şöyle tarif edilmektedir. "Vakıf, başlı başına mevcudiyeti haiz olmak üzere bir malın belli bir gayeye tahsisidir.

Vakıf yapan kimseye vâkıf, vakf edilen mala mevkuf ve vakfın menfaati kendilerine tahsis ve şart olunan cihete meşrûnun-leh ve mevkufun aleyh denir. (4)

(1) ŞEMSETTİN, Sami, Kamus-i Türkî, İstanbul 1978, s. 1496

2) ŞEMSETTİN, Sami, a.g.e. s. 1496

(3) BERKİ, A.Himmet, İstilah ve Tabirler, V. Gn. Müd. Yn. Ankara, s. 54

(4) ŞAHİN, Musa, Vakıf Kurumunun Sosyal Hizmetleri Üzerine Bir Araştırma (Y. Lisans Tezi), İstanbul 1990, s. 6

II. VAKIFLARLA İLGİLİ BAZI TABİRLER

Vakfa dair yazılan eserlerin hemen hepsinde, vakıfla ilgili tabirleri içine alan müstakil bir bölüm ayrılmıştı. Vakfın iyi anlaşılması için önemli vakıf tabirlerinin tarif ve izahları gerekir.

Vâkıf: Sahibi bulunduğu bir mülkü, toplumun yararına hayır ve sevab kazanmak gayesiyle ebedi olarak tahsis eden, yani vakfı yapan kimse.

Mevkûf: Vakf edilen mala, mülke denir. Mahalli vakıf da mevkuf bir tabirdir.

Akar: Bina, arazi, bahçe, bağ gibi başka yere nakli mümkün olmayan maldır. Bu nevi mala gayr-i menkul denir. Asıl akar arsa ve araziden ibarettir. (5)

Mevkûfun Aleyh: Vakf olunan malın menfaati kendisine şart koşulmuş kişiye veya yere denir. Meşrutun leh de aynı manadadır. Buna vakıf giderleri dendiği gibi vazife ehli de denir.

Mütevelli: Vakfın şartlarına uygun olarak, şer'i hükümler gereğinde vakıf işlerini idare etmek ve vakfı gözetleyip kollamak üzere tayin olunan kişiler için kullanılır. Bazı hususlarda mütevelli yerine kaim olmak üzere hakim tarafından görevlendirilene de "Kaim-i makam-ı mütevelli" denir. (6)

(5) KAZICI, Ziya- ŞEKER, Mehmet, İslâm Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul 1981, ss. 242- 243

KAZICI, Ziya, İslâmi Ve Sosyal Açıdan Vakıflar, Marifet Yay., İstanbul 1985, ss. 30- 31

(6) BERKİ, A. Himmet, a.g.e., s. 55

III. VAKFIN MENŞEİ

Vakfın menşei hakkında muhtelif nazariyeler üzerinde durulmaktadır. Prof. Dr. F. Köprülü, vakıf müessesesinin menşei ile ilgili nazariyeleri altı gruba ayırmaktadır.

A-İdealist (İslâmi) Nazariye: M.Belin, M'de Nauphal, hatta Mercier Clavel, M.Zeis, Sauterya et Cher Bonneo gibi müellifler, İslâm Hukukçularının klâsik telkinlerine sadık kalarak vakfı tama-miyle İslâmi bir müessese olarak ve doğrudan doğruya İslâmi menşe'den gelmiş addederler.

İdealist nazariyeye göre vakıf, gerekli fikri, gerek rûhi, ahlâki, gerekse hukukî mahiyeti itibari-yle İslâmi hayat anlayışından sosyal hayata yansıyan bir sosyal kurumdur.

B-Aksü'l Amel Nazariyesi: Movradja d'ohson, Robe, Mercier, Marcel Morand gibi müelliflerin ileri sürdükleri bu nazariyeye göre, vakıf müessesesi ve bilhassa adi vakıflar (aile vakıfları) her şeyden evvel eski Arap örfünün Müslümanlığın koyduğu yeni veraset hükümlerine karşı bir aksü'l amelinden doğmuştur.

Arap hayatında İslâmiyetten evvel kadınların ve kız çocukların içtimaive hukuki vaziyetleri çok aşağı idi. İslâm dini, kadının bu vaziyetini yükselterek onun da verasete dahil olduğu hükmünü koydu. Asırlardan beri sürüp gelen bir an'anaye karşı İslâm dininin aldığı bu katı vaziyet, Arapla-rı doğrudan doğruya değil fakat kaçamaklı yoldan bir aksü'l amel yaratmaya mecbur etti. Bunun neticesinde aile vakıfları meydana çıktı. Bu usul sayesinde bir aile reisi, vakıf tesisi suretiyle kız-larını mirastan iskata muvaffak oluyordu. İslâm hukukçuları, miras hakkındaki Kur'an hükümleri-ni fiilen hiçe indiren bu usul karşısında itirazlarda bulundular. Hatta Malikilerin vakıf sisteminde buna mani olacak hükümler kondu.

C- Devlet Menfaati Nazariyesi: Sadece Zeys ve bilhassa Van Berchen tarafından ileri sürü-len bu nazariyeye göre, vakfın menşei, asıl sarih mebdeini, peygamberin ölümünden sonra fey-lerin mülkiyeti üzerinde yapılan değişikliklerde aramak lazımdır. Peygamberler hayatta iken, ge-rek harben, gerek sulhen zaptedilen mülkler ve topraklar -ki istilahta bunlara fey denir,- hukuken onun arzu ve iradesine tabiydi. Peygamber (a.s) ölünce, varisleri bunların kendilerine ait oldu-ğu iddia ettiler. Lâkin bu talepler kabul edilmedi. İslâm ümmetine yani Beytül-Mal'e ait olduğu ile-ri sürüldü. Bu suretle toprak, türlü hukukî tehavüllerden masum mukaddes bir şey mahiyetini alı-yordu. Artık bundan sonra Muhammed'in (a.s) halefleri yani halifeler bu araziye Beytül-Mal adı-na idare ile mükellef bulundular ve bunlar üzerinde hiçbir mülkiyet hakkına sahip olmadılar.

Vakfın İslâmi menşei hakkında ilk İslâm hukukçularının klasik nazariyesini kabul eden Zeys'de, Müslümanlar tarafından zapt ve ilhak edilen toprakların peygamberin (a.s) ölümünden sonra Beytül-Mal adına mevkuf tutulduğunu ve İslâm Vakfı'nın bundan doğduğunu tervic etmektedir.

Vakfın menşei ve mahiyeti hakkında incelemelerde bulunan diğer garp alimleri arasında hiçbir mevki kazanamayan bu nazariyeyi Marcel Morand pek haklı olarak tenkid etmiş ve bunun zayıf bir istidlalden ibaret olduğunu göstermiştir.

D-Roma Hukuku Menşei Nazariyesi: İslâm Vakfı'nın, sair bazı İslâm Hukuku müesseseleri gibi Roma hukukundan alındığını İtalyan hukukçusu Gattechi ileri sürmüştür. İslâm hukukunun inkişafında Roma hukukunun ve Musevilik ahkâmının büyük bir tesiri olduğuna inanmış olan Gattechi'ye göre, İslâm vakıf müessesesinin tabi olduğu hukuki şartlar Roma hukukundaki "res sacroe"ların tabi bulunduğu hukuki şartlar Roma hukukundaki "res sacroe"ların tabi bulunduğu şartlardan alınmıştır. Bunların tahsis edilmiş olduğu "aedes sacroe"ler ise Müslümanların mes-citlerine tekabül eder.

Fuat Köprülü, makalesinin devamında bu nazariyenin doğru dürüst taraftar bulamadığını, Fransız hukukçusu Marcel Morand tarafından şiddetle tenkid edildiğini belirtir.

E-Bizans Hukuku Menşei Nazariyesi: Vakıf müessesesinin hukukî mahiyeti bakımından ilk örneklerini Bizans'tan aldığı fikri, birbirinden tamamen habersiz olarak H.Becker ve Marcel Mo-rand gibi müsteşrik hukukçular tarafından ileri sürülmüş ve bilhassa bu sonucu tarafından şiddet-le müdafaa ve izah edilmiştir. Daha önce bahsettiğimiz aksü'l-amel nazariyesini kabul eden bu müellife göre, eski Arap örfünün bir Aksü'l-ameli olarak meydana çıkan yani İslâm dininin vera-set hakkındaki kat'i kaidelerini -doğrudan doğruya değil fakat kaçamaklı bir yoldan-hükümsüz bı-rakmak, maksadıyla vücuda gelen vakıf müessesesi, ilk örneğini Bizans'ın Suriye ve Mısır'daki dini müesseselerinden almıştır.

Fuat Köprülü, makalesinde Marcel Morand'ın İslâm vakıf hukuku ile Bizans vakıf hukuku ara-sındaki tespitlerini zikrederek varılan neticenin cidden inandırıcı boyutlar taşıdığını ifade eder.

Fuat Köprülü, Bizans'ın Roma hukukundan esinlenerek vakıf müessesesinin ilk örneğini Suri-ye ve Mısır'da sergilediğini söylemekte ve bu fikri benimsemektedir.

Bu nazariyelere karşılık, Ebu'l ala Mardin "vakıf usulü garp hukukunda ancak 18. Asırda çıkan medeni kanunlarda yer almıştır" diyerek vakıf müessesesinin Bizans hukukundan ilham aldığı yolundaki fikirlerin tamamen şahsi olduğunu ifade etmektedir.

Hüseyin Naci de tarihi süreç içerisinde meydana gelen gelişmeler batı yazarları desteklemedi-

ği halde, onların vakfın menşei hakkında garptan dayanak aramaları, araştırmalarını peşin fikirlerden sıyırıp realiteye uygun olarak yapmamalarından kaynaklandığını belirtmektedir.

Hülasa; Vakfın menşei hakkında şu veya bu tür fikirler ortaya atılmışsa da Ebu'l'ala Mardin, Hüseyin Naci'nin konu ile ilgili araştırmalarında belirttikleri gibi küçük benzerlikler dolayısıyla vakfın Roma ve Bizans hukukuna bağlamak bilimsel açıdan mümkün değildir. Çünkü Suriye ve Mısır'ın fethinden önce Hicretin 2. yılında vakfın temelleri Medine'de atılmıştı.

İhtiyaçlar ve yardımlaşma fikri insanlığın tarihi kadar eskidir. Mutlaka her toplum yaşadığı devrin sosyal teamülüne göre bir takım faaliyetlerde bulunmuştur.

Eskilerden gelen karşılıklı dayanışma ve yoksulun korunması ahlaki duyguların muhafaza edilmesi çabaları en olgun şeklini vakıf müessesesinde bulmuştur. Vakıf müessesesi ise asıl büyük tekamüle, sosyal hayatta yardımlaşma ve dayanışmaya önem veren İslâm dininin zuhurundan sonra mazhar olmuştur. Gerçekten İslâm hukukunun en çok işlenmiş ve geliştirilmiş bölümlerinden biri vakıflardır.

Bu konudaki nazariye ve iddialar ne olursa olsun vakıf müessesesinin en fazla İslâm ülkelerinde geliştiği ve onların sosyal ve ekonomik hayatlarına büyük çapta tesir ettiği bir gerçektir. (7)

(7) KAZICI, Ziya, a.g.e. ss. 50-53, ŞAHİN, Musa, a.g.e. ss.24-31, ÖZTÜRK, Nazif, Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Vakıflar Genel Müd. Yay. Ankara 1983, ss. 33-35-40 (Fuat Köprülü'den nakil)

IV. VAKFIN KURULUŞU İÇİN ARANAN ŞARTLAR

Vakıf işleminde yerine getirilebilmesi için bir takım şartlar aranmaktadır. Herşeyden önce vakfın vakfeden tarafından verildiğini gösteren ifadenin bilinmesi gerekir. Meselâ, "Malımı vakfettim, habs ettim, tasadduk ettim" ya da "Sâdaka-i müebbede ile sadaka ettim" gibi vakfa işaret eden sözler vakfın rûknünden sayılır. Ancak, vakfın kuruluşu, yani sıhhati için aranan şartlar, kesin çizgilerle birbirinden ayrılmazlar.

A.Vâkıf'da Aranan Şartlar

1. Vâkıfın temlik ve teberrua ehil olması şarttır. Yani vakfeden, akıl sahibi, hür ve baliğ olmalıdır.
2. Vâkıfın vakfa razı olması şarttır.
3. Vâkıfın borcundan veya sefehinden (akılsızlık) dolayı mahcur (hacır olunmuş) bulunmaması şarttır.
4. Vâkıf vakfettiği şeyi itikadına göre hayır ve sevap kazanmak niyeti ile vakfetmelidir.

B.Vakfedilen Şeylerde Aranan Şartlar

1. Vakfedilen şeyin ayn (vakfedenin elinde bulunan mal) olması şarttır.
 2. Vakfedilecek malın çıkar (ev, dükkan, tarla vs. gibi gelir getiren mülk) olması şarttır.
 3. Vakıfta müebbedlik şarttır.
 4. Vakfedilen şeyin muayyen ve malum olması şarttır.
 5. Vakfın münces (yerine getirilmiş sonuçlandırılmış) olması şarttır. Vakıfta mevcut ve muhakkak olmayan birşeye bağlı olarak vuku bulan vakıf sahih olmaz.
 6. Vakfedilecek bina ve ağaçların "müstahiku'l-kal" (yıkılmaya veya sökülmeğe mahkum) ve eninde sonunda sökülecek ve yıkılacak olmaması şarttır.
 7. Vakfedilen şeyin vakıf sırasında vakfın malı olması şarttır.
 8. Muhayyerlik (seçime bağlı) şartı ile yapılan bir vakıf sahih olmaz. Vakıfta hayır şart olmak şarttır.
 9. Vakfın meşrûnun lehi (vakfeden tarafından vakıftan yararlanması şart koşulan) kesinlikle belli edilmesi ve ihmalden uzak tutulmalıdır.
 10. Vakıf hayır yoluna yapılmalıdır.
- Bu şartlardan birinin olmaması halinde sahih bir vakıf teşekkül etmez. (8)

V. VAKFIN İŞLEYİŞİ

Vakfa ait işlerin idaresi için görevlendirilen nazırlara "müevelliyi vakf" denir. Gerçi vakıf mütevellilerine Nazır da denmiştir. Nazır ünvanı, mütevellilerin hallerine ve vakıfların umumî idarelerine bakan kimseler için kullanılır. İslâm tarihinde kendi vakıflarına ilk defa nezaret edenin Hz. Ömer olduğunda birleşilir. Hz. Peygamber de kendi vakfettiği hurmalığa nezaret görevini Hz. Ebu Bekir'e vermiştir.

Hicretin 1. ve 2. asrında Emeviler devrinde vakıflar vakıf tarafından tayin edilen mütevellilerce yönetilirdi. Abbasiler döneminde bu işi halife adına kadılar yapardı.

Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklularda da aynı usûl devam etmiştir. Harzemşahlar devrinde Maverûnnehirde, vakıflar sıkı bir kontrol altında idi. Sü-i istimali görülen müteveli veya nazırı azlederek yerine başkasını tayin etme yetkisi hükümdara aittir. Bu yetkiyi hükümdar adına Kadıyyü'l Kudat kullanırdı. Görüldüğü gibi ilk Müslüman Türk devletlerinde vakıflara ait Divanlar vardı. Mısır'da "Nâzirül-Ahkâmîş-Şeriyye" ünvanıyla tayin edilen umumi nazırlar yanında bütün vakıfların idaresi "Nâzirü'l-Ahkâm" olanlara verilmiştir.

Anadolu Selçukluları, beylikler devri ve Osmanlılarda vakıflar nazırlar tarafından denetlenmiştir. Fatih, I. Selim ve Kanuni Süleyman vakıfları, sadrazamlar tarafından II. Bayezid, I. Ahmed vakıfları da Şeyhül İslâmlarca idare edilmişlerdi. Bunların kendi teşkilâtlarına göre birer müfettişi vardı. Murakabe ve teftiş bu kişilerce yapılır, sonuçtan Nâzir haberdar edilirdi.(9)

(8) ŞEKER, Mehmet, İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, ss.147-151

(9) PAKALIN, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.III, İstanbul 1971, s. 579

VI. VAKFIN KURULUŞ ŞEKİLLERİ

A.Tescil Sûretiyle: Vâkıf, hakime müracaatla vakıf kurmak istediğini bildirir. Bunun üzerine hakim, vakfın kurulabilmesi için gerekli şartların bulunup bulunmadığını araştırır. Şayet bu araştırma sonunda müsbet bir netice alınırsa o zaman şahitlerin huzurunda ve onların da karara iştirakiyle vakfı karara bağlayıp tescil eder. Tescil suretiyle kurulan vakıflar umumiyetle böyle olmakla birlikte bazanda merkezden kadılığa bir emirle vakfın tescil edilmesi istenir.

B.Vasiyyet Yolu ile: Vakfı yapan kimsenin ölmeden önce vasiyyet etmesi sûretiyle kurulan vakıftır. Eğer, vakfın mirasçıları yoksa, ma-melekinin tamamını, varsa üçte birini vasiyyet sûretiyle vakf edebilir. Ölümü halinde vasiyeti gereğince mülkü vakıf olur.

C. Fiil ve Hareketle: Mesela bir kimse, mülkü olan bir arsa üzerine cami inşa ettirip, ezan okutturup, cemaatin camide namaz kılmalarına müsaade etse ve kendisi de bu cami içinde cemaatle birlikte namaz kılsa bu cami, vâkf-ı lazım suretiyle vakıf olur.

VII. VAKFIYE

Vâkıf'ın resmen bir yazı ile müracaatı üzerine hakim de yüzleştirerek hükmünü verdiğini belirten senede vakfiye (Huccet) denir. Vakfiyeler eski zamanlarda; kadılık siciline kaydedildikten sonra kesinleşirdi. Tapu dairelerinde ve vakıflar arşivlerinde çok sayıda ve bazıları müzehheb, yani altın yaldızlı vakfiyeler vardır.

Bir vakfiye metninde çoğunlukla şu bölümler yer alırdı:

1. Allah'a hamd ve senâ (övgü)den sonra vakfın ecr ve sevabı hakkında varid olan âyetler ve hadisler.

2. Vakf olan mallar,

3. Vakf olunan malların ya da kurulan müessesenin nasıl idare edileceği.

4. Ne türlü masraflar yapılacağı ve gelirlerin sarf yeri,

5. Vakfın kimler tarafından idare olunacağı, müessesede kaç adamın çalışacağı, bunlara ne kadar aylık verileceği, bu aylıkların nerelerden alınacak gelirlerle temin olunacağı ve sonunda bu müesseseden kimlerin ne şekilde faydalanacağına dair bir takım kayıtlar ve şartlar,

6. Hakimin, vakfın sıhhat ve lüzumuna dair hükmü,

7. Sonunda tarih ile üst kısmında hakimin mührü.

İslâm tarihinde ilk vakfiyenin Hz. Ömer tarafından yazıldığı bilinmektedir. Ancak bunun Hz. Peygamberin sağlığında yazılıp yazılmadığı ya da Hz. Ömer'in halifeliği sırasında yazıldığı konusunda tam bir bilgiye sahip değiliz. Kuvvetli ihtimalle Hz. Ömer'in halifeliğinde yazıldığı sanılmaktadır.

Hz. Ömer'in Seng (Temg) arazisinin vakfiyesi olarak yazdirdığı vakfiyenin kâtibi Mu'aykib, şahidinin de Abdullah İbnü'l-Erkam olarak gösterildiği metinde, besmeleden hemen sonra vasiyet edenin adı yer almaktadır. Sonra vakıf yeri belirtilerek, vakıf sebebi ve şekli anlatılmaktadır.

Vakfiye, ebad olarak ister büyük, ister küçük olsun içindeki mahiyeti itibariyle üç ana bölüme ayrılmaktadır.

1. Dibâce (Giriş): Vakfın vakfı kurmasının sebebini içine alan bu bölüm çok defa âyet ve hadislerle güçlendirilir.

2. Vakıf müessese ve vakfedilenin hizmet şartları: Gelir kaynakları ve masraf yerlerini ihtiva eden bu bölüm vakfiyenin en uzun kısmıdır.

3. Sonuç: Müessesenin şeriata uygunluğu belirtilerek, hiç bir kimsenin bu vakfa müdahale edemeyeceği anlatılır. Sonunda tarih ve şahidlerin imzaları bulunur.

Tarih boyunca vakfiyeler, taş deri ve kağıt gibi yazı için elverişli bulunan şeyler üzerine yazılarak günümüze kadar gelmişlerdir. Şayet vakfın mevzuu bir bina ise, bazan vakfiyenin özeti, binanın duvarlarından birine kazılırdı. Türkçe ilk vakfiye olan Germiyanoglu II. Yakub Bey vakfiyesi taş üzerine yazılmıştır.

Tarihi açıdan bakıldığı zaman vakfiyeler bize milletin muayyen bir zamandaki hayat ve kültürüne ait muhtelif olayları ile şekilleri müşahade etmek imkânını verirler.

Vakfiyeler, milletin iktisadî ve sosyal yaşayışında önemli bir rol oynamış olan vakıf müessesesinin nasıl çalıştığını, kimlerin idare ettiğini, kimlerin kendisinden istifade ettiğini v.s. gibi hususları öğrenmemize yardımcı olurlar. Defter halinde olanlar ya da rulo şeklinde uzun ve kalın varaklar halinde olanlar da vardır.

Vakfiyelerde umumiyetle önce Allah'a hamd ve sena, Rasûlüne salât ve selâmdan sonra hayır yapmaya teşvik edici âyetler, Hadisler ve bu mealde şiirler de yer alır ki, bütün bunlar mukadime kabilindendir. Vakfiyenin hukuki bünyesinden sayılmazlar.

Çeşitli dönemlerde kurulan vakıfların vakfiyelerinde, gerek başta ve gerekse sonda pek çok

dua bulunur. Bunları hayır dua ve beddua olmak üzere ayırıyoruz. Vakfiyede böyle duaların bulunması normal karşılanmalıdır. Zira vakıf hizmetlerinin yürütülmesinde doğru ve dürüst çalışan, hizmetin yapılmasına yardımcı olan yönetici ile görevlilere, bu hizmetlerinden dolayı vakfın hayır duada bulunması tabiidir. Bu dualarda umumiyetle iyi çalışan kimselerin dünya ve ahiret sadetine ermesine ve herhangi bir kötülükle karşılaşmamasına temas edilir. Bundan başka, vakfiyede belirtilen hizmetleri yapmayan, ona ihanet eden, onu gayesinin dışında kullanan idareci ve görevlilere de beddua edilmektedir.

Vakfiyelerde Kimler İçin Dua Edilir?

1. Allah'a hamd ve sena
2. Sahabe için dua
3. Vâkıf ve ailesi için yapılan dua.
4. Vakfın kurulduğu şehir ahalisi için yapılan dua.
5. Vakfın tesciline karar veren hakim için yapılan dua.
6. Vakfın tescil edildiği mahkeme için yapılan dua.
7. Şeyhülislâm için yapılan dua.
8. Mütevellî için yapılan dua.
9. Vakıf hakkında hukukî görüş belirten alimler için yapılan dua.
10. Vâkıf'ın vefatından sonra kendisi ve yakınları için yapılan dua.
11. Vâkıfın evlat ve zürriyeti için yapılan dua.
12. Vakfın kurulduğu tarihteki devlet büyükleri için yapılan dua.
13. Vakıf idaresinde doğru ve dürüst çalışanlar için yapılan dua.

Bütün bu dualar her vakfiyede bulunmaz. Ama büyük bir kısmında bunlar vardır.

Beddua: Vakfiyelerdeki beddua bütün vâkıfiyelerde bulunduğu gibi en fazla yeri de işgal eder. İnanan düşünen, masiretli kişiler için dehşet vericidir. Ebediyet şartı üzerine kurulan vakıflarda, vakfın ölümünden sonra ona müdahalesi edenlere başka türlü karşı koyması mümkün değildir. Vakfın gelirini kötüye kullananlara ceza verme imkanına sahip değildir. Şu halde:

O "Allah'ın, peygamberlerin, meleklerin, insanların ve bütün mahlukatın lânetinin, vakfı tağyir eden üzerine olmasını dilemekten başka birşey yapamaz. Onun için vakfiyelerin sonuna bakıldığı zaman böyle bir beddua kısmı görülür ki bu, insanlara manevi bir tehdid olmaktadır. Gerçekten inanan ve müvahhid olanlar böyle bir bedduaya maruz kalmak istemezler. Bunu bir örnekle açıklayalım.

Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultan'a ait 1872 tarihli **vakfiyenin beddua bölümü:** "...Şayet bir nice zamandan sonra bir güne tahrif ve tebdil ve tağyir ve taklil cihetine meylve sü-lûk vuku" bulur ise, sebep olanlar, yerleri ve gökleri ve bizleri yoktan var eden ve bunca nimetleri ihsan buyuran Allah-ü azimüş-şanın kahr ve gazabına uğrasın ve dünya ve ahirette rahat yüzü görmesin ve iki cihanda rezaletten kurtulmasın, Amin, bihürmeti seyyidi'l mürselin..." (10)

Millet olarak bütün gayretlerimize rağmen, kalkınmış, huzura ve refaha ermiş bir ülke olamayışımız acaba sorumsuzca talan ettiğimiz, tahrib olmasına sessiz kaldığımız vakıfları kuran ec-dadın bedduasından mıdır?

(10) ÇATALTEPE, Sipahi, İslâm- Türk Medeniyetinden Vakıflar, Türkiye Milli Kültür Vakfı Yay., İstanbul 1990, ss. 20-21a.g.e. s.21, KAZICI, Ziya a.g.e. ss.39-44, ŞEKER, Mehmet a.g.e. ss. 140-142, PAKALIN, M.Zeki a.g.e. C. I-III İstanbul 1971, s.576.

VIII. VAKFIN MAHİYETİ

A. İctimaî Bakımdan Mahiyeti

Sosyal kelimesi dilimize batıdan geçmiştir. Bizi ilgilendiren mânâsı; topluma ve toplumun çeşitli tabakalarıyla ilgili hususlardır. Arapça cem köküne dayanan içtimaî'de, toplanmaya ve topluluğa ait cemiyet hayatını ilgilendiren manası ile; sosyalleşme anlamı bir kelimedir. Bu bakımdan her iki kelime de dilimizde aynı manada kullanılmaktadır.

İnsanlar arasındaki sosyal münasebetin devamlı olması gerektiğini öğütleyen Peygamberimiz; "Birbirinize sırt çevirmeyiniz, birbirinize buğz etmeyiniz, birbirinizi kıskanmayınız... Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz" buyuruyor. Çünkü kardeşlik insanların birlikte yaşamalarının en önemli şartlarından. Toplum dayanışması bakımından da, Müslümanların birbirlerine üç günden fazla küsmemesi, darılmaması yolunda önem arzeden Hz. Peygamberin altı çizilip üzerinde düşünülecek emirlerine rastlıyoruz.

Şüphesiz ki adâlet, sosyal barış için şarttır. Sosyal barış da sosyal dayanışma ile sağlanır. Muhakkak ki, Allah, "adâleti, ihsanı ve akrabaya yardım etmeyi emrediyor, zinadan, fenalıklardan ve insanlara zulüm yapmaktan nehyediyor". Bu âyetle bize, adâlet, ihsan ve akrabaya yardım sosyal dayanışmayı gerçekleştiren müesseseler; zina, fenalık ve zulüm ise sosyal dayanışmayı köstekleyen davranış ve tutumlar olarak gösterilmektedir. Bir başka âyetle de; dayanışmanın kurulması için ; Allah'a ibadet etmek ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak emredildikten sonra; "Anaya, babaya, akrabaya, yetimlere,yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya (yabancıya) yanınız-daki arkadaş'a, yolcuya ve maliki bulduğunuz kimselere iyilik ediniz" buyurularak bir toplumda sosyal dayanışmanın nasıl gerçekleştirilebileceği ortaya konulmaktadır.

Sosyal Dayanışma

Dayanışma olmadan adaletin yalnız başına gayesini gerçekleştirmenin yeterli olamayacağını belirtmek isteriz.

Çünkü, içtimaî tesanüd de diyebileceğimiz, sosyal dayanışma kavramı, toplumu teşkil eden fertlerin teker teker her birinin içinde yaşadıkları topluma karşı duydukları sorumluluğu da beraberinde getirir. Bu sorumlulukta toplumun en basit ferdinden baştaki idarecisine kadar herkesin kendine düşeni yerine getirebileceği ölçüde payı vardır. Sosyal dayanışma da, toplum içindeki her ferdin, kendi üzerinde, cemiyetine karşı yerine getirilmesi gerekli olan bir takım görev ve sorumluluklarının bulunduğu hissi kazanılır. Bu duygu sayesinde; cemiyetin fert üzerinde olduğu gibi ferdin de cemiyette hakkının olduğuna dair anlayış yerleşir. Bu anlayışla hareket eden fertler, görev ve mesûliyetlerini ifa ederken ihmalcilikten; "bahanecilik"ten hatta sorumsuz davranıştan kaçınırlar.

"İctimaî dayanışma, bütün insanların hak ve vazife noktasından eşitliklerini; gelirlerinin de işle-rinin değeri kadar olması icab ettirir. Böylece kapasitesi geniş olanlar kapasitelerine göre, kapasiteleri dar olanlar da zarar ve ziyana uğratılmaksızın, hak ettikleri kadar çalışmalarının mahsul-lerini yani gelirlerini alırlar."

"İctimaî dayanışma, çalışmakla ihtiyaçlarını tamamen karşılayamayan muhtaçların ve düşkün-lerin de zaruri ihtiyaçlarının giderilmesini gerektirir. Çalışanlara iş yerleri bulur, ferdin güç ve ka-biliyetini meydana çıkarıp geliştirir. Aynı zamanda, istikballerini hazırlayacak babalarından mah-rum dünyaya gelen öksüz ve yetimlere, cemiyet bünyesinde sağlam birer unsur olmaları için ge-rekli taahhütlerde bulunur. Ayrıca bütün hayatları boyunca çalışıp da çalışamaz hale gelen ihtiyar-ların durumlarını, o zamana kadar ki hizmetlerini gözönünde tutarak garanti altına almak; hayat-larını kolaylaştırmak da içtimaî dayanışmanın icaplarından.

"Yine içtimaî dayanışma, çalışan bir cemiyet kfilesinde bulunan her güç ve kuvvet sahibinin, cemiyetin işleyen çarkına rahatlıkla ayak uydurabilmesi için boş durmayıp çalışmasını zarurî kı-lar."

Herhalde sosyal dayanışmanın en özlü ifadesini, İslâm Peygamberinin daha önceki bölümün-de de kaydettiğimiz; "Sen, Mü'minleri, birbirlerini sevmekte ve merhame etmekte tek bir beden in uzvu gibi görürsün; onların herhangi bir uzvu rahatsızlandığında diğer bütün uzuvları müteessir olur" hadisinde bulmaktayız. Bu demektir ki, bir mümine bir dert, bir elem, keder, üzüntü veya

musibet isabet ettiğinde diğer bütün mü'minler, onun derdiyle dertlenir onun üzüntü ve kederini paylaşırlar. Böyle bir sosyal dayanışma gerçekleştirilmeden, suçlunun işlediği suçtan veya fertlerin yaptıkları haksızlıklardan dolayı sorumlu tutularak cezalandırılmalarının adaletin gayesine ulaşmasına imkân vermeyeceğini her düşünen akıl sahibinin kabulleneceği şüphesizdir. (11)

Vakıfların içtimaî hizmetleri arasında, kadın erkek müslim, gayrimüslim bütün insanlığa tahsis edilmiş, bunların bedenî ve ruhî hastalıkların tedavi gayesiyle kurulmuş hastaneler, darüşşifalar ve timarhaneler de ehemmiyetli bir yer işgal etmekteydi. Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar devirlerinde Anadolu ve Rumeli'nin merkezi bölgelerine hem hastane, hem de tıp medresesi olarak hizmet gören birçok vakıf darüşşifa inşa olunmuş ve zengin gelir kaynaklarıyla donatılmıştı.

Vakfın içtimaî rolü konusunda bir noktaya daha dikat çekilmesi icabeder, vakıf sistemi İslâm cemiyetlerinde, akrabalığa, hısımlığa, bölgelere, mesleklere, dini veya lisani hususiyetlere bağlı olarak teşekkül eden içtimaî zümreleri kendi aralarında uyum ve beraberlik içinde tutan bir kuvvet olmuştur. Bilindiği gibi, vakf-ı ehli veya vakf-ı zürrîler aile yararına yapılan vakıflardır. Ailenin sadece fakir üyeleri için kurulan vakıflar da mevcuttur.

Şüphesiz içtimaî yardımlaşma sahasını bu dar çerçevelerden kurtararak, insanlar arasında hayat şartları bakımından mevcut olan farkları mümkün mertebe kaldırmayı, zenginler ve fakirler arasında nisbi bir eşitlik kurulmasını hedef alan vakıfların sayısı da oldukça kabardır. (12)

Sosyal Yardım ve Dayanışma Hizmetleri

Aşevi, misafirevi tesisi, ihtiyarlara elbise verilmesi, dükkân açmak isteyenlere yardım edilmesi, ihtiyacı olanlara ödünç para verilmesi, hapiste olanlara yiyecek, soğuk su verilmesi, halka, çocuklara meyve yedirilmesi gibi, sayılması uzun sürecek pek çok vakıfların, bu dönemde muhtaç olma şartı aranmaksızın herkese yardım amacına yöneldiği görülmektedir. "...17.asır ortalarında, üç arkadaşı ile birlikte Mısır'dan İstanbul'a kadar altmışyedi günlük bir yolculuk yapan Samuel ben David Yemşel yol güzergâhında her gece bir han veya kervansaray bulduklarını, bunlardan mahrum iki küçük kasabada ise yolculara tahsis edilmiş misafir odalarında ağırlandıklarını yazmaktadır."

Bu tespit, vakıflar yoluyla sosyal hizmetlerin ne kadar düzenli bir biçimde sağlandığını göstermektedir.

Sosyal yardım hizmeti sağlamaya dönük vakıfların yanında, kişilere genel anlamda bir yardım temini söz konusu olmaksızın, sadece toplumsal dayanışmayı güçlendirmeye dönük vakıflar da vardır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz; belli bir san'at kolundaki kişilerin senenin bazı günlerinde bir mesire yerinde ziyafet düzenleyerek biraraya gelmeleri, kaynaşmaları, usta ve kalfaların peştemal kuşanma törenlerinin düzenlenmesi, esnaf ve zanaatkâr arasında yardımlaşma, bayramlarda top atılarak halkın neşelenmesi, çocukların eğlendirilmesi ve gezdirilmesi, düğün ziyafetleri için mutfak eşyası sağlanması, halkın deniz kenarlarında dinlenmesi için mesire yerleri hazırlanması, çamaşırhane tesisi, köy ve mahalle sandıklarına yardımda bulunulması gibi amaçlara dönük vakıflar.

Osmanlı vakıf külliyeleri toplumsal kaynaşmayı kolaylaştıran bir sosyal merkez hizmetide görmüşler; "Sadece ibâdet yeri, öğretim merkezi ya da fakir mutfacı oldukları için değil, fakat çevrelerinde başka toplantı yerlerinin gelişmesine ön ayak oldukları için sosyal katalizör rolü oynamışlardır.

Türklerin şehirleşme yapısı içinde sosyal dayanışmanın mahalle çerçevesindeki birimler içinde ferde yansıdığı, kişilerin sosyal sorumluluklarını da bu çerçevede algıladıkları anlaşılmaktadır. Buna paralel olarak, son devirlerde mahalle sakinleri arasında mali yardımlaşmayı düzenlemeye dönük "Mahalle sandığı" denen özel tarzda vakıfların oluştuğu görülmüştür.

(11) ŞEKER, Mehmet,a.g.e., ss. 21- 23, 49, 52- 54

(12) YENİ TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, Ötügen Yayınevi, İstanbul 1985, 12. C. 12, s. 4571

Vakıf müessesesini, bizdeki tarihi işlevleri dikkate alındığında sadece fakirlikle mücadele eden, yoksullara yardım eden bir müessese olarak değerlendirmemek gerekir. Vakıflar, bu sınırlı amacı çok aşmakta, adeta "insanlığın yücelmesine", "hayatın güzelleşmesine", "insan haysiyetine" yaraşır bir asgari seviyenin sağlanmasına" yönelmektedir. Bu geniş hizmet alanı içinde, vakıfların sağladıkları hizmetlerden sadece gelir seviyesi düşük olanların yararlandığını söylemek mümkün değildir. Diğer yandan vakıf kuranlarında sadece çok zengin sınıflar olmadığı, kendi mali güçleri ölçüsünde her sınıftan halkın (esnaf, köylü, asker vs.) adeta bütün bir milletin katkılarıyla bu müessesenin geliştiği anlaşılmaktadır. (13)

Vakıflar öylesine içtimaî bir müessesedir ki onu kuranlar çoktan aramızdan ayrıldıkları halde şefkat hisleri ve hayır arzları ile bizi sarmakta devam etmektedirler. Ve nesilden nesle de bu böyle devam edecektir. Bir insan için en büyük mazhariyet bu değil midir? Yurt sevgisinin ve vatandaş tesianüdünün en asil örneğini veren vakıf yapmak gayreti; milli tarihin muazzam abidelerine vücut vermiş, onların millet hayatı boyunca kuruluşlarındaki büyük ihtişam ile yaşamlarını emniyet altına almış, ilim müesseselerine, gençliğin yetiştirilmesine, umumi sıhhatin korunmasına yardımın, yoksul ve sakat yurttaşları esirgemenin bütün icaplarını düşünmüş ve bu hususta bağışlar yapmıştır.

Vakıfların bugün devlet veya belediye hizmetleri arasına alınmış olan deniz fenerleri kurulması, ticaretin korunması için kaleler inşası, hastaneler yapılması, su ve lağım tesisatı vücuda getirilmesi gibi işlere ait bağışları da olduğu düşünülürse bu müessesenin, millet ve cemiyet hayatında ne büyük davaları kucakladığı kolayca anlaşılabılır. (14).

(13) KOZAK, Erol, Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf, Akaba Yayınları, Kasım 1985, ss.28-30

(14) 20 Cumhuriyet Yılında Vakıflar, T.C. Vakıflar Umum Müd., Ankara Başvekalet Devlet Matbaası 1943, ss.14-15.

B. İktisadî Bakımdan Mahiyeti

Müesseselerin varlıklarını devam ettirmeleri, kendilerini yenileyecek, koruyacak ve hatta geliştirerek zamana uyum sağlayacak imkânlara sahip olmalarına bağlıdır. İktisadî anlamla bu durum, gelir ve kâr getirecek bir faaliyetler zincirini gerekli kılmaktadır. Bunun için vakıfların iktisadî faaliyetlere katılması devamlılıklarının temini için zarûri bir şarttır. Vakıfların kendi kuruluş ve sonraki dönemlerde bilinen her sahadaki iktisadî faaliyetlere girmiş ve bunu bir istem halinde benimsemiş olmaları yeni bir hadise olarak vasıflandırılmaz. (15)

Vakıf, iktisadî ve malî yardımlaşmada devamlılık ve verimlilik temin eden bir mahiyete de haizdir. Vakıf, vakfedecek olanların ihtiyaçtan fazla olan servetlerini tasarruf etmek ve israfı beyhude yere elden çıkarılmalarını temine medar olan bir mahiyet arzeder. Vakıfların iktisadî bakımdan mahiyeti bahsinde bu tasarrufun amme hizmeti lehine döner sermaye tesis ettiğini de kaydetmek lâzımdır (16).

Vakıf, fertlerin ellerinde bulunan büyük sermayenin şu veya bu şekilde yok olmasına mani olmak suretiyle cemiyetin maddi refahına yol açacak yatırıma, küçük sermayenin ise yardıma dönüşmesini sağlayan bir iktisadî hayri müessesedir.

Vakıf, bir yandan iktisadî kalkınmayı hedef alırken bir yandan da insanların diğer gam duygularını geliştirmek suretiyle yurt ekonomisini güçlü temellere oturtan bir yatırım hareketidir.

Vakıfların Şehirleşmeye Etkisi

İktisadî büyümenin en önemli şartlarından birinin de şehirleşme olduğu dikkate alınacak olursa, vakıfların bu yönden de büyük hizmetler sağladığı görülmektedir. Meselâ; Fatih Sultan Mehmet 1453'de İstanbul'u fethettiği zaman, müşavirlerini toplayarak "şimdi küçük cihattan büyük cihata geldik" diyerek şehrin imar edilmesini istemiştir. Paşaların önderliğinde ve uygun yerlerde vakıf sistemi çerçevesinde imaret siteleri (cami, medrese, aş ocağı, kervansaray, pazar-panayır yerleri, tedavi merkezleri...) yaptırılmak suretiyle insanların bu merkezlerde mahalleler kurmaları ve buralara yerleşmeleri sağlanmıştır. Bu yüzden İstanbul'da bir çok semt vakıf kurucusunun adını taşımaktadır. Şehirleşen ve gittikçe kalabalıklaşan ahalinin müşterek ihtiyaçlarının (özellikle belediye hizmetleri) bir çoğunun vakıflar eliyle giderilmesi, asırlarca devam ederek, sosyal devlet kavramının doğmasına ve tabii güzelliklerin korunmasına (17) iktisadî, sosyal ve kültürel gelişmelere zemin hazırlamasına vesile teşkil etmiştir.

Vakıfların gelişme sebebi

Ahmet Cevdet Paşa'nın, Osmanlı ülkesinde yerinden yönetim (Adem-i merkeziyet) usulünün hakim olduğundan hareketle, mahalli ihtiyaçların, kendi şartlarının göz önünde tutulması suretiyle devlet ve varlıklı kişilerce çözüme kavuşturulmasının geleneğine isabetle işaret etmesi (18) vakıfların gelişme sebepleri arasında sayılmalıdır. Ayrıca kendi dönemi ve şartları içerisinde düzenli şehirlerin meydana getirilmesinde vakıfların oynadığı roller gözden uzak tutulmamalıdır.

(15) ÖKSÜZ, Enis, Sosyal Gelişme Açısından Türk Vakıflarının Yeri Ve Önemi, Ankara 1988, s. 26

(16) BERKİ, Şakir, "Vakfın Mahiyeti" V.D. C.8, Ankara 1969, s. 3

(17) YİĞİTGÜDEN, G., "Türk-İslâm Kültüründe Vakıf Kavramı ve Sosyal Yaşamımızdaki Yeri (2. Vakıf Haftası Kitabı) Ankara 1985, s.14

(18) BAYKARA, T., "Vakfın Gelişme ve Gerilemesindeki Etkenler" (2. Vakıf Haftası kitabı), Ankara 1985, s.21

Vakfın vakfettiği mallar vakıf idarelerince işletilmek, yeni işletmeler kurmak ve, ... yapılan hizmetler karşılığı olan harcamalar yoluyla iktisadî büyümeye doğrudan katkıda bulunabilmektedir. Ayrıca vakıf müesseseler vasıtasıyla desteklenen eğitim kuruluşlarında kaliteli insan gücü yetiştirilmesi (beşeri kaynakların geliştirilmesi), sağlık, ulaşım-haberleşme, destekleme hizmetleri, sosyal yardımlar... gibi sahalarda yapılan harcamaların dolaylı olarak milli geliri artıran özellikleri bulunduğunu kabul etmek gerekir. Çoğu amme hizmetleri içerisinde olan işlerin vakıflarca üstlenilmiş olması, devlete iktisadî güç kazandıran ve devlet harcamalarının iktisaden verimli kullanılabilmesinde müessir olmuştur.

Bilindiği üzere bugünün devletleri vatandaşların can ve mal emniyetini korumakla kalmayıp onun, refah ve saadeti için iktisadî, sosyal, kültürel tedbirler almakta ve faaliyette de bulunmaktadırlar. Ayrıca vatandaşların bizaihi kendilerine teşvik ve imkanlar hazırlayarak dolaylı katkılarda bulunmaktadır. Bütün bunların sonucunda genellikle devlet, yükümlülüklerini yerine getirebilmek için, bütçede kamu görevinin finansman ihtiyacını genellikle vergi gelirleri ile karşılamaktadır. Meseleye bu açıdan baktığımızda artan kamu hizmetlerinin finansmanı, doğrudan doğruya devreye giren vakıflar tarafından desteklenmek veya yapılmak suretiyle devlete ek kaynak yaratmak ve harcama-yatırım gücü kazandırmış olmaktadır.

Vakıf malları genellikle gelir getirici nitelikteki ev, fabrika, bağ, bahçe, otel, orman, işyeri, han, hamam, otel, çiftlik, tarla ...gibi, taşınmazlardan meydana gelmektedir. Ancak vakıfların bünyelerinde bulunan araç-gereç, hayvanat, tüketim maddeleri, para, eşyam ve tahvilat, kıymetli maden, mücevherat ...gibi taşınır mallar da, gelir kaynakları ile harcanabilir hizmetleri teşkil edebilmektedir.

Bu konuda verilecek birkaç örnek konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Mesela, memur ve subaylar dışında halen iktisadî faaliyetlerde bulunan köylü, esnaf, sanatkar ...gibi sosyal grupların zarûret halinde istismarını önleyebilmek için tefeciliğe karşı para vakıflarının kurulmuş ve işletilmiştir.

"1530-1540 seneleri arasında yapılan tahminlere göre, yalnız Anadolu eyaletinde vakıf yoluyla 45 imaret, 342 cami, 1055 mescid, 110 medrese, 626 zaviye (tekke) ve hangah, 154 muallimhane, 1 kalenderhane, 1 mevlevihane, 2 darülhuffaz, 75 büyük han ve kervansaray işletilmekte idi. Bu müesseselerde 121 müderris, 3756 hatip imam ve müezzin ile 3299 şeyh-zade, kayyum, talebe veya mütevellî vazife görmekte, bunların maaşları ise, vakıf gelirlerinden karşılanmakta idi.

Yine aynı tarihlerde Karaman eyaletinde vakıf yoluyla 3 imaret, 75 cami, 319 mescid, 45 medrese, 272 zaviye, 2 darülhadis, 31 darülhuffaz, 4 muallimhane, 2 darüşşifa ve 14 kervansaray, Rum eyaletinde ise, 10 imaret, 93 cami, 218 mescid, 35 medrese, 275 zaviye, 13 muallimhane ve 17 kervansaray iletiliği bilinmektedir." (19)

Yukarıda bahsedilenlerin dışında, bazı kuşların nesillerinin devamını sağlamaktan tutun da, küçük çocukları baharda, kırdan, açık havada gezdirmeye varıncaya kadar meşgalesi olan vakıfları göz önüne getirecek olursak, bunların ne kadar geniş imkânları kullandıklarını ve iktisadî büyüme ve gelişmenin sağlanmasındaki rollerini anlamak daha kolay olabilmektedir.

Sosyal yardımların işlerlik kazanabilmesinin temeli büyük oranda iktisadî hadiselerle dayanmaktadır. Yardım görenler, en azından o yardım kadar iktisadî menfaat sağlamış olmaktadır. İnsana doğrudan yardım yapmak söz konusu olduğunda, onları korumanın, güçlendirmenin, desteklemenin vb. bir maliyeti vardır. Bu maliyet vakıflarca karşılandığı zaman, elbette sermayenin korunması esas olduğuna göre, büyümenin sağlayıcısı olan kâr veya gelirin tahsisi gerekir. Büyüme yoksa, o zaman fakirleşme ve geriye gitme yani, küçülme söz konusu olacaktır. Bu bakımdan vakıflar iktisadî davranmak mecburiyeti ile kendilerini devam ettirebilmektedirler.

Vakıf hangi amaçla kurulmuş olursa olsun, mutlaka menkul veya gayrimenkul bir mal varlığının tahsisini gerektirir. Bütününün temelinde iktisadî ve malî görüş ve düşünceler yatmaktadır. Onun için ister "sosyal amaçlı ve hatta dinî amaçlı bir vakıfta kendisine hedef aldığı gayelerini gerçekleştirebilmesi faaliyetlerini devam ettirebilmesi için, belli iktisadî ve mali güce sahip bulunması ve aynı zamanda bu hizmetlerini idame ettirecek akarı elde ediyor olması gerekmektedir. Bu durum ise, vakfın kurulması ve fonksiyonlarının idamesi ekonomik gücün olması ve bu gücün iyi bir şekilde kullanılmasıyla beraber geliştirilmesi de gereklidir. Vakfın politikasında bu durumun

(19) MİROĞLU, İsmet, "Türk İslâm Dünyasında Vakıfların Yeri" (2. Vakıf Haftası Kitabı), Ankara 1985, ss. 122-123

gözden kaçırılmaması gereklidir... Vakıfların harcamalarında ekonomik olma vasfı hizmet yaparken, bu hizmetin en iyi tam ve eksiksiz, fakat en az masrafla yapılması halinde ortaya çıkacaktır" (20). Bu sebeple, vakıf idarecileri kazanırken fevkalade iktisadi davranmak zorundadır. Çünkü harcarken her konuda ne kadar iktisadî davranılırsa davranılsın sosyal ve kültürel amaçlı yardımlarda hatırlanacak olursa sonucu ekonomik kriterlerle ölçmek mümkün değildir.

Diğer taraftan "Avarız Vakıfları" adını alan vakıflar, iktisadî imkânlarını tabii afetler, yangın, tahribat vs. şekilde kaybedenleri desteklemek, zarar görenleri, zararın sonuçlarından korumak ve kollamak maksadiyle bir nevi sigorta özelliği taşımaktaydı. Bu vakıflardan yararlanmak için din, dil, renk, milliyet gibi farklar gözetilmemekteydi. Tabii bu tür vakıflar da diğer vakıflar gibi, fonksiyonlarını görebilmek için işletmeler kurmuşlar ve iktisadî büyüme için gerekli çalışmaları yaparak, iktisadî ve sosyal hayatın devamında yararlı olmuşlardır.

Cemiyet hayatımızda çok değişik açılardan pek çok yararları olan vakıflarımızın, ferdi teşebbüs gücünü öldürdüğü, devletin şahsi servete el koyması (müsadere) tehlikesine karşı, aile reislerinin vakıfları aile vakıfları halinde organize ederek, nesillerini bir çeşit sigortaya kavuşturma gayesi güttüklerini, tembellik ve miskinlik yuvası olduklarını ve bu yüzden parazit bir zümrenin doğmasına sebep olduklarını, insanın sorumluluk duygularını yok ettiğini... ileri sürenler ve bu müesseseselerin ortadan kalkmasının gerektiğini tavsiye etmişlerdir. Böyle tenkitlerin ilk defa 19. asırda, yani İslâm dinine mensup devletlerin her türlü münasebetlerinde gerileme içerisine düştükleri ve düşmeye mecbur edildikleri (Bilhassa Osmanlı Devleti'nin sürekli harp içinde ve çok sayıda devletin saldırısına maruz kaldığı ve sürekli toprak kaybederek, fikri ve sınavi gelişmesine ayıracak zaman ve imkânlarını yeterli ölçüde bulamadığı dönemler) bir dönemde ortaya atılmaları ve inandırıcılık kazanmaları manidar gözükmemektedir. Batı aleminin doğan fiili duruma işaret ederek vakıflar aleyhine ileri sürdükleri görüşler, bütün zamanlar için geçerli sayılacak bir teori veya kanun özelliği taşımış olsaydı, Osmanlı ve Selçuklu Devletleri'nin en parlak dönemlerindeki vakıflar gerçeğinin izahı elbette mümkün olamazdı. "Belli toplumsal zorunluluklar sonucu meydana gelen bir müessese, belli şartlar içinde toplum için faydalı olduğu halde, sonradan türlü etkenlerle asıl kimliğini tamamen kaybedebilir, yozlaşabilir, yani tarihi şartlardaki değişmeler onu lüzumsuz hatta zararlı kılabilir. İslâm aleminin iktisadî ve ahlâkî gerileyişinde vakıf müesseseselerinin esaslı bir amil olduğu söylenemez... Tamamen batı aleminin bazı ekonomik teorilerini (liberal) dayalı görüşleri esas alan bu tespitler objektif olamamıştır" (21). En azından bu ülkelerde devam eden ve yeni kurulan vakıflar gerçeğini göz ardı edemeyiz. Diğer taraftan bir cemiyetin bütün hayatın vakıflar eliyle düzenleyici modeller de ileri sürülemez.

Vakıfların iktisadî imkanlarla çeşitli konularda faaliyet göstermesini menfi yönde etkileyen en önemli görüşlerin başında, şüphesiz aile ve yarı-ailevi vakıflar için ileri sürülen tezler gelmektedir. Bir insanın kendisinden sonra gelen neslini çeşitli tehlikelere karşı olduğu kadar, neslinde türeyebilen liyakatsiz, sorumsuz, hasta, sakatlık halleri gibi pek çok menfi durumlara karşı, korumaya çalışması aslında yadırganacak birdavranış da değildir. İnsan tabiatının bir sonucudur. Diğer taraftan servetin, mütevelliler eliyle batmadan kullanılması ve başkalarını da içine alacak şekilde vakıf kurucusunun işaret ettiği neslini de, vakıftan yararlandırmasından daha tabii ne olabilir, diyebiliriz.

Vakıfların iktisadî yönden, karşılık ve verimlilik esasına uygun çalıştırılmaları ve bu maksatla işletmeler kurmalarının yeni bir hadise olmadığını zikretmiştik. Nitekim bu cümleden olarak Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine intikal eden Osman işletmeleri, İstanbul Tramvay Şirketi, Membeda Suları, Zeytinlikler ve bağlı işletmeleri gibi pek çok vakıf müesseseleri dikkatimizi çekmektedir. Özellikle 3913 Sayılı Kanunun 1937 yılında çıkarılmasından sonra vakıfların sanayi, ticaret, tarım, turizm, bankacılık, otelcilik, ...sahalarında kar gayesi ile çalıştırılan şirketler kurması, kurulan şirketlere ortak olması, hisse senetleri tahviller satın alması daha da çok hızlanmış bulunmaktadır. Özellikle 1970 yılında her teşebbüs için ayrı kanun çıkarılmasına lüzum bırakmayan 1262 sayılı kanunun neşredilmesi bu konuda büyük rahatlık ve serbestiyet sağlamıştır.

(20) GÖKÇEN, A., "Vakıfların Ekonomik Yönü ve Vakıf Müesseselerinin iktisadî Tesirleri" (2. Vakıf Haftası Kitabı), Ankara 1985, s.125

(21) YÖRÜKOĞLU, Ö., "Vakıf Müessesesinin Hukuki, Tarihi, Felsefi Temelleri" (2. Vakıf Haftası Kitabı), Ankara 1985, s. 119.

C. Dini Bakımdan Mahiyeti

Konu diğer dinlerden ziyade İslâm dini açısından ele alınacaktır. İnsan şahsiyetini yüce davranışlarla olgunlaştıran ve onu mutlu kılmayı amaçlayan İslâm dini, sosyal varlık olarak da insanı sosyal fayda sağlamaya teşvik eder. Hayatın faniliğinden, gerçek mülk sahibinin Allah olduğu prensibinden hareketle İslâm, insanları kalıcı müesseseler kurmaya teşvik etmiştir. Bu müesseseler gaye itibarıyla hayrî, dinî, uhrevî itibarıyla da birer sosyal müesseselerdir.

Kur'an-ı Kerim'de açık olarak vakıf idaresine rastlamamaktayız. Ancak genel anlamda iyilik yapmayı, sadaka vermeyi ve ihsanda bulunmayı teşvik eden âyetlerin, dolaylı olarak vakfı teşvik ettikleri söylenebilir.

İster İslâm öncesi görülen vakfa benzer eserler isterse İslâm'ın getirdiği vakıf eserlerin kuruluş gayeleri gözden geçirilirse geçirilsin, sonuçta vakıfların doğuş sebebinin ya da menşei'nin dinî olduğu görülecektir. (22)

Bu görüşten hareket ederek vakıflar dinî gayelerle tesis edilmiştir diyebilir ve vakfın menşei'ni de dinî emirlere bağlayabiliriz.

Âyet ve Hadislerde Vakıf

Vakıf kelimesi Kur'an-ı Kerim'de geçmemiştir. Ancak buna eş anlamlı oldukları düşünülen "Bir iyilik, sadaka, ihsan ve hayır" gibi kelimelerin doğrudan doğruya vakfı karşılayamayacakları söylenebilir. Yine de vakfı teşvik ettikleri hükmedildiğinden, bir kaç âyet mealini zikretmekte fayda vardır.

İslâm dininin temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'de Allah "Sevdiğiniz şeylerden sadaka vermedikçe siz, cennete giremezsiniz. Allah yolunda her ne harcarsanız mukakkak Allah onu bilendir." (Al-i İmran süresi, ayet: 92) buyurmakla insanları dayanışma ve yardımlaşmaya teşvik etmektedir.

"...Hayrı işleyin ki kurtulabilesiniz." (Ennise, ayet:2) "iyilik etme ve fenalıktan sakınma hususunda birbirinizle yardımlaşınız." (El-Maide, ayet:2)

İçtimaî bütünleşmede fertler arasındaki en önemli mesele, maddî ve manevî değerlerin müşterek paylaşılmasıdır. İnsanlar, sahip oldukları kıymetli eşya ve bunun gibi değerlerini ferdin ve cemiyetin mutluluğu için yukarıda ifade ettiğimiz prensip gereğince tasarruf etmedikçe gerçek yüceliğe, insan olma mutluluğuna eremeyeceklerdir. "Veren el, alan elden hayırlıdır." prensibiyle de İslâm insanları daima sosyal teşebbüslerde bulunmaya teşvik etmiştir. Ebu Hüreyre (r.a)'dan: Resulullah (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: "İnsan ölünce kendisinden bütün amelleri kesilir. Ancak şu üç şeyde amel kesilmeyip devam eder: devam eden sadakadan faydalanan ilimden, kendisine dua eden bir evlattan." Devam eden sadaka, (Sadakatü'l cariyeye) yi vakıf ile teftir eden hadisçiler böyle bir sadakanın devam ettiği müddetçe sevabının da devam edeceğini söylemişlerdir.

Vakıf hakkında bir diğer sahih hadis, Hz. Ömer'den rivayet olunmuştur. Hz. Ömer kendi öz malı olan Semg denilen hurmalığını vakvetmek isteyerek:

"Ya Resullulah ben nazarımda en güzel ve kıymetli bir hurmalığa sahip bulunuyorum. Halis kazancımdan bu malımı vaketmek istiyorum." diye Resul-i Ekrem'den sormuş, Nebi Aleyhisselam istiyorum. diye Resul-i Ekrem'den sormuş. Nebi Aleyhisselam;

"Bu hurmalığın aslını rakabesini vakfet: Artık o hibe edilmez, varis olunmaz. Yalnız onun mahsülü (Layık olana) infak edilir, yedirilir." buyurdu. Nitekim Hz. Ömer'de bu malını böylece vakfetti. Allah yolunda gaza eden mücahitler, esaretten kurtulmak isteyen köleler, misafirler ve vakfın ak-rabaları, buranın mahsülünden faydalanması şart koşulanlardır. Ayrıca mütevellî tayin edilenlerde hurmalığın aslına tecavüz etmeyerek mahsülünden örfe göre yiyebilir ve dostuna yedirir.

Hız. Peygamber sağlığında Fedek ve Hayber'deki arazilerini fakir yolculara "ebna-i sebile" vakfettiği İbn-i İshak'ın ve hadis kitaplarının kaydında yer almaktadır. Yine olay olarak Hız. Peygambere tahsis olunan Kureyza, Nadir, Fedek ve Hayber arazisi ile Ureyna köylerindeki hurmalıklarının gelirlerinin Peygamber hanımlarının nafakası ile işçilerin ücretlerindengeri kalanının vakıf olduğu Peygamberimiz tarafından belirtilmiştir.

İslâm dini bu ve diğer prensipleriyle insanı daima diğer gam duygu sahibi olmaya çağırılmış veyardımlı sever bir ruhi yapıya sahip olmasını sağlayarak fert ve cemiyeti bir ağ gibi örmüştür.

Vakfın dünyada güzel adla anılmaya ahirette de Allah'a yakınlığa nail olmaya yaradığını göz önüne alan hukukçuları, vakıfların en faziletlisinin en devamlı ve en faydalı ve ihtiyacı en fazla karşılayan vakıflar olduğunu kabul etmektedirler. (23)

(22) PAKALIN, M. Zeki, a.g.e., C II, s. 557

(23) ŞAHİN, Musa, a.g.e. ss. 21-22, ŞEKER, Mehmet, a.g.e., ss. 142- 144

D. Psikolojik Bakımdan Mahiyeti

İnsanoğlu zaman-mekân gerek fizik gerekse sosyal çevre tarafından kuşatılmış bir varlıktır. İnsan bu bağlamda bizzat eylem yapabildiği gibi sahip olduğu irade sayesinde gücünü şu veya bu şekilde kullanma kudretine sahiptir ki aynı zamanda da bunlardan sorumludur. Bunun yanında ilâhî sebeplere ilişkin sonuçlar vardır ki bunlar doğrudan Allah tarafından yaratılırlar. Bunlarda kimsenin girdisi bulunmaz. "Rabbin dilediğini yaratır ve seçer. Seçim onların değil".

Sosyal bir davranış biçimi olan vakıf kurma düşüncesinin sebep ve sonuçlarının teşekkülünde kişinin psişik yapı fonksiyonunun var olup olmadığını araştırdığımızda, "Ancak Allah'ın insana verdiği psişik değişim gereği üzerinde dikkatimizi yoğunlaştırmamız gerek. Zira eylemin kendiliğinden çıktığı şey bu psişik yapıdır. Ve o da insanın egemenliğine boyun eğer..."

Öyleyse insanın psişik yapısı neye göre şekillenir diyebiliriz. Bir insanın psişik yapısını oluşturan ve ona yön veren fikirdir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi (dinî mahiyeti) Müslüman Türk'ü bu ulvi ruh yapısına götüren amil İslâmın ilâhî soluğudur.

Başlangıçta belirttiğimiz "İnsan ölünce üç şey onunla gelir. Malı, ailesi ve ameli. Malı ve ailesi kabre kadar gelir ve geri döner, ameli ise onunla kalır" hadisi ve daha önce zikrettiğimiz âyetler bu duygunun fikri temelini ifade eder. Nasıl, her ağacın bir meyvası varsa, her bir fikrin davranışa dönüşen belli bir sonucu vardır. Biz dilediğimiz meyveyi yetiştirebiliriz, ama hurma ağacından karpuz yetiştiremeyiz. Düşünceler de böyledir.

Vakıf da İslâmın bu temel fikrinden neşet etmiş sosyal bir davranış biçimidir.

"Niye bu eylemin sebebi bu fikirdir gibi bir soruyu sormanın yararı yoktur. Ama "Bu fikrin şu eylemle sonuçlanmasını nasıl sağlarız?" ya da "şu fikri davranışa dönüştürmek üzere zihnimize nasıl yerleştiririz?" türünden soruların karşılıklarına gücümüz elvermektedir. Bu gücü bize Allah vermiştir. Ve işte bu yüzdendir ki, insan eylemlerinden sorumludur.

Artık şunu diyebiliriz: İnsan davranış ve tasarrufları fikirlerinin bir sonucudur. Psikolojik yapı söz konusu olduğunda, en keskin yorumuyla, şu söylenebilir ki insan ister kendisinin isterse başkasının gayretiyle psikolojik yapısını (nefsinde olanı) değiştirdiği zaman kaçınılmaz olarak davranışları da değişecektir.

İslâm düşüncesine sahip çıkacak, murızlarına karşı savunacak ve hakîmiyetini sağlayacak düşünürleri yetiştirmek arzu ve iştihakına sahip olan Nizamü'l Mülk'ün bu işlevi yerine getirmek için Nizamiye Medreselerini kurduğunu gözönüne getirirsek insanın psişik yapısı ile davranışları arasında ilişkiyi daha net kavrayabiliriz. (24) İnsanın davranış ve tasarrufları fikir, düşünce ve idaelerinin bir neticesidir. Vakfiyelerde geçen dua ve beddualar bu psişik yapının bir tezahürüdür.

Bunun içindir ki; bugünkü yaşayış ve refah ne kadar mükemmel olursa olsun; ruh, bu geçici şeylere kanaat etmeyerek onların sonsuzlaşıp ebedileşmesini arzular, daimi var olmak isteği, insan ruhunda yaratılışının icabı olarak vardır. Evlât sahibi, mal sahibi olma arzusu ve adını yaşatacak eser bırakma duygusu insan ruhunda mevcut olan daimi var olma duygusundan doğmaktadır. (25)

(24) ŞAHİN, Musa, a.g.e., ss. 22- 24

(25) ŞEKER, Mehmet, a.g.e., ss. 17- 18

IX. VAKIFLARIN ÇEŞİTLERİ

A.Gördükleri Hizmet Bakımından Vakıflar

1. **Dinî hizmetin ifası için yapılmış bulunan vakıflar:** Camî, mescid, tekke, namazgâh vs.
2. **Eğitim ve kültür müesseselerinin geliştirilmesi için yapılan vakıflar:** Medrese, kütüphane, sıbyan mektepleri, Dârül-hadis, Dârül-kûrrâ, Dârül-mesnevî vs.
3. **Sivil ve askeri müesseseler için kurulmuş bulunan vakıflar:** Evler, saraylar, kışlalar, tophaneler, silahsarayları, bahçeler vs.
4. **İktisadî saha ile ilgili yapılan vakıflar:** Çarşılar, bedestenler, arastalar, hanlar, kapanlar, dükkânlar vs.
5. **Sosyal müesseseler için yapılmış bulunan vakıflar:** Hastaneler, Dârü's-şifalar, kervan-saraylar, imâretten, Dârül-âcezelere, kör evleri, cüzzamlar yurdu, çocuk emzirme yurdu vs.
6. **Su ile ilgili olarak yapılmış bulunan vakıflar:** Çeşme, sebil, şadırvan, su yolları, su kemerleri, bentler, hamamlar, kaplıcalar vs.
7. **Spor tesisleri için yapılmış bulunan vakıflar:** Pehlivan ve kemankeş (ok atma) tekkele-ri, ok meydanları, spor âbideleri vs.

Bunlardan başka, Müslümanların defn edilmesi için makbereler, zayıf hayvanların otlaması için çayır ve meralar; Mekke ve Medine'nin fakir halkı ile hacılara su dağıtmak için yapılmış bulunan vakıflar, Keza fakirlere bayram elbisesi almak için yapılmış bulunan vakıflar, testi ve bardak gibi ev eşyasını kıran hizmetçileri serzenişten kurtarmak için, kırdıkları şeylerin benzerini hemen almak gayesiyle kurulan vakıflar. Çalışamaz durumdaki yaşlı hamallara bakmak için tesis edilen vakıflar vs.

B. Çeşitleri Bakımından Vakıflar

1. Menkul Ve Gayri Menkul Oluşuna Göre Vakıflar

1.a. **Menkul oluşları bakımından vakıflar:** Menkul bir yerden başka bir yere taşınabilen mal demektir. Para, kumaş, silah, hayvan v.s. Bu vakıf'a verilecek şeyler için söylenmiştir.

1.b. **Gayrimenkul oluşları bakımından vakıflar:** Gayrimenkul, başka yere taşınması mümkün olmayan mal ve mülktür. Tarla, arsa, ev vs. İslam hukukuna göre vakıftaki devamlılık vakfedilen şeyin gayrimenkul olması ile mümkündür.

2. Mahiyeti Bakımından Vakıflar

2.a. **Hayri Vakıflar:** Toplumun vakıftan istifade etmesi ya doğrudan veya dolaylı bir şekildedir. Doğrudan doğruya faydalanılan vakıf gayrimenkullere "müessesât-ı hayriyye" dolaylı şekilde yararlanılana (geliriyle intifa)da "musakkafat" veya "müstağallat-ı vakfiye" denir.

2.b. **Zürri (ehlî, evlâtlık) Vakıflar:** Malın bütünü veya bir kısmı, sırf Allah'a yakınlık ve bir hayır için değil, kendi zürriyetinden gelenlere de bir miktar mal bırakmak veya onların kendilerine miras kalacak malı dağıtmamak için vakfın mülkünü kendi zürriyetinden gelenlere tahsis etmesidir. Bu o günün şartlarında aileyi bir arada tutma gibi bir gayeyi hedef alıyordu.

2.c. **Avâriz Vakıflar:** Kelime olarak avâriz, arızâ'nın çoğuludur. Avâriz, vakıfları istenmeyen durumlar ve arzulanmayan sıkıntılara karşı alınmış bir tedbirdir.

Günümüz sosyal devletlerin toplumun geleceği için düşündüğü ve kanunlarla güvence altına almaya çalıştığı "sosyal kurumları" Osmanlı ve diğer İslâm devletlerinde avâriz vakıfları sayesinde, devletin katkı ve koordinatörlüğü olmadan gerçekleştirilmiş ve hatta bugünkü seviyeden daha ileri bir duruma gelmiştir denebilir.

C. Mülkiyet Bakımından Vakıflar

1. **Sahih Vakıflar:** Vakıf yapma yetkisine sahip bulunan bir kimsenin kendisine ait malları (mülk) vakfetmesidir.

2. **İrsadî Vakıflar:** İrsad, birşeyin dikkat ve ehemmiyetle gözetilmesi demektir. İrsadi vakıf ise rakabesi hazineye ait olan bir mülkün menfaatinin yahut tasarruf hakkının veya her ikisinin birden hükümdar veya onun izni ile başkası tarafından muayyen bir gayeye tahsis edilmesidir. Buna irsad-ı gayri sahih de denir.

D. İdaresi Bakımından Vakıflar

1. **Mazbut Vakıflar:** Doğrudan doğruya devlet tarafından idare olunan vakıflardır.

1.a. **Selâtin Vakıfları:** Sultanlar ve bunlara mensub kimseler, yani hanedan tarafından yapılan vakıflardır.

1.b. **Mütevellisi Kalmayan Vakıflar:** Mütevelliliği vâkıfın evlât ve torunlarına bırakılmış olup sonradan bunların münkariz olması halinde Evkâf Nezâreti tarafından idare olunan vakıflardır.

1.c. **İdâresi Mazbuta (zaptedilen) Vakıflar:** Vakfiyeleri gereğince mütevelli olarak tayin edilen kimseler mevcut oldukları halde bunlara belli bir maaş bağlanmak suretiyle vakf işlerine mü-

dahale ettirilmeyip Evkaf Nezâreti tarafından idare olunan vakıflardır.

2. Mazbut Olmayan Vakıflar: 2'ye ayrılır.

2.a. Mülhak Vakıflar: Mütevellileri tarafından müstakil olarak idare edilen, bununla beraber evkaf idarelerinin (Nezâret) kontrolüne tabi bulunan vakıflardır.

2.b. Müstesna Vakıflar: Hükümet ve Evkaf Nezâretinin müdahalesi bulunmayan ve kendi özel mütevellileri tarafından idare olunan vakıflardır. 2'ye ayrılır.

I) Eizze Vakıfları: Eizze, aziz kelimesinin çoğuludur. Aziz ise âbid, zâhid ve kerameti zahir olan zat demektir. Böyle bir özelliğe sahip kimselerin halk üzerinde büyük bir etkisi bulunur.

Özellikle yetişkinlerin eğitiminde büyük ölçüde söz sahibi olan bu zatlara tahsis edilen toprakların veya bu kişilerin özel mülkleri olan gayri menkullerin vakıf yapmasıyla meydana gelen vakıflardır. Abdülkadir Geylani Vakfı, Hacı Bektaş Vakfı vs.

II) Guzât Vakıfları: Harp zamanlarında düşmana karşı koyan, barışta da iç huzuru sağlamakla devlet ve millete büyük yardımları dokunan kahraman ve nüfuzlu kimselere tahsis edilen toprakların, sonradan bunlar tarafından vakıflaştırılması suretiyle ortaya çıkan vakıflardır. Büyük bir kısmı şu an sınırlarımızın dışındadır. Gazi Süleyman Bey Vakfı (Filibe). Gazi Evrenos Bey Vakfı (Selânik) vs.

2.c. Meşruiyet Üzere Tasarruf Olunan Vakıflar: Müstesna vakıflarla ortak özellikleri vardır. Ayrılan yönü Evkaf Nezâretinin kontrolünden tamamen uzaktır.

E. Kiraya Verilmesi Bakımından Vakıflar

1. İcare-i Vahidelî Vakıflar: Mütevellileri veya evkaf idareleri tarafından ay ve sene gibi geçici bir zaman için, doğrudan doğruya kiraya verilen veya bu şekilde idare olunan yerlerdir.

2. İcare-i Vahide-i Kadimeli Vakıflar: Bu vakıflar, icare-i vahide ile icar olunmakta iken kira müddeti sonunda, muayyen bir ücret ile kiracıları ve bunların vefatında vereseleri elinde bırakan müteyallat-ı mevkufedir.

3. Mukataalı Vakıflar: Mukataa, arsası vakıf, buna karşılık üzerindeki bina, ağaçlar, üzüm kütükleri vs. gibi sonradan yapılan şeyler mülk olan topraklar üzerindeki bu mülkiyete karşılık senelik bir kiradır. Bu muamelenin uygulandığı yerlere mukataalı vakıf denir.

4. İcâreteynli Vakıflar: Vakfın yöneticisi tarafından "icare-i muaccele" adıyla vakfın kıymetine yakın peşin alınan bir para ve her yıl sonunda "icare-i müeccele" adıyla tayin olunan cüz'i bir ücret karşılığında taliplerine teslim olunan bina ve arazi cinsinden vakıf akarlarıdır, icareteynli vakıfların mülkiyeti vakfına, intifa hakkı da kiracısına aittir. (26)

(26) KAZICI, Ziya a.g.e. ss. 79-97. ÖZTÜRK, Nazif, a.g.e. ss. 82- 83, 94, 106- 108

X. VAKIF KURUCULARININ SOSYAL TABAKALAŞMADAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Cemiyet için eski aileler veya fertler, çeşitli kriterler açısından benzer özellikler bir araya getirilerek gruplara ayrılırlar. Bu bakış açısından her cemiyet, bilinen en eski zamanlardan beri tabakalaşma ve sürekli değişme olgusu ile karşı karşıya bulunmaktadır. Sosyal ilimlerdeki toplumdaki tabakalaşmanın sebepleri ve temelleri, sosyal sınıf teorilerine göre, farklı biçimlerde izah edilmiştir.

Marx sosyal tabakalaşmanın kaynağını en geniş anlamıyla ekonomik sistemde bulmaktadır. Marx'a göre, sosyal teşkilatlanmanın merkezi ve temel olgusunu teşkil eden üretim vasıtaları insanlar arasındaki diğer bütün münasebetleri belirler. Zaten ona göre, insanlık tarihinin her döneminde başlıca iki sınıf mevcuttur. Bunlardan birisi, üretim vakıflarına sahip olanların meydana getirdiği yönetici sınıf, diğeri ise üretim vasıtalarına sahip olmayanların, yani ezilenlerin ve sömürülenlerin mensup oldukları yönetilen sınıftır. (27)

P. Sorokin'e göre; "Sosyal tabakalaşma; cemiyette nüfusun hiyerarşik olarak sınıflar halinde farklılaşmasıdır. Weber ise tabakalaşmayı; nüfusun farklı etkinlikleri dolayısıyla üst üste sıralanması veya nüfustaki etkinliğin eşit olmayan dağılımı neticesi ortaya çıkan sıralanma hali olarak ifade etmektedir.

Max Weber, sınıflaşmada veya tabakalaşmada ağırlığı iktisadi faktöre vermekle beraber diğer faktörleri de ihmal etmemektedir. Sorokin ise, böyle bir konuda daha ihtiyatlı davranarak zaman ve gelişme şartlarının bu konuda rolleri olabileceğini hatırlatmaktadır.

Max Weber genelde, tabakayı iktisadi güç ve fırsatlara sahiplik, politik güç ve sosyal prestijle bağlarken ve bunların birbirleri üzerindeki tesirlerini ifade ederken... Bunları birisinde belirginlik kazanan fert veya ailelerin, diğer unsurlar bakımından da paralellik arzettiğini ileri sürmektedir. Hayat tarzını şekillendiren ve davranışları belirleyen kriterlerin hep bu üç kriterin tesiriyle meydana geldiğini ifade etmektedir. Halbuki pek çok sosyolog, Weber'den farklı olarak ve meseleye daha çok boyutlu bakarak, belirleyici unsurlara, meslekler ve eğitim durumlarını, sınıf şuuru da ilave etmektedirler. Hatta Sorokin'de ağırlığın yani, sosyal prestiji tayin eden asıl faktörün mesleki tabakalaşmaya tesir eden çok sayıda faktörün bulunduğu tezinin ileri sürüldüğüne sık sık rastlamaktayız. Sosyal prestijin bilinen en kestirme ölçüsü olan meseleler, bir bakıma, prestij derecelerini sıraya koyan temel faktör olmaktadır.

İkili tasnifi benimseyenlerin sınıfları tayin edici ortak faktörü "iktisadi faktördür". Buna göre, sosyal sınıflar (tabakalar) servet ve gelir farklılıklarından, yani iktisadi iktidar veya mülkiyet ve elde edilen yıllık kazanç farklılıklarından doğmuşlardır.

Bir diğer ifadeyle, sınıf tayin eden yegane faktör üretim araçları sahipliği veya üretim ilişkileri düzenidir. Sonuç: üretim araçlarına sahip olan sınıflar ve üretim araçlarına sahip olmayan sınıflar olarak iki sınıf vardır.

Sosyal mobilitenin bulunduğu açık ve yarı açık cemiyetlerde, tabakalar arası yer değiştirmeler, şartlara göre her zaman hızlı veya yavaş seyredebilmektedir. Türk toplumu her devirde hızlı veya yavaş bile olsa, hiçbir zaman, Hindistan veya Avrupa'daki, kast ve feodal düzendeki yapılar kadar katı ve zor değişen sosyal yapılar olarak sahip olmamıştır. Böyle bir sosyal yapıya sahip olan Türkler de, iktisaden güçlü olan kimselerin vakıflar kurarak daha alt tabakalara veya sınıflara gelir aktarımında bulunması sosyal adalet kanallarından birisi oluşturmaktadır. (28)

(27) YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri", 1700-1800, İstanbul 1982, s.143

(28) ÖKSÜZ, Enis, a.g.e. ss.11-13-38.

Osmanlı Toplumunda Tabakalaşma

Toplunun mertebelere ayrılması konusunda Osmanlı döneminde Türklerin fikri ne idi? Bu konuda vakfiyelerde bazı değerli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilere göre, sosyal tabakalaşmanın menşei Allah'ın iradesindedir. Eğer, aynı toplumun fertleri arasında iktisadi, içtimai veya siyasi eşitsizlikler varsa, bu, Allah'ın insanları toplumun iyi işleyişi için kendilerine düşen vazifeleri yapmaları gayesiyle farklı yeteneklerle mücehhez yaratmış olmasından ileri gelmektedir. İnsanları zengin veya fakir, şerefli veya hakir, siyasi manada, güçlü veya güçsüz kılan Allah'tır. Bunun sebebi de şudur: Sosyal hayatta insanlar kendilerine özgü haklara ve vazifelere sahip gruplara ayrılmak mecburiyetindedir. Osmanlılar'ın anlayışına göre, en azından kabaca iki grup insana ihtiyaç vardır: Bunlardan birisi memleketi ve sosyal nizamı muhafazaya mecbur olan yüksek devlet görevlileri (rical) grubu, diğeri ise, hizmetlerini yapabilmeleri için birincilere gerekli serveti temin etmeye mecbur olanların meydana getirdiği gruptur. Bu fikri ileri sürerken dayanak noktalarını da Kur'an'da bulmaktadırlar: "...O (Allah), size verdiği şeylerde sizi denemek için, kiminizi derecelerle, (mertebelenmede, hiyerarşide) kiminizin üstüne çıkarmıştır...". O halde, bu farklılaşmanın ikinci sebebi, Allah'ın zenginleri kendilerine bağışladığı şeylerde imtihana çekmek istemesidir. Özellikle vakıf kurucularının fikrine göre, söz konusu bu imtihanda muvaffak olmak için, servete sahip olanların olmayanlara, bilhassa vakıf müessesesi yoluyla, yardımda bulunmaları gerekmektedir."

Vakfiyelerde umumiyetle vakıfların toplumda sahip oldukları durum hakkında kafi derecede tafsilatlı bilgiler verilmiştir. En azından icra ettikleri meslek ekseriya zikredilmektedir. Bu incelemede ele alınan vakfiyelerin tahlili neticesinde, XVIII. yüzyıl Türkiye'sinde vakıf yapan kişilerin mesleklerinin yüzdesini oldukça açık bir biçimde gösteren bir tablo hazırlamak mümkün olmuştur.

Osmanlı toplumu	«Askerî» Sınıfı	Padişahlar				% 5,14	% 65,07
		Sivil yöneticiler	Sadrazamlar		% 5,14	% 37,45	
			Diğerleri		% 32,31		
		Ulemâ				% 14,28	
		Muhtelif tarikat şeyhleri				% 6,38	
		Vakıf yöneticileri	Erkek		% 1,42	% 1,82	
	Kadın		% 0,4				
	Raiyyet Sınıfı	Çiftçiler				% 0	% 34,93
		Tüccarlar ve zanaatkarlar				% 1,82	
		Âyan				% 1,82	
Mesleksizler		Erkek		% 15,17	% 0,91		
		Kadın	Padişah sarayına mensup	% 6,69	% 17,03	% 32,20	
			Muhtelif menşelerden	% 10,34			
Yekûn					% 100		

Bu tabloda görüldüğü gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun halkı iki büyük sınıfa ayrılmıştır. Bu ayırım tarihi vesikalarda açık olarak gözükmemektedir. Bazı Türk tarihçileri de bunu çok iyi bir şekilde vurgulamış bulunmaktadır. Bu tarihçilerden birine göre, "Osmanlı toplumu iki ana sınıfa ayrılıyordu. Askeri denilen ilki, saltanat beratı ile padişahın dinsel yetki ya da yürütme yetkisi tanıdığı kimseleri, yani saray memurları, mülki memurlar ve ülemayı içine alıyordu. İkincisi reaya olup, vergi veren, fakat hükümete katılmayan bütün Müslüman veya Müslüman olmayan uyrukları içine alıyordu. Uyruklarını askerilerden uzak tutmak devletin temel bir kuralıydı. Yalnızca sınırlarda fiilen akıncılık eden ve medresede düzenli bir eğitimden geçerek ulema zümresine girenler padişahın beratını alıp askeri sınıfın üyeleri olabiliyorlardı."

Diğer bir Türk tarihçisine göre, bütün toplumlarda sosyal sınıfları doğuran en önemli faktörlerin başında toprak mülkiyeti gelmektedir. Doğu'daki ve Batı'daki diğer toplumların aksine, 1071'den itibaren doğmaya başlayan Türk toplumunda, feth edilen topraklar ve memleketin tabii kaynakları toplumun üyelerine özel mülk olarak dağıtılmamış, idaresi devlete ait kamu malı sa-

yılmıştır. Netice itibariyle, daha kuruluşunda, "devlet toplumun gidişatına göre biçimlenecek yerde, tersine, toplum devletin elinde yoğrulmuş"tur; yani, bu toplumun bazı sınıflara ayrılması devlet tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple, Türk toplumundaki oluşuma, sosyal değil, fakat fonksiyonel oluşum; böyle bir oluşum içinde şekillenen sınıflara da sosyal sınıflar değil, fakat fonksiyonel sınıflar demek daha doğru olacaktır. Böyle bir izahtan sonra bu tarihci, Türk toplumu üç fonksiyonel sınıfa ayırmaktadır: askeriler, şehirli ve köylüler.

Diğer taraftan, çok defa ileri sürülen başka bir soru daha var; "sosyal sınıflar modern sanayi toplumlarının bir özelliği midir, yoksa bilinen bütün toplumlarda sosyal sınıfları bulmak mümkün müdür? Bu soruya verilecek cevapların teorik sistemlere göre son derece farklı olacaklarında hiç şüphe yoktur. Bu incelemenin sınırlarını nazarı dikkate alarak, soruyu şu şekle çevirmek daha uygun olacaktır: Osmanlı dönemi Türk toplumu bir sınıflar toplumu muydu, yoksa bir nizamlar toplumunun (socio'te d'ordres) hususiyetlerini mi taşımaktadır.

Burada bizim niyetimiz sırf, bizzat Osmanlılar tarafından Türk toplumunun iki sınıfa ayrılışını geçici olarak kabul edeceğiz

Osmanlı İmparatorluğu'nun idari mekanizmasında herhangi bir yer işgal eden ve kendilerine devlet veya vakıflar tarafından ,hangi tarzda olursa olsun, bir ücret ödenen kişilerin "askeri sınıf" olarak adlandırıldıkları yukarıda izah edilmişti. Vakfiyelerden meslek adları öğrenilen XVIII. yüzyıl Türk vâkıflarının, Tablo'da görüldüğü gibi, %65'i bu sınıfa mensuptu. Diğer yandan, herhangi bir meslek icra etmemelerine rağmen, tabloda "mesleksizler" başlığı altında gruplandırılan ve vakıfların tamamının %17'sini teşkil eden kadın vakıf kurucularını da bu sınıf içinde saymak gerekir; çünkü, bunların %7'si doğrudan doğruya sultanın ailesine bağlı idiler, %10'u ise bu sınıfın diğer üyelerinin eşlerinden ibaretti. Ayrıca, vakfiyelerinden mesleklerini öğrenilemeyen %15 nisbetindeki vâkıfların büyük kısmının da "askeri sınıf"ın üyeleriyle yakın bir ilişki içinde bulundukları kuvvetle muhtemeldir. Bunlar daha önceki dönemlerin sivil veya dinî yöneticilerinin oğulları veya torunları olabilirler.

O halde, XVIII. yüzyıl Türk toplumunda, vâkıfların %80-90'ının "askeri sınıf"a mensup kişiler veya onların yakınları oldukları anlaşılmaktadır. Vakıf kurucularının geriye kalan %10'u ise Osmanlı toplumunun çoğunluğunu teşkil eden "reaya sınıfı"na mensup bulunuyorlardı. (29)

Bilindiği üzere, Osmanlı sosyal yapısı yönetim şekli esas alındığında, "Askeri ve Raiyyet sınıfları" olarak iki sosyal sınıftan teşekkül etmekte idi. Bu ayrım elbette gelir kriterinden hareketle üçlü tasnif yapmayacağımız manasına gelmez.

Ancak, şunu da ilave edelim ki, bu sınıflar arasında hakimiyet esasında dayanan batı tipi bir çatışmacılıktan bahsedilemez. İkili sosyal sınıflar esasına dair çalışmalarda şu hususlar dikkat çekicidir. Askerî sınıfa mensup (padişahlar, sadrazamlar, ülema, tarikat şeyhleri ve vakıf yöneticileri) kimselerin kurdukları vakıflar toplam vakıfların %65.07'sini teşkil etmektedir. Raiyyet sınıfını meydana getirenlerin (çiftçiler, tüccarlar ve zanaatkarlar, ayan ve mesleksizler) kurdukları vakıflar ise, toplam miktarın %34.93'ünü teşkil etmektedir. Çiftçilerin bu yüzdeler içinde bir payı olmamakla beraber, yardım ve bağışta bulunduklarını biliyoruz. Burada dikkatimizi çeken husus, devletin yanında, devlete tabii fakat direkt ilgisi olmayan halkın büyük oranda, vakıf kuruluşlara katkıda bulunmuş olmalarıdır. Bu gerçekten sosyal dayanışmanın 18. asırda bile yüksek seviyede devam etmiş olduğuna işaret sayılmalıdır. Türk cemiyetinde mevcut dayanışmacılık ruhu yanında, kurdukları birçok müessese ve bu arada vakıfların oynadığı roller, tabakalar arası yaşama tarzındaki incitici farklılıkların gösteriş haline getirilmesini de büyük çapta maskeleyebilmiş veya önleyebilmiştir. Yeni zamanlar için bunu söylemek elbette kolay olmayacaktır. Ancak, gelir ile yaşama tarzı arasındaki mevcut doğru orantılı münasebet dikkate alındığında, yardım görenlerin; kavuştukları imkan ve bunun çeşit ve miktarına göre, olması gerekenden farklı bir yaşama tarzına doğru yönelmiş olacağı veya sosyalleşme bakımından az da olsa bir farklılaşma hissedeceği ileri sürülebilir. Şayet bu tip yardım ve destekler miktar itibariyle artırılacak ve eğitim yolu ile de takviye edilecek olursa, sosyalleşme daha anlamlı olabilecektir. Sosyalleşmenin veya önceden sosyalleşmenin yaşama tarzını değiştirme bakımından fonksiyonu inkar edilemez. (30)

Avarız ve para vakıfları sayesinde, işi bozulanlara, iflas edenlere, tehlikeye uğrayarak mal ve serveti gerileyenlere, tabii afetler ve yangınlar dolayısıyla felakete uğrayanlara geçmişte yaptığı destekler ve açılan krediler ile yeniden güç kazandırılarak, daha alt tabakalara düşmeleri büyük çapta önlenmiş, buna karşı daha çok sayıda ailenin daha üst tabakalara geçmesine sebebiyet verilmiş olmasını müessesenin icabı olarak kabul etmekte bir mahzur olmaması gerekir.

(29) YEDİİLDİZ, Bahaeddin, a.g.e. ss. 144-151

(30) ÖKSÜZ, Enis, a.g.e. ss.42-43.

Daha sonraki dönemlerde vakıfların, banka ve kredi müesseseleri kurmaları, sigortacılık ve dövizle ilgili işlemlerde bulunmaları..., öteden beri her sahada devam eden işletmecilik faaliyetlerine eklenince, hem ilâve gelir yaratan, hem de gelirin yeniden dağılmasına sebebiyet veren özelliklerinin hız kazandırdığını söylemeliyiz. Bu şekilde doğan sonuçların vakıf esprisine uygun neticeler vermesi, elbette devletin ve vakıf idarecilerinin alacağı tedbirler manzumesinin çalışma düzen ve şartlarının alt ve alt-orta tabakaları güçlendirici yönde olmasına bağlıdır.

Osmanlı ve Selçuklular döneminde sanayi devriminden önceki yıllarda, esnaf-sanatkar, küçük çiftçi ve tüccar gibi, hemen hepsi orta sınıf mesleklerin yaygın bulunduğu dönemlerde en azından bu tip meslekler sahip bulunan ailelerin, vakıflar kanalı ile zor günlerde desteklenmesi ve sonuçlarının takibi elbette daha kolay bir işti. Ancak zamanımızda bu sonuçların görülebilmesi zor ve sürekli takip ve kayıt ile belki ortaya çıkarılabilir. Yani, yeni durum, özel ve koordineli bir çalışma sonunda daha açık şekilde görölme imkanı ile karşı karşıyadır. Diğer taraftan cemiyetin ve resmi organizasyonların, vakıflar kanalı ile cemiyete hizmet anlayışlarındaki felsefi inanç ve fiili ilgisinin güçlü olması sayesinde orta tabakalaşma bakımından, müsbet gelişen doğru orantılı bir münasebetin varlığı kolaylıkla söylenebilir. Vakıfların bu yönde hizmet yapan kuruluşlar arasında bulunması sosyal adaletin gerçekleşmesi için önemli olmaktadır. Vakıfların çok çeşitli yardım yapma usulleri ile aslında sosyal adalete hizmet veren yönünün ağır bastığı söylenebilir. İnsana hizmet ve insanı cemiyete hizmet vermekten alıkoymayı ve insanı geliştirmeyi hedef alan vakıfların önemi halen bile geçerliliğini muhafaza etmektedir.

Yukarıda zikredilen ve sosyal bünyeyi sarsıcı şikayetlerin telâfisi zaten bugünkü anlayışımıza göre devletin amme hizmetleri arasına girmektedir.

Bu hususlar özellikle Hz. Peygamber zamanından beri önemli üzerinde durulan bir konu olup, problem çeşitli yollarla çözülmeye çalışılmaktadır. İslâmiyet öncesi Türk cemiyetlerinde olduğu gibi, Müslüman Selçuklu, Osmanlı ve halihazır Türkiye Cumhuriyeti'nde de üzerinde durulan bir konu teşkil etmektedir.

Müesseseleleşmiş gelenekler uzun zaman yalnız Türk göçebe hayatının yaşama tarzı olarak kabul edildi. Ancak, ileri tarihlerde yani Selçuklu ve Osmanlı devrinin medeni seviyelerine uygun olarak bilinen vakıf kurumları halinde tezahür etti. (31)

XI. TARİHİMİZDE VAKIF MÜESSESESİ

A. Eski Türklerde Vakıf

Vakıflar gerek hukuki, gerekse tarihi bakımdan İslam ve Türk dünyasının çok eski ve o ölçüde mühim bir eseridir. Vakıf insanî düşünceden doğmuş olup, tarihin derinliklerinden gelen bir müessesedir. Türk vakıfları en eski tarihi devirlerden beri, Türk dünyasının her yerinde ve her devirde millî vicdanından birer iyilik, güzellik ve şevkat abidesi halinde yükselmiş bir içtiami yardım müessesesidir.

Türk içtimaî hayatında uzun yüzyıllar, son derece müessir rol oynamış vakıf müessesesi, çeşitli yönleri, ile geniş ölçüde ele alınıp tetkik edildiğinde, bu müessesenin kendi çerçevesi içerisinde kalmadığı, Türk kültürü ve Türk'ün fazileti gibi çok mühim bir konu olarak karşımıza çıktığı görülecektir.

Türklerde vakıf müessesesi, İslamı kabulden önce eski Türklerden günümüze kadar gelen bir gelenektir. Türklerde vakıf İslâm'dan önceki devirlerde de mevcut olup Buda dinindeki Türkler tarafından da çok rağbet gösterilen içtimaî bir müessesedir.

Vakıf müessesesinin Türklerde en eski tarihi devirlerden beri mevcudiyeti, Türk içtimaî hayatında sosyal yardım, millî dayanışma, şevkat fikirlerinin ve teşkilâtının menşeinin derinliğini, daha açık bir ifade ile Türk'ün yüksek görüş ve faziletini ortaya koyar. Orta Asya'dan dünyanın dört bir yanına yayılan Türkler, gittikleri her yere kahramanlık ve medeniyet götürdükleri gibi iyilik ve yardım fikirlerini de yaymışlardır.

Türklerde vakıf müessesesinin başlangıcı, Orta Asya'da yaşadıkları eski devirlere kadar uzanır. Türklerde vakıf müessesesi Uygur Türklerinde de görülmektedir.

Şarkî Türkistandaki kazılarda ele geçen Uygur Vakfiyeleri, bu bölgeye İslamiyetin girmedığı bir zamana ait olup, Buda dinindeki Türklerle aittir ve Uygur harfleriyle yazılmıştır.

Uygur Türklerine ait vakıf ile ilgili vesikaların hepsi de dini vakıflar olmak üzere, üç kısımda toplamak mümkündür.

1. Manastır inşaatı münasebetiyle tanzim edilen vesikalar,
2. Manastırlara vakfedilen arazi veya bağların temlik ve vesikaları,
3. Manastır veya manastıra ait bina ve arazi temlikinin devlet reisleri tarafından tasdiki ve vergilerden muaf tutulmaları için verilen fermanlar.

Uygur Türklerinin sosyal hayatında önemli bir yer işgal eden Türk vakıfçılığının ilk yazılı vesikası olarak gösterilen Kral Hattusilis tarafından bir taç üzerine yazdırılan M.Ö. 1280 - 1290 tarihlerine ait bir Hitit vakfiyesidir.

Uygur vakıf vesikalarının hemen hepsinde vakıf yapmanın sebepleri şöyle sıralanmaktadır; Vakıf yapmanın büyük sevabını din âlimlerinden duymuş olmak, Burkan (Budha) diyarında doğmayı arzulamak, memleketi korumak ve hastalıklardan korunmak. Bununla beraber, uygurlara izâfe edilen belgelerin vakıftan ziyade kralların, devletin kabul ettiği resmî dinin mâbedlerini yaptırmaları ve bu mabedleri ziyâret eden Budistlerin rahiplere verdikleri hediyelerdir. Bu mabetlerde rahiplere verilen varidatın bugün dahi mevcut olduğu belirtilerek bunlara normal vakıf denemeyeceği anlatılmaktadır. Tüm bunlardan anlaşıldığına göre Uygur vakıfları da din ve dinî hisse dayanmaktadırlar.

Kısaca ifade etmeye çalıştığımız gibi Türk sosyal hayatında vakfın tarihi çok eskilere dayanmakla beraber gerçek kişiliğine Türklerin İslamiyeti kabûlünden sonra ulaştığı bir gerçektir. (32)

(32) ŞAHİN, Musa a.g.e. ss. 33-35. ÖZTÜRK, Nazif a.g.e. ss. 31-32

KAZICI, Ziya. a.g.e. ss. 46-47.

B. İslâm'da Vakıf

Kur'ân-ı Kerim'de doğrudan doğruya vakıf kavramı kullanılmış değildir. Ancak Kur'ân-ı Kerim'de bilindiği gibi yardımlaşmayı teşvik eden âyetlerin sayısı oldukça kabarıktır olduğu gibi. İslâmî bir yaşayışta vakıfların önemini ortaya koymaya yeter. İyilik yapmak, sadaka vermek ve ih-sanda bulunmak gibi kelimeleri vakıfla eş anlamlıdır diyerek "vakıf üzerine araştırma yapan İslâm bilginleri genellikle vakfın hukuki statülerini Kur'ân-ı Kerim'deki "sevdiğiniz şeylerden sarfet-medikçe iyiliğe erişemezsiniz. Her ne sarf ederseniz Şüphesiz Allah onu bilir" (Al-i İmrân sûresi âyet 92) ve "...İyilikte ve fenalıkta sakınmaktan yardımlaşın..." (Maide sûresi, âyet 2) âyetleri ile Hz. Peygamberin hadislerine dayanmaktadırlar. Hz. Peygamber "Ademoğlu ölünce yapmakta ol-duğu hayır işleri durur. Ancak üçü müstesnadır.

1. Faydalı ilim bırakan,

2. Arkasından dua eden iyi evladı olan, bir de,

3. Sadaka-i cariye, yani kesilmeden devam eden hayır yapılanların sevabı kesilmez de-mektedir. Diğer yandan Hz. Ömer sağlığında kendi malı olan bir hurmalığı vakf etmek isteyerek Hz. Peygambere başvurur "ya Rasulullah, bana göre en güzel ve kıymetli bir hurmalığa sahibim. Halis kazanç olan bu hurmalık için ne buyurursanız öyle yapacağım." demesi üzerine Hz. Pey-gamber; "Bu hurmalığın aslını, rakabesini vakfet. Artık o hibe edilmez, vâris olunmaz, yalnız onun mahsülü (ihtiyaç olana) infâk edilir, yedirilir."

Görüldüğü gibi İslâmî anlayıştaki bir vakıf geleneği diğer toplumlarda görülen vakıf anlayı-şından tamane farklıdır.

"İlk İslâm vakıflarının belgelerine Hicri V. y.y.'dan itibaren rastlamakla beraber, uygulama-sının Hz. Peygambere kadar gittiği ve Hz. Peygamberin "Fedek hurmalığını" yolculara vakfettiği bilinmektedir.

Kur'ân-ı Kerim ile Hz. Peygamberin emir ve tatbikatları müslümanlar için uyulması gere-ken bir vazife telâkki edildiğinden, bu konuda mü'minler aralarında adeta yarışmıştır. Bunun için-dir ki müslüman şehir, kasaba ve köylerde sayısız vakıflar yapılmıştır.

Sırf Allah yolunda hizmet etmek, mal ve mülkünün O'nun istediği şekilde sarfetmek Batılı adamın havsalasının pek kolay alamayacağı bir harekettir. Bu yüzden, onlar, böyle hayırlı bir işin altında da bir menfaatin yattığını düşünürler.

İslâm toplumunda ilk vakıf hemen hemen bütün kaynaklarda İbrahim Peygamberin inşa ettiği Kabe'dir. Sonra sırasıyla yukarıda açıkladığımız gibi Hz. Ömer'in ve Hz. Peygamber'in va-kıfları gelir.

Diğer yandan İslâm dünyasında vakıf ve vakıf anlayışı İmam-ı Şâfi, İmam-ı Azam, İmam-ı Muhammed, İmam-ı Yusuf vb. gibi ünlü kişilerin tespit ettiği İslâmî kurallara göre dini, hayri, mali, askeri ve sosyo-ekonomik yönden gelişerek günümüze kadar gelmiştir.

İslâmî anlayıştan kaynaklanan vakıf kurumu diğer toplumlarda görülen vakıf anlayışından temelde çok önemli farklılığı ifade eder. Çünkü diğer toplumlarda görülen vakıflarda başkalarına yardım etmek ve prestij ile statü kazanmak anlayışından kaynaklanma ihtimalinin etken olduğu görülmektedir. İslâmî anlayışta ise hâkim olan faktör kişilik dikkate alınmadan Allah'a daha yakın olmak ve Allah'ın verdiği varlığı yine Allah yolunda tüketmek yatmaktadır. (33)

(33) MANAP, Yusuf; İslâm ve Türk Vakıf Anlayışının Sosyal Temelleri, İstanbul 1991 (Yüksek Lisans Tezi). ss. 16-19. KAZICI, Ziya. a.g.e. ss. 47-50.

C. İslâm Ülkelerinde Vakıf

1. Emeviler Dönemi: Bu dönemde vakıflar çok genişledi. Bazı teşebbüslerde bulunuldu. Emevi halifesi Velid b. Abdülmelik, Ümeyye Camii için ilk defa köy ve mezraaları gelir getiren birer kaynak olarak vakfetti.

2. Abbasîler Dönemi: Bu devlette vakıflar o derece ehemmiyetli bir tesis haline geldi ki bunlar için vakıflar nezâreti adında bütün vakıfları kontrol eden onların bir nizâma bağlanmasını sağlayan teşkilâtlar kuruldu.

3. Selçuklular Dönemi: Anadolu zaptedilip Selçuklu hakimiyetine geçtikten sonra büyük bir kısmı emir ve askerlerine verilmiş, diğer bir kısmı vakıf ve mülk olarak belli aramalarla kullanılmıştır.

Çok büyük servetlere sahip olan hükümdarlar, hükümdar ailesine mensup kişiler, büyük devlet adamları ve amirler bir çok vakıf tesis etmiştir. Yani kendi öz mülklerinden bir kısmını kamunun menfaatine ebedi olarak tahsis etmişlerdir.

Bu yolla bugünkü anlayışa göre doğrudan doğruya devletin görevleri arasında sayılan öğretim, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım gibi hizmetler yerine getiriliyordu. Selçuklular devrinde sayısız mektepler, medreseler ve kütüphaneler kuruldu. Vakıf yoluyla kurulan hastahanelerde doktorlar maaşlarını müessesenin evkaafından almaktadırlar. Hemen her şehirde Darüş-Şifa, Darulafiye, Dar-us-sihha veya Bimaristan adıyla hastaneler kurulmuştu.

Ayrıca bayındırlık hizmetlerinin, sanatın, mimarinin ilerlemesi de vakıf müessesesindeki gelişmelere bağlıdır. Selçuklular döneminde vakıflara kadı nezaret ederdi. Eski İslâm devletlerinden ayrı olarak Evkaf Nezareti oluşturulmuştu. Anadolu Selçuklularından sonra İlhanlılar zamanında da Evkaf Nezareti mevcuttu.

Selçuklu dönemi vakfiyelerinde bazen vakfın şartlarına riayet edilmesi için halife ve sultan dan sonra, kadı amid müftü ve muhtesiplere şiddetli ihtarlarda bulunulurdu.

Selçuklulardan sonra ortaya çıkan Harizmşahlar, Atabegler, Eyyûbiler, Mısır - Suriye Memlûkleri ile Anadolu Selçuklu sülâleleri hakim oldukları yerlerde, malî güçleri nisbetinde vakıflara önem verdiler.

Moğol prenslerinin İslâmiyeti kabullerinden sonra, tahrib olan şehirlerin kalkınmasıyla birlikte, vakıfların da inkişaf ettikleri görülmektedir.

4. Anadolu Beylikleri Dönemi: Anadolu Beyliklerinde de Selçuklularda olduğu gibi vakıflar önemli bir alanı kapsamıştır. Hatta İlhanlılarda vakıf faaliyetlerinin daha iyi idare edilmesi için Evkaf nezareti ihdas edilmiştir.

Bu dönemde köylüler işledikleri toprağın sahibi değildi. Bu toprak ya bir vakfın ya da tımarlı sipahinindi; köylü bir kısım vergisini bu nedenle vakfa bir kısmını da tımarlı sipahiye verirdi.

Anadolu Beylikleri döneminde de birçok imâret, hastahane, kervansaray, medrese, kütüphane inşaa edilmiştir.

Vakıfların ve özellikle Anadolu beylikleri döneminde sıkça, rastlanan zaviyelerin yönetim açısından özel bir durumu vardı. Bir takım kamu hizmetlerini yerine getirmek üzere vakıf müessesesinden yararlanılarak kurulmuş zaviyelerin, Osmanlı öncesi dönemde önemli rol oynadıkları bilinir.

Klasik İslâm şehir tipi silüetinin Anadolu'ya egemen olması, Türk sultan ve beylerinin girişimlerine bağlıdır. Bu girişimler, genellikle bol gelirleri bulunan vakıflara dayalı dinsel ve sosyal yapılarda şehirlerin süslenmesi şeklinde açıklanabilir. Şehirleşmede vakıfların etkisinin diğer yönü şöyle izah edilebilir.

Vakfın ve sözü edilen kurumların görevlileri, buranın ilk yerleşikleri olarak zamanla etraflarının şenlenmesine öncülük edeceklerdir.

5. Osmanlı Dönemi: Hemen hemen bütün müessese ve teşkilâtlarının nüvesini, kendilerinden önceki müslüman devletlerden alan Osmanlılar, vakıf konusunda da bu yolu takip ettiler. Osmanlılar'da ilk önemli vakfın, Orhan Bey zamanında (1356) kurulduğu görülür. Osmanoğulları'nın Bursa'yı başkent yaptıklarında Orhan Gazi, Bursa'da inşaa ettirdiği camii ve zâviye vakıflarının nezaretini (yönetimini) veziri Sinan Paşa'ya vermiştir.

Orhan Gazi'den başlayarak Osmanlı padişahları, Sultanları, vezirleri, emirleri, zengin tabea, pekçok vakıf yaptılar.

İstanbul'u, Bizans devletinin merkezi olmaktan çıkarıp. Türk - Osmanlı devletinin merkezi haline getiren Fatih Sultan Mehmed, bu fetih esnasında ümera, devlet adamı ve askere ganimetten düşen hisselerini verdikten sonra, kendi hissesine düşen emlaktan hiçbirini almayarak tamamını milletin malı olarak vakfetti.

Osmanlı sultanları sadece vakıf yapmakla yetinmediler, aynı zamanda, başkaları tarafından yapılan vakıflara da yardımda bulundular. Nitekim, meşhur vakıflar arasında padişahın maddi yardımları ile senelik bütçelerini denkleştirenler az değildi. Bu yardım, nakdi olduğu gibi bazan da aynı oluyordu.

Şimdi sırayla Osmanlı dönemi vakıf hizmetlerini inceleyelim;

Osmanlı döneminde bir çok kamu hizmeti vakıflar eliyle yerine getirilmiştir. Kamu yararı bulunan her hizmet, vakıf kurumunda süreklilik esası bulunduğundan, sürekli olarak vakıflar sayesinde karşılanmıştır. Osmanlı sisteminde devletin yüklendiği görev bugünkü anlamda devletin karşıladığı, yapmakla yükümlü olduğu görevlerde, ayrıcalık arz eder. Osmanlı sisteminde devlet esas itibarıyla iç ve dış güvenliği sağlamakla görevliydi. Devlet bugünkü anlamda sosyal devletin yerine getirmekte yükümlü saydığı hatta kanunlarla sabitleştirdiği yaptırım altına aldığı hizmetleri yerine getirmede kendini mükellef saymıyordu. Bu işler için devlet bütçesinden tek kuruluş harcamazdı. Bu hizmetler devletin dolaylı olarak yardımcı olduğu desteklediği vakıf müessesesi tarafından yerine getiriliyordu.

Osmanlılarda eğitim hizmetleri vakıflar tarafından yürütülmekteydi. Hemen her caminin yanında mektep ve medreseler, kurulmuştur. Hatta bazı camilerin yanında oluşturulmuştur. Fatih vakfiyesi mektep, medrese ve kütüphaneleri kapsamaktadır. Bunun yanısıra bazı gelişmiş külliye mektep ve medresenin yanısıra hastahane, misafirhane, hamam ve dükkanlar gibi, unsurları içermekteydi. Süleymaniye külliyesi bu gelişmiş külliyenin önemli bir örneğini teşkil eder.

Medrese ve mekteplerin camilerin etrafında toplanması esastı. Vakıf mektep ve medreselerin en önemli amaçlarından biri kendi imkânlarıyla eğitim yapma imkânı bulunmayanlara bu imkânı sağlayarak eğitimde fırsat eşitliğini sağlamaktı.

Yine Osmanlı döneminde sağlık hizmetleri de vakıflar eliyle yerine getirilmiştir. Hemen her büyük vakıfta bir mimarhane veya dar'üş-şifa denilen hastahaneler kurulurdu. Bu vakıf hastahaneler çok zengin vakıflara sahipti ve hiçbir devletçe yaptırılmamıştı. Bu sistem o kadar gelişmişti ki hastahaneden taburcu edilen bünyesi zayıf hastaların kaldıkları tabhane denilen bölümler mevcuttu. Edirne'de II. Beyazid tarafından kurulan akıl ve ruh hastalıklarına yönelik tımarhane, Bezm-i Alem Valide Sultan tarafından Ermenilerin fakir hastalar için tesis ettikleri vakıf hastahaneye misilleme olarak sadece fakir müslüman hastaların yararlanabileceği "garipler" anlamındaki Gureba hastahanesi, Haseki Sultan tarafından kurulan Haseki Hastahanesi ile Şişli Etfal H. Osmanlı dönemi sağlık hizmetlerini yerine getiren vakıf müesseselerinden yalnızca birkaçıdır.

Osmanlı döneminde bayındırlık alanındaki gelişmelerden vakıfların önemli katkısı mevcuttur. Yapılan han, hamam, kervansaray, köprü v.s. hizmetler bayındırlık hizmetleri alanında vakıfların katkısını kanıtlamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş safhasında vakıf müessesesinin, Türkler'in Anadolu ve Rumeli'de fethettikleri şehirlerin yeniden teşkilatlandırılmasında olduğu kadar, bu bölgelerde yeni yerleşme merkezlerinin açılmasına da geniş ölçüde hizmet etmişlerdir.

Belediye hizmetlerinde de vakıfların önemi büyüktür. Bu hizmetleri örnek alarak su vakıflarını, sokak aydınlatılmasında kullanılan kandil ve yağ dağıtımını sağlayan vakıflar, sokakların süpürülmesine yardımcı olmak, şehirlerin güzelleşmesini sağlamak amacıyla gece bekçilerinin maaşlarının vakıflardan karşılandığı söylenebilir.

Bunun yanısıra Osmanlı şehirleri arasındaki ulaşımı sağlamak için yolları köprülerin ve yine ulaşımındaki hizmetleri görmek için yol üstlerine yapılan kervansarayların vakıflar tarafından yapıldığını görmekteyiz.

XVIII. asırda, Osmanlı devletinde herhangi bir vakfın korunması altında bulunmayan kamu kuruluşlarından biri harap olduğu zaman onu yeniden inşa ettirme mesuliyetini üstlenen başka hiçbir teşkilat yoktu. Devlet sadece askeri alandaki yatırımlara katılmaktaydı. Devlete ait kamu kuruluşlarının harabiyeti vakıflar tarafından yerine getirilmekteydi. Bu kimi devlete ait olan bir binanın harap olması ve bunun devlet tarafından değil bir vakıf tarafından tamir ve yeniden inşa edilmesi, bu devirde ehemmiyetli bir yer işgal ettiğini göstermektedir.

Osmanlı padişahları tahsisat kabilinden vakıflar tarafından bilhassa fethedilen bölgelerde vakıflar oluşturmuş ve o bölgenin hizmetleri, söz konusu vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. İşte gerek servet sahipleri tarafından, gerek Osmanlı sultanları tarafından bunların üstünde İslâm dini ve eski Türk geleneğinin yardımlaşmaya yönelik teşviklerinden olacak ki Osmanlılarda vakıf müessesesi oldukça geniş bir alana yayılmıştır.

Osmanlı döneminde hemen hemen akla gelebilecek bütün hizmetlere ya bizzat ya da

dolaylı olarak vakıflar tarafından yerine getiriliyordu. Osmanlı dönemindeki vakıf teşkilâtının bu inkisafı karşısında batılı siyasetçiler Osmanlı toplumu için vakıf cenneti tabirini kullanmışlardır.

Bu kadar geniş alana yayılan vakıflar 19. y.y.'da Osmanlı siyasal sistemine enjekte edilen nezaretler vasıtasıyla kendisini temsil ettirmiştir. Bunun için 1826'da Evkaf Humayun Nezareti kuruldu. 1836'da Evkaf Humayun Nezareti ile Dergahane Nezareti birleştirildi. Haremeyn vakıfları da Evkaf-ı Humayuna katıldı. Yine bu yıl yani 1938'de Evkaf nazırları da "Bakanlar Kuruluna" girmişlerdir. Bunun yanı sıra Su Nezareti de 1325'te bu edildikten sonra 1327'de su yollarının idaresi evkaf müdüriyetine bağlanır.

Vakıflar yukarıda söz ettiklerimizden başka alanlarda da hizmet verirler. Avarız vakıfları olarak bilinen vakıflar mahalle ve köy birimi içindeki halkın sosyal güvenliğini sağlamaya yönelir ve bu yönleriyle tamamen sınırlı bir sosyal güvenlik müessesesi olarak hizmet verirler.

Üst tabakanın servetinin onların mülkiyetinden çıkarak toplumsallaşması ve elde edilen nemalarının da alt tabakalara gelir ve hizmet şeklinde yayılmasında vakıflar önemli bir sosyal siyaset müessesesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı döneminde vakıf müessesesi çok geniş bir alana yayılması, bu alana nüfuz etmesi sonucunu doğuracağından vakıfların sadece sosyolojik ve ekonomik tesirlerinden bahsetmek yeterli değildir. Vakıf müessesesinin hitap ettiği kesim, yani hayır şartının yöneltildiği cihet insan olduğundan insanlar üzerindeki tesiri çok yönlü olacaktır. İnsanların tutumları vakıf müessesesine etki edecektir. Yani vakıf müessesesinin olumlu veya olumsuz tesirinin insanın psikolojik yapısıyla yakından ilgisi vardır.

Kişileri vakıf kurmaya yönelten birde toplumun psikolojik baskısıdır. Zenginler toplumun kendilerinden beklediği yardımı vakfa yardım ederek gerçekleştirir. Ama burda amaç Allah rızasını kazanmaktan toplum nezdinde prestij kazanmaya doğru kayıyordu.

İşte bu ve buna benzer nedenler ve vakıf kurmanın asıl amacı olan Allah rızasını kazanmak için Osmanlı devletinde bir çok vakıf oluşturulmuş, toplumsal ihtiyaçlar vakıf yoluyla giderilmiştir.

Osmanlıların sonuna kadar devam eden Evkaf Nezareti 3.3.1924 tarihinde çıkarılan 429 sayılı kanunla ilga edilerek Başbakanlığa bağlı bir Umum Müdürlüğe havale edildi. Böylece Vakıflar Umum Müdürlüğü kurulmuş oldu. (34)

6. Gayrimüslimlere ait Vakıflar: Osmanlı toplumunda; Hristiyan ve Yahudiler de, Müslümanlar gibi, "hür teba" haklarına sahip idiler. "İllik olmuş" yani, Osmanlı padişahının reayalığını kabul etmiş toplulukların mensupları, müslüman olmasalar da, esir edilemezler ve köle olarak kullanılamazlardı. Hatta "hür", ve "İllik gâvuru"ndan olmuşların faydalandıkları haklar, devlete vergi vermeyi kabul etmiş olan komşu Hristiyan prensliklerin veya hükümetcilerin halklarına bile tanınıyordu. Sakız Rodos gibi adaların ve Dubrovnik Cumhuriyetlerinin ahâlisi ile böyle idiler. Kiliselere ve havralara ait kuruluş ve vakıfların gözetilmeleri ve korunmaları da devletin görevleri arasında olmakla, bu da İslâm olmayan uyruklara tanınan haklardan idi.

Mal ve mülk sahibi olma haklarına kusursuz sahip olan Hristiyan ve Yahudi reaya, devletin kendi mirî toprakları üzerinde halka tanıdığı "tasarruf" haklarından da, tıpkı müslümanlar gibi, faydalanmakta idi. Hatta, şehirlerdeki ve özellikle İstanbul'daki geniş vakıf emlâki üzerinde aynen müslümanlar gibi, hristiyan ve Yahudileri'in de tasarruf (mülkü gibi süresiz kullanma) hakları vardı.

İstanbul Şer'iyye sicillerinde görülen pek çok dâvâlardan anlaşıldığı üzere başşehirde bulunan vakıf dükkânları ve evlerin bir haylisi, Rum, Ermeni ve Yahudi esnafın elinde idi.

İstanbul'un fethinden sonra da bahçe olarak kullanılan toprakların bir kısmının daha önce olduğu gibi, Rum ahâlinin elinde kalmakta devam ettiği, önemli bir kısmının ise "ekâbire" geçtiği, kimi yerlerin de, bu kişilerce vakıf haline konduğu böyle yerleri Rumların kiralayıp, sebzeçilikte kullandıkları görülür. (35)

(34) KAZICI, Ziya, a.g.e. ss. 54-59, MANAP, Yusuf a.g.e. ss.32-40, 45-51, ÇATALTEPE, Sipahi, a.g.e., ss. 22. ÖZTÜRK, Nazif a.g.e., s.58 Doç. Dr. KOZAK, İ.EROL, Bir Sosyal Siyaset Müessesesi olarak Vakıf, Akabe Yayınları, İstanbul 1985, ss.19-20, 29-36.

(35) ÇATALTAPE, Sipahi, a.g.e., s. 57.

6. Cumhuriyet Dönemi: Birinci Büyük Millet Meclisinde kabul edilen ilk “Teşkilâtı Esasiye” kânunda, din işleri devlet işlerinden ayrılmıştı. Bakanlar Kurulunda bir de “Şer’iye ve Evkaf Vekâleti” vardı. Cumhuriyetin ilânından sonra 3 Mart 1924’te bu vekâlet kaldırıldı. Cumhuriyet hükûmeti vakıfların yönetilmesini din işlerinden ayırarak bağımsız bir devlet teşkilâtına verdi. Bu gâyeyle kurulan “Umumî Evkâf Müdürlüğü” başbakanlığa bağlandı. 22 Şubat 1926 tarihli kanunlar, doğrudan doğruya merkezden idâre edilen vakıfların, belediyeler ve genel menfaatlere yarar başka kuruluşlara satılması kabul edildi.

Daha sonra vakıfların cinsleri ve yönetim şekilleri değiştirildi. 5 Haziran 1935 tarihinde çıkarılan bir başka değişik kânunla “Vakıflar Umum Müdürlüğü” kurularak, Türkiye’deki bütün vakıfların idâresi bu teşkilâta verildi.

Yeni kanuna göre vakıflar başlıca iki kısma ayrılmıştı. 1) Mazbut Vakıflar, 2) Mülhak Vakıflar. Bunlardan Mazbut Vakıfların yönetimi doğrudan doğruya Vakıflar Umum Müdürlüğüne, Mülhak Vakıfların yönetimi ise, devletin denetlemesinde olan “mütevelli” adı verilen kişideydi. Bunlar daha ziyade âile vakıflarıydı.

Vakıfların idâresi daha sonra 17 Haziran 1938’de çıkarılan bir başka kanunla yeni esaslara bağlanmıştır. Bu yeni esaslara göre kurulan teşkilât, Türkiye’deki bütün vakıfları yönetmekle vazifelendirilmiştir. Buna göre 1935 yılında kabul edilen “Vakıflar Kanunu” esas alınarak kurulan “Vakıflar Umum Müdürlüğü” tam yetkili olup, Türkiye’deki bütün vakıfları yönetip temsil etmeye, bütün vakıfları koruyup imâr etmeye ve bir idâre meclisinin yönetimi altında bu vazifeleri yapmağa memur edilmişti. Vakıflar Umum Müdürlüğü’nün merkez ve illerde kurulmuş teşkilâtı vardır. Kânuna göre, Vakıflar Umum Müdürünü Başbakan seçer. Cumhurbaşkanı da tasdik eder.

Vakıflar idâresi, bugünde yurdumuzda kendi çapında hizmetler görmektedir. Eski eserlerin tamiri, fakir çocuklar için yurtlar inşâa etmesi, fakirler için az da olsa imâretler açması ve muhtaçlara aylık bağlaması gibi sosyal hizmetleri yapar.

Vakıflar hakkında son kânun değişikliğiyle (1967) tarih ve 903 sayılı kanun) teşkil edilecek vakıflar için bazı hükümler getirilmiştir.

Bu hükümlerle halkın vakıf kurma arzu ve istekleri teşvik edilmek istenmiştir. Netice itibariyle bu isteklere ulaşılmış ve bugün Türkiye’de sosyal, ekonomik ve kültürel muhtevâlî birçok vakıf kurulmuştur. Bu vakıfların dini hükümlü bir özelliği olmayıp, hepsi sosyal muhtevâlidir. Bunlar; Koç Holding Vakfı, Hacettepe Ün. Vakfı, Türk Eğitim Vakfı, İktisadî Araştırmalar Vakfı, Türk Donanma Vakfı v.s. gibi vakıflardır. Bunların yanında 1986’dan sonra her il ve ilçede Sosyal Yardım ve Dayanışma Vakıfları kurulmuştur. Bazı vakıflar için de vergi muafiyeti tanınmıştır.

Bu tür vakıflar resmi senetle veya ölüme bağlı tasarrufla kurulurlar. (36)

XII. DÜNÜN VE BUGÜNÜN VAKIFLARI ARASINDAKİ FARKLAR

Eski Vakıflarla, yeni vakıflar arasında büyük farklar göze çarpar. İslam Vakıf Hukuku’nu esas alan eski vakıflarda “bir malın”, bir gâye için ebediyen tahsisi şart koşulmuşken, Türk Medeni Kanunu’nda “ebedilik” şart görülmez. Uzun veya kısa müddetler için “vakıf” kurulabilir. “Vakıflar” kamu hizmeti gören müesseselerdir. Kamu hizmetinde “daimilik” esas olduğu halde, Cumhuriyet dönemi vakıflarında, buna riayet etmemeleri, çok önemli bir farklılıktır.

Diğer taraftan, eski vakıf hukumuzda; kamu hizmeti görmek ve hayra vasıta olmak, vakıfların gâyesi iken, bugünkü Medeni Kanun’da bu şart yoktur. (37)

(36) YENİ REHBER ANSİKLOPEDİ, Türkiye Gazetesi, C.20. İstanbul 1994. ss.34-35.

(37) ÇATALTEPE, Sipahi. a.g.e. s. 68.

İKİNCİ BÖLÜM

AİLENİN TANIMI VE KAPSAMI

Bütün toplumlarda insanların hayatlarını bir arada sürdürmelerini mümkün kılan ve sürekliliğini sağlayan; aile, din, eğitim, ekonomi ve siyaset gibi temel kurumlar vardır. Toplumsal yapıda yer alan bu toplumsal kurumlar karşılıklı ilişki ve etkileşim halinde oldukları ve birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri gerçeğinden yola çıkarak, eğitim kurumunun en çok etkilediği ve etkilenmediği toplumsal kurum olan aileyi, kısaca ele almak yararlı olacaktır.

I. GENEL OLARAK AİLE

İnsanlık tarihinin her devrinde toplumların temel müessesesi ile olmuştur. Toplamların yapısı farklı da olsa, zaman içinde değişse de, ailenin rolü değişmemektedir. Çünkü aile, karşılıklı, menfaat esasına dayanan bir müessese değildir. Toplumun sosyal değerlerinin kökleri de ailededir. (1)

Ailenin kurulması bir çiftleşme ile başlamaktadır. Ancak çiftleşme bir biyolojik vak'adır. Buna karşılık evlenme ile bir aile te'sis etme hadisesi doğrudan doğruya sosyolojiktir. Biyolojik bir hadise olan cinsi birleşme ve kan hısımlığı gibi yakınlıklar ailenin doğmasına yetmemektedir. Bu durum aileden önce bir cemiyetin vücudunu zarûri kılmaktadır. Öyle ise aileyi bir takım sosyolojik ve hukuki kayıtların toplamından meydana gelmiş bir sosyal müessese şeklinde idrak etmemiz gerekiyor. Hatta onun dinî ve ahlakî bir karakteri mevcuttur. Hemen bütün insan cemiyetlerinde evliliğin dini bir tören sonucunda gerçekleşmesi bu müessesenin göze çarpan en önemli vasfıdır. (2)

İlkel toplumlardan modern toplumlara kadar ailenin olmadığı topluma rastlamak nerdeyse imkansızdır. İnsanlığın ilk devirlerinden günümüze dek farklı yapı ve özellikleriyle mevcudiyetini devam ettiregelmiş bir sosyal müessese olarak aile, her zaman içerisinde bulunduğu toplumların küçük bir modeli olmuştur. Toplumsal bütünün parçalarından biri olan ve her toplum için elzem olan aile; sosyoloji literatüründe çoğu zaman kurum olarak ele alınırken, grup, örgüt, yapı ve sistem olarak da nitelendirilmektedir.

A. Sosyolojide Aile Tanımı

Toplamların gelişme tarihi boyunca ailenin çeşitli bünyelerin içinde yer alması ve yapı değişikliğine uğramasına rağmen günümüze kadar var olması onun sonradan meydana gelen sosyal kurum olmadığını gösterir. Ailenin sosyal kurum olarak varlığını devam ettirmesi tabii birlik, olmasından ileri gelmektedir.

Kısaca sosyal yapıda görülen sosyal değerlerin ve kültürel değerlerin direkt yansıdığı yer olarak aileyi görebiliriz.

1. Türk Sosyologlarına Göre Aile Tanımları: Z. Gökalp'e göre aile; içtimai müesseselerin en eskisi olan, milletin birlik ve dirliğinin yegane sağlayıcısı bir evlilik kurumu olarak tarif edilmektedir.

Z.F. Fındıkoğlu ise aileyi; sosyal bir müessese olarak görmekte ve sadece duyguların mahsulü olmadığını onların da içine girdiği çözülmesi zor bir adetler ve kaideler yekûnu olarak görmektedir. Diğer yandan "aile kendilerini hısımlı sayanların yekunudur" diyerek akrabalık ilişkileri açısından sosyal bir kurum olarak düşünülmüştür.

Mehmet Eröz'e göre ise, "Sosyal yapının temel taşlarından olan aile teşkilâtı, sosyal tarihteki bütün değişmelere ayak uydurabilmiş ve varlığını korumakta devam edegelmiş olan bir zümre ve müessesedir" şeklinde tarif etmiştir. (3)

Ayrıca "aile, nüfusu yenileme, milli kültürü aşılama, çocukları sosyalleştirip geliştirme, birliği sağlama fonksiyonlarına sahip, biyolojik ve psikolojik tatmin fonksiyonlarının yerine getirildiği" temel sosyal bir kurumdur. (4)

(1) BALOĞLU, Filiz, Bugünkü Türk Ailesi ve Başlıca Sosyal Sorunları Üzerine Bir İnceleme (Y.Lisans Tezi) İstanbul, 1990, s. 1.

(2) CEBECİ, Dilâver, Tanzimat ve Türk Ailesi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1993 s.78

(3) ALKAÇ, Hasan, Aile Kurumu ve Cumhuriyet Dönemi Türk Ailesi (Y.Lisans Tezi) İstanbul 1992. ss.1-4

(4) ERKAL, Mustafa E., Sosyoloji (Toplum Bilimi) 5. Baskı, İstanbul 1993, s. 88

2. Yabancı Sosyologlara Göre Aile Tanımları: Toplumun sosyal değişmeye uğraması, diğer topluluklardan değişik sosyal yapıda bulunacağı gibi, bu değişim, aileye de yansiyacaktır ve fonksiyonlarında da büyük değişiklik görülecektir. Durumun böyle olması ile, ailenin tariflerinde farklılıklar görülecektir.

H. Freyer aileyi, "bütün toplumsal hayatın nüvesi, olarak vasıflandıran, tabiat tarafından yaratılmayan, fakat tabiatın ilham alarak, bütün büyük sosyal yapıların örneğini teşkil eden en küçük guruptur, şeklinde tarif etmektedir.

Emile Durkheim aileyi "aralarında kan bağı bulunan ya da aynı soydan geldiklerine inanan fertlerden oluşan sosyal varlıktır" şeklinde tarif ediyor. (5)

Parsons "çocukların sosyalleşmesi ve yetişkinlerin şahsiyetlerini olgunlaştırma özelliklerini taşımakta...." diye yapmış olduğu tarifte, ailenin fonksiyonlarından bir çoğunu diğer kurumlara devrettiği anlaşılmaktadır. (6)

Batılı Sosyologlar aileyi; cinsel ilişkilerin sonucunda biyolojik oluşumla insan türünün devamını sağlayan, topluma ait kaideler yekununun ilk ortaya çıktığı, karşılıklı, ilişkilerin belli kurallara bağlandığı, o güne dek toplumda oluşturulmuş özel ve genel kültürel zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran, biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal yönleri bulunan içtimai bir birim olarak görmektedirler. (7)

Masver ve Page "Cemiyet (Society)" isimli eserinde bütün toplumlarda evrensel bir nitelik taşıyan aileyi ve onu karakterize eden ve diğer sosyal kurumlardan ayıran bazı genel özelliklerini şu şekilde sıralamışlardır. (8)

a) Her toplumda ve sosyal gelişimin her devresinde aileye rastlanır. Bu yönüyle aile evrensel dir.

b) Nesli devam ettirme arzusu, annelik, arkadaşlık, aşk, sevmeye ve sevilme gibi temel hislerle aile fertleri birbirlerine, duygusal bağlarla bağlıdır. Bu yönüyle ailenin temelinde duygusallık vardır.

c) Bir aile içinde dünyaya gelen çocuk, ailesiyle girdiği etkileşim süreciyle toplumun değer yargılarını ve davranış kalıplarını öğrenerek, sosyal normlara uygun bir kişilik geliştirir. Böylece fert, aile içi ve dışında oynayacağı rolleri öğrenerek sosyalleşir. Bu sebeple diyebiliriz ki aile, şekillendirme özelliğine de sahiptir.

ç) Aile şekillenmiş sosyal yapıların en küçüğüdür.

d) Aile, evlilik kurumunun kesin kurallarla belirlendiği bir sosyal anlaşma biçimidir ve sosyal kurallarla çevrilidir.

e) Aile toplumun en küçük birimi ve toplumun temelidir.

f) Aile fertlerinin birbirine karşı, sorumlulukları vardır.

g) Aile sürekli ve aynı zamanda geçici bir özelliğe sahiptir.

İnsanın değişik ihtiyaçlarının temin edildiği, kültür ve medeniyetin gelişmesiyle yeni bir şekil ve biçim kazanan sosyal ve fonksiyonel bir kurum olarak aile, ferd ve toplumun faydası için yine fertler tarafından oluşturulmuş, aynı zamanda ferde ferdi ve sosyal kimlik kazandıran sosyal bir kurumdur.

Genel bir tanım yapacak olursak aile; aynı soydan geldiklerine inanan, toplumca belirlenen normlara göre birbirine bağlanmış, insan türünün devamını, neslin ve nefsin ıslahını sağlayan, ana-baba, çocuklar ve iki ya da daha fazla nesli birarada aynı çatı altında barındıran, aralarında sıcak, samimi, içten, güven verici ilişkilerin kurulduğu ve ekonomik etkinliklerin belli bir ölçüde yer aldığı biyolojik, psikolojik ve sosyo-kültürel ihtiyaçların tedarik edildiği, fertlerin cemiyete uyumunun ve iştirakinin sağlandığı sosyal bir kurumdur.

(5) ALKAÇ, Hasan, a.g.e. ss.1-4

(6) ERKAL, Mustafa E., a.g.e. s. 93

(7) ALKAÇ, Hasan, a.g.e. s. 5

(8) GÖKÇE, Birsen, "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme" Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri İlimler Dergisi, C. 8, ss. 1-2 (Aralık) Ankara 1976, ss. 49-51. (Masver ve Page'den nakil)

Her insan bir toplum içinde doğar. Kişinin topluma uyum sağlaması, toplumun bir üyesi olması sosyalleşme süreci içinde gerçekleşmektedir. Canlılar içinde en yoğun ilgi ve bakımı gerektiren, uzun sürede olgunlaşan insanlardır. Bu nedenle çocukların ruhi ve zihni eğitimi, ayrı bir ilgi alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyalleşme sayesinde insan biyolojik bir varlık olmaktan çıkıp sosyal bir varlık haline gelmekte ve kişiliği oluşturmaktadır.

Ferdi organizma ile toplumsal yapı arasında benzerlik bulunduğunu ifade eden La Play'e göre toplumda en küçük birim veya hücre ailedir. Eğer aile sağlam ise toplum da sağlamdır. Nasıl ki bir fizik için atom, biyoloji için de hücre inkar edilemeyecek kadar çok önemli ise, toplum için de aile o kadar önemlidir. (9)

(9) BİLGESEVEN, Amiran Kurtkan, Sosyal İlimler Metodolojisi, Filiz Kitabevi, İstanbul 1982, s. 74

II. TOPLUMSAL BİR KURUM OLARAK AİLE

Toplum olarak değerlendirdiğimiz fert ve sosyal gruplardan müteşekkil olan sosyal sistem, sosyal ilişkilerden ve sosyal müesseselerden örölmüş bir ağ gibidir. Toplum olarak adlandırılan bütün içinde her müessesenin varlığı ise, o müessesenin yerine getirmekle yükümlü olduğu fonksiyonlara bağlıdır. Sosyal ihtiyaçlara cevap vererek sistemi işleyen ve sosyal müesseselerin bütünleşmesinde temel rol oynayan müesseselerin başında ise, aile gelmektedir.

Aile toplumun temelidir. Ailede başlayan çözölme, kısa zamanda topluma akseder. Son yıllarda ölkemiz dahil tüm toplumların milli içtimai bünyelerinde ortaya çıkan rahatsızlıkların temelinde bu olumsuz gelişmelerin bulunduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir.

"Kişiler inançları, toplumlar ise ortak değer hükümleriyle ayakta dururlar. Toplumun en küçük grubunu oluşturan aileyi ayakta tutan müşterek değer ve mukaddeslerdir". (10) Bu açıdan toplumların kendilerine ait özellikleriyle oluşması ve varlıklarını sürdürmesi, değerlerini koruyarak tarihteki yerlerini muhafaza edebilmesi, şüphesiz ki ailenin sağlam temellere dayalı olarak yaşamasına bağlıdır.

Sıcak ve samimi ilişkilerin kurulduğu en küçük fakat en önemli toplumsal kurum olarak aile, insanı bütün yönleriyle kuşatan atmosfer gibidir. Bu açıdan aile olmadan insanın ve toplumun var olması düşünölemez. Toplumun temel kurumu olan aile, insanlığın sosyal ve kültürel gelişmesinin her basamağında yer almıştır.

Bu sebeple aile, karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı, o güne dek toplumda meydana getirilmiş olan kültürel zenginlikleri nesilden nesile aktaran, biyolojik, psikolojik, ekonomik, hukukî ve içtimai yönleri bulunan toplumun en küçük birimidir.

Aileyi oluşturan her ferdin kendine has statü ve rolleri vardır. Bu açıdan her fert, içinde bulunduğu ailenin ve toplumun kendisine biçtiği ştatüsüne uygun rolünü icra etmekle yükümlüdür. Aile içerisindeki statü ve rol dengesinin belli sosyo-kültürel, ekonomik ve ahlâkî kaidelere bağlanması, aile yapısının oluşmasında önemlidir. Çünkü aile yapısı, aynı zamanda toplumun bir göstergesidir.

Toplumsal hayatın sürekliliğini sağlamak ve insanoğlunun yaşamını kolaylaştırmak için bir takım toplumsal kurumlar, toplumsal yapıda yer almaktadır. Fert hayatın her döneminde aile, din, eğitim, ekonomi ve siyaset gibi toplumsal kurumların içinde yaşamını sürdürmektedir. Bireyin hayatını doğrudan etkileyen bu kurumlar aynı zamanda toplumun varlığı ve bekâsı içinde vazgeçilmez unsurlardır. Ozankaya toplumsal kurumu şöyle tarif etmektedir. Toplumsal kurum; hep birlikte eşgüdömlenmiş ve örgütlenmiş görelî bir bütün oluşturan, inançlar,düşönceler, gelenek, görenek ve davranışlarla kendine özgü öğelerden oluşmuş olan normlar bütünüdür. (11) Aile, eğer kendi kendine yeterli olmaktan çıkıp, yavaş yavaş genişleyen toplum içinde özel görevleri olan bir birim haline gelirse, kurum özelliği kazanmış olur. (12)

(10) EREL, S.Sevil, "Türk Ailesinin Durumu" I. Aile Şurası Bildirileri, Aile araştırma Kurumu Başkanlığı Yayını, Ankara 1990, s.19.

(11) OZANKAYA, Özer, Toplum bilimine Giriş. S.Yayınları, Ankara 1982, S.125

(12) BİLGİN, Nazan, "Türk Ailesinin Sağlık Sorunları" I. Aile Şurası Bildirileri, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayını, Ankara 1990, s.265.

Her toplum için bu kadar önemli olan aile, neslin bekâsı ve yetiştirilmesi amacıyla aralarında en az bir çiftin toplumca belirlenmiş ve sosyal kurallar tarafından onaylanan hukuki bir anlaşmayla samimi ilişkilerin kurulduğu bir sosyal kurumdur. İnsan yaşamının üzerinde doğumundan önce başlayan ve ilk gelişim yıllarından ömrünün sonuna dek etkisini sürdüren bir kurum olarak aile, fizyolojik olduğu kadar ekonomik ve toplumsal yönleriyle de kişiyi ruhsal gelişimi, oluşumu ve davranışları açısından yönlendirir. Bu yönüyle denilebilir ki aile, toplumun en küçük birimi olmasına rağmen, toplumu ayakta tutan temel güç ve iradeye sahiptir. Aile bu özelliğiyle toplumu yenileyen enerji kaynağıdır. Bu açıdan aileyi toplumdan bağımsız düşünmek mümkün değildir.

En sağlam millî ve toplumsal müessese olan ailenin hali hazırdaki durumu, sosyo-kültürel ve ekonomik sebepleri üzerine, Devlet Bakanlığı Aile Araştırma Kurumu Bakanı Necmettin Türinay şunları söylemektedir: "Kendi hilkâtı gereği insan, her zaman kendi dışındaki bir hemcinsi ile birarada yaşamak, beraber olmak ihtiyacı ile içiçedir. Bu bakımdan "Tek insan" daima bir eksiklik, daima yarım kalmışlık duygusu içindedir. Aile onun için her toplumda fitrî, tabii ve zarûri bir müessesedir. Bu yönüyle aile toplumun maruz kaldığı sosyal ve ekonomik nitelikli değişmelerden etkilenmemesi de mümkün değildir". Sosyal ve tarihsel bir olgu olarak aile, ilk insandan günümüze bilgi toplumuna kadar varlığını korumuş, sosyal bütünün parçası olması münasebetiyle de toplumsal değişmelerden nasibini almış ve çeşitli şekillerde biçimlenmiş sosyal bir kurumdur.

Kısaca "aile, çeşitli arzuların tatmini için kurulan bir birlik değildir. Aile kişilerin birbirlerini tamamlamak, birbirlerine yardım etmek ve çoğalmak için biraraya geldikleri bir yer veya çeşitli ahlâkî ve hukukî müeyyidelerle biraraya geldikleri için, bu rollerin icra edildiği bir yapı olarak tanımlanabilir. Aile ekonomik, sosyal, ahlâkî ve hukukî bir kuruluştur. Onun icra etmek durumunda olduğu en önemli fonksiyonu hiç şüphesiz çocuk doğurma ve onun yetiştirilmesidir. (13)

Gençlerini yetiştirmek ve mensup olduğu toplumun kabul edilen bir ferdi haline getirmek dünyanın hemen her yerinde bugüne kadar ailenin görevi kabul edilmiştir. Ferdin, toplumun kurallarına, değerlerine, tutum ve davranış kalıplarına, düşüncelerine ve öğrendiklerine uygun davranışlar göstermesi ve böylece de toplumsal bir varlık haline gelmesi sürecini içeren bu faaliyete sosyalleştirme denir. Aile çocuğun bu kurallara uymasına nezaret eder ve kurallara uymadığında müeyyideleri uygulayarak çocuğun sosyalleşmesine yardımcı olur. (14)

Çocukların nazarında anne ve babanın ne kadar büyük olduklarını ve çocukların ne kadar onların tesiri altında kaldıklarını anlamak için ABD'de yapılan bir araştırmada şu sonuca ulaşılmıştır. Ocak 1991 tarihinde USA TODAY gazetesinin meşhurlar köşesindeki makalesinde Kay R. Wihmore yaptığı anket çalışmasında şu sonuca varmıştır. 9-10 yaşlarındaki 21 bin öğrenciye, 42 şehirde yaptığı ankette, çocukların gözünde bir numaralı adam kimdir? Sorusuna, çocukların büyük ekseriyetinin, kahraman olarak önce anne ve babalarını sonra da öğretmenlerini gördükleri sonucuna varılmıştır. Yine 31 Mayıs 1991 tarihinde aynı gazetede çıkan bir diğer haberde, ABD'de 26 senedir yürütülen bir araştırmada çocuğun şefkatli bir büyük olarak yetiştirilmesi bakımından ana ve babanın yegâne tesire sahip olduğu anlaşılmıştır. Russel "doğru sevk ve idare edildiği takdirde çocuğun "karakter terbiyesinin" 6 yaşında hemen bitmiş olması gerekir" diyerek okul öncesi eğitimin çocuğun, bir bütün olarak yetişmesinde temel teşkil ettiğini vurgulamaktadır. G. Jaquin ise, "insanın dürüst ve namuslu olmasını 12 yaşından önce aldığı eğitim ve terbiyeye bağlamaktadır". Görüldüğü gibi aile, toplumun temel dinamiklerini oluşturan, çocuğun, yetiştirilmesinde en önemli rolü üstlenmiştir.

28 Mayıs 1985'te o zamanki ABD Başkanı Ronald Reagan tüm halka hitaben yaptığı konuşmada "aile kadar çalışma, tasarruf ve iş yaratan bir başka araç yoktur. Aile yaşamı kadar insanı yüceltici bir kültürel kurum yoktur. Ve aslında genci desteklemek, zayıfı korumak, yetişkine destek vermekte üstün hatta eşiti ayarında başka bir araç yoktur" diyor. (15). Bu açıdan ailenin yapısına bağlı olarak ortaya çıkan fonksiyonlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

(13) AKYÜZ, Hüseyin, Eğitim Sosyolojisi Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma, Milli Eğit. Yay. No: 2320, İstanbul 1992, s.237.

(14) DÖNMEZER, Sulhi, Kırminoloji, Geren Matbaa, İstanbul 1975, s.271.

(15) GÜVENÇ, Nazım, Aile Politikası Karşılaştırmalı Ülkeler Paronoması, Başbakanlık Aile Araş. Kur. Yay. No: 70, Ankara 1991, s.175.

III. AİLENİN BAŞLICA FONKSİYONLARI

Aile, toplum ile kişi arasındaki bağı birinci planda sağlama görevi yerine getiren bir kurumdur. Bu görevin nasıl yerine getirildiğini açıklayan süreçler ise, ailenin başlıca fonksiyonlarını oluştururlar. Ailenin başlıca fonksiyonları arasında ekonomik, cinsel, üreme-çoğalma ve çocuğun bakımı, eğitimi ve sosyalleştirilmesi görevleri gelmektedir. Bunların yanı sıra, prestij, koruyuculuk, psikolojik görevler gibi birtakım fonksiyonlardan da bahsedilebilir. (16)

Eski toplumlarda aile, çeşitli görevlerin tamamını kendi yerine getirirken, günümüz sanayi toplumlarında, fonksiyonlarının bir kısmını toplumun diğer sosyal kurumlarına ve bürokratik örgütlere bırakmıştır.

Ailenin aşk ve çocukları dünyaya getirme fonksiyonlarından başka diğer özelliklerini kaybettiği veya kaybedeceğini ileri sürenler olmuştur. Sanayileşen toplumlarda ailenin dışında gelişen örgütlerin ailenin görevlerini üzerine alabilecekleri, dolayısıyla böyle bir kuruma ihtiyaç olmadığı noktasında, toplanmaktadır. F.Engels "Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni" adlı kitabında evliliği cinsel ilişkilerdeki tatmini gerçekleştiren tek bir amaçla sınırlandırmaktadır.

Bütün toplumlarda görülmüştür ki; ailesiz bir hayat olmaz. "Dünya kurulduğundan beri aile toplumun çekirdeği ve canlılığını koruyan en önemli kurumu olmuştur. Aileyi ortadan kaldırmak demek tüm toplumu yıkmak demektir. Ailenin fonksiyonlarına el atmak bile sakıncalıdır.

Ailenin, sadece kendisi için yeterlilik arz eden bir sosyal kurum olması yanında, toplumun içerisinde özel görevleri ve bunları yerine getiren bir yapısı da bulunmaktadır.

Sosyal bir müessese olarak ailenin görevlerini şu şekilde sıralayabiliriz. (17)

- 1) İnsan neslinin üremesi ve cinsel davranışların düzenlenmesi,
- 2) Çocukların bakımı ve toplumsal çevreye ilk hazırlıkların sağlanması,
- 3) Kadın ve erkeğin ekonomik işbirliğinin sağlanması,
- 4) Birincil küme doyumların sağlanması (Koruma, Sevgi ve Dayanışmanın Sağlanması)
- 5) Ailenin sanayileşme üzerindeki etkileri. (18)

Aile toplumun kültürünü taşıma, geliştirme, muhafaza etme özelliğine sahiptir. Böylece, aile toplum-kültür üçgeni birbiriyle bağımlı bir varlık durumundadır. Bu da batılıların ideal aile tipi kabul ettikleri çekirdek aile ile değil tekrardan geriye dönüş diyebileceğimiz geniş aile ile sağlanmaktadır. (19)

İlk beş yılda aile, bilinçli ya da bilinçsiz çocuğa birşeyler öğretir. Bu dönem, çocuğun ilk toplum-sallaşma dönemidir. Çocuğun dinî eğitiminin önemli bir kısmı da aile kurumunda yerine getirilir. Dini törenler, dualar, ailede, öğretilir ve diğer dinsel uygulamalar yine genellikle aile içinde öğretilir ve eğitimi yaptırılır. (20)

İlk beş yıldan sonra ailenin eğitim görevlerini okul üzerine alır. Fakat çok az öğretmen çocukta anne ve babası gibi derin iz bırakır. (21)

Ailenin genel fonksiyonları arasında ekonomi de bulunmaktadır. Sanayi toplumlarında çekirdek aile ekonomik tüketim birimidir.

Aile üretimin meydana gelmesi için gerekli olan emek ve teşebbüs gücünün asıl kaynağıdır. "Aile fertleri, bir üretim faktörü olarak ekonomik faaliyetlere iştirak eder, aynı şekilde piyasadaki üretilmiş mal ve hizmetleri ihtiyaçlarını gidermek amacıyla talep eder, kullanır ve tüketir.

Ailenin bir kısım işlerini üstlenen kurumlar onu hacim bakımından küçültmüş ve fonksiyonlarını da daraltmıştır. (22)

(16) D.P.T. TÜRK AİLE YAPISI, ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU, SOSYAL YAPI, ALT KOMİSYON RAPORU, Ankara 1989, s. 2

(17) ALKAÇ Hasan, a.g.e. ss. 6-7

(18) ERKAL Mustafa E, a.g.e. s. 88

(19) TOĞROL Beğlan, "Kültür Taşıyıcısı Olarak Aile" T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu I. Aile Şurası Bildirileri, Ankara 1990 s. 373

(20) ALKAÇ Hasan, a.g.e. s. 10

(21) ÖKSÜZ, Enis, Sosyal Gelişme Sanayileşen Türkiye İlişkileri (Doçentlik Tezi) İst. 1980. s.42

(22) ALKAÇ Hasan, a.g.e. ss. 9-12

Ailenin temel fonksiyonlarından biri topluma yeni nesiller kazandırmak ve böylece toplumun devamını sağlamaktır.

Aile, üyelerinin psikolojik ihtiyaçlarının karşılandığı bir yuvadır. Bu yönüyle aile, anne, baba ve çocuklar arasında içten, sıcak, samimi, güven verici ilişkilerin kurulduğu ve fertlerin psikolojik doyuma ulaştığı bir ortamdır.

Eğitimin ilk başladığı yer ailedir. Daha sonraları okul dışında da çocukların eğitim aldıkları yer ailedir. Fert topluma ve hayata uyum sağlamayı, sosyal ilişkiler kurmayı, gelenek ve görenekleri aile içinde öğrenir. Eğitim yoluyla da milli kültür nesilden nesile aile aracılığıyla aktarılır. Bugün sanayi toplumunda yaşayan birçok aile, çocuk doğurma konusunda pek istekli görünmedikleri gibi, onun bakımı ve yetiştirilme riskini de göze almamaktadırlar. Çünkü bugün idealize edilen insan tipi, başkalarını düşünen onlar için fedakarlık yapan bir insan olmaktan ziyade, kendini düşünen, çok kazanan, iyi harcayan, rahat ve konforlu bir hayat süren, kısacası kendisini düşünen ihtiraslı bir tiptir. Çocuk doğurmak ve onun eğitimi bütün bunlardan fedakârlık yapmayı gerektirir.

Aile aynı zamanda hem üretim hem de tüketim birimidir. Sanayi öncesi dönemlerde aile daha çok üretim birimi iken, günümüzde aile daha çok tüketim birimi olarak göze çarpmaktadır.

Ailenin en önemli fonksiyonlarından biri de ferdi sosyalleştirmesidir. Sosyalleşme, kişinin toplumun kurallarını, değerlerini, tutum, davranış ve düşüncelerini öğrenmesi, öğrendiklerine uygun davranışlar göstermesi ve böylece de sosyal bir varlık haline gelmesi sürecidir.

Her insan bir toplum içinde doğar. Kişinin topluma uyum sağlaması, toplumun bir üyesi olması sosyalleşme süreci içinde gerçekleşmektedir. Canlılar içinde en yoğun ilgi ve bakımı gerektiren, uzun sürede olgunlaşan insanlardır. Bu nedenle çocukların ruhi ve zihni eğitimi, ayrı bir ilgi alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyalleşme sayesinde insan biyolojik bir varlık olmaktan çıkıp sosyal bir varlık haline gelmekte ve kişiliği oluşturmaktadır.

Ferdi organizma ile toplumsal yapı arasında benzerlik bulunduğunu ifade eden La Play'e göre toplumda en küçük birim veya hücre ailedir. Eğer aile sağlam ise toplum da sağlamdır. Nasıl ki bir fizik için atom, biyoloji için de hücre inkar edilemeyecek kadar çok önemli ise, toplum için de aile o kadar önemlidir. (23)

IV. RESMİ VESİKALAR İŞİĞİNDA OSMANLI TOPLUMUNDA AİLE

Ailevî ve Yarı Ailevî Vakıflar hangi ortamda ortaya çıktı?

Zamanla vakıf kurucularının kendileri, aile bireyleri ve diğer yakınları lehine gelir, menfaat, mal ve mülk tahsis etme (vakfetme) amacına yönelik vakıfların; diğer bir deyiş ile ailevi ve yarı ailevi vakıfların nasıl ortaya çıktığı meselesi ile karşılaşırız.

Osmanlı Devleti'nde başlangıçta ekseriyetle malları müsadereye tabi tutulanların devşirme veya kul kökenli ehl-i örf mensupları oldukları söylenebilir. Ne var ki, bu uygulama daha sonra ister kul kökenli, ister hür asıllı olsun veya askeri sınıfa mensup olsun ya da olmasın, ölen, katledilen azledilen birçok zengine uygulanmıştır.

Bu meseleyi izaha kalkışan iki temel görüş vardır: Birincisi, Fuat Köprülü ve Ömer Lütfü Barkan'ın kuvvetle savundukları, İslâmın getirmiş olduğu miras sisteminden kaçıştır. İkincisi Batılı araştırmacılarca ileri sürülen ve bizde de nisbeten bazılarının iştirak ettiği, Ortaçağ'dan XIX. yüzyılın birinci yarısına değin, bütün Türk ve İslâm devletlerinde, özellikle de devletin mali sıkıntılara düştüğü dönemlerde uygulanı gelen müsadere korkusundan emin olmaktır.

Ancak böylesi tarihi bir realiteyi, bir iki sebebe indirgeyip açıklamak, gerçeği ifade etmeyeceği gibi, bu meseleyi bütünüyle kavramaya da yetmez. Bu nedenle burada, ailevî ve yarı ailevî vakıfların Türk ve İslâm devletlerinde geniş ölçüde yaygınlık kazanmasına neden olan diğer sebepler üzerinde etraflıca durulacaktır. Ayrıca bu uygulama ile vakıf kurucuları ailelerine ve diğer yakınlarına ne tür menfaat sağlamayı tasarladıkları da belirtilmeye çalışılacaktır. Yine, ferdin hayat-tayken derhal hibede bulunmak ve ölümünden sonra geçerli olacak olan vasiyet gibi tasarrufları ve kendi iradesiyle vereceği kararlardan neden kaçındığı vakıf yoluyla dilediği varislerine ve diğer yakınlarına niçin kendi mal ve mülkünü adeta paylaştırdığı hususu irdelenecektir. Ailevî (evlatlık) vakıfların tesis sebepleri anlatılırken, özellikle de bu tür vakıfların Osmanlı döneminde ortaya çıkış nedenleri üzerinde de durulacaktır.

A. Ailevî Vakıfların Ortaya Çıkış Sebepleri ve Hedefleri

1. İslâmın getirmiş olduğu miras sisteminden kaçış: Bir takım Batılı müellifler, Fuat köprülü ve Barkan'a göre, ailevî vakıflar, İslâm'ın getirmiş olduğu veraset sistemine karşı Arap geleneğinin bir tepkisinden doğmuştur. İslâmiyetten evvel, Araplar'ın toplumsal hayatında kadınların ve kız çocukların hukukî ve sosyal durumları çok aşağı derecede idi. İslâmiyet kadını bu durumdan kurtararak mirastan pay almaya hak kazandırdı. Fakat, asırlardan beri süren bu geleneğe karşı, İslâmiyet'in Kur'an ile getirmiş olduğu hükümler karşısında araplarda, doğrudan doğruya olmasa da, bir karşı tepki başladı ve bunun sonucu aile vakıfları ortaya çıktı. Fakat Barkan'ın özellikle ailevî (evlatlık) vakıfların ortaya çıkışı açısından, kuvvetle savunduğu bu görüş, aşağıda izah edilecek diğer nedenler gözönüne alındığında, tartışılabilir. bununla beraber, vakfın ortaya çıkışında olmasa da, gelişip yaygınlaşmasında, önemli bir etken olduğunu söylemek mümkündür.

Araplarda kadınları kızları mirastan yoksun bırakma düşüncesiyle ortaya çıkan ailevî (zürri) vakıflar; Osmanlılarda bazen aynı düşünce bazen de İslâm'ın miras sistemine daha farklı bir şekilde, tepki olarak yaygınlık kazanmışlardır. İncelenen vakfiyelere ve Osmanlı vakıfları üzerinde yapılan araştırmalara göre, bu sebepleri şöyle sıralanabilir:

a) Vakıf yoluyla varislerini mirasından eşit bir şekilde (ale's-seviyye) yararlandırma: Kimileri tesis ettikleri ailevî vakıfları sayesinde, Araplar'ın aksine kızlarını ve erkek evlatlarını, vakfettiklerini malları ve mülkleri (bir nevi mirasları) üzerinde eşit bir şekilde pay alır bir duruma getirmişlerdir.

b) Şer'i miras tertibini kızların aleyhine değiştirmek.

c) İslâm'ın getirmiş olduğu şer'i miras sisteminin mülkleri ve servetleri parçalayıcı tesirinden ailelerinin mal ve mülkünü korumak.

d) Muayyen hisse sahibi varisi (ashabu'l-feraz) olmayanların, uzak akrabalarını (zev'i'l-erham) ve diledikleri diğer kimseleri vakıf yoluyla miraslarından yararlandırmak için ailevî ve yarı ailevî vakıf kuranlar.

e) Beytülmalin, mirasçıları arasında yer almasını engellemek için ailevi vakıf kuranlar.

f) Şer'i miras hukukuna göre, varissiz ölenin terekesi (mirası) beytülmale aittir. Bu sebeple, yakın-uzak hiç varisi olmayanlar, ölümlerinden sonra beytülmalin miraslarına el koymasını engellemek ve hayattayken kendi hizmetlerinde bulunan köle/cariye ve azatlarını, kendilerine sadakatle bağlamak için, bunları vakıf yoluyla kendilerine adeta varis durumuna sokmuşlardır.

2. Müsadere Endişesi: Halifeler veya sultanlar (padişahlar), mutlak hükümlerlik haklarına dayanarak, vazife mukabili kendilerine, değişik isimler altında toprak tevcih ettikleri görevlileri (ki

bunları çoğunluğu kul asıllıdır) gerektiğinde, görevlerini ifa edemediklerinden ve ihmallerinden dolayı veya keyfi olarak azledip, hatta kellesini aldrıp mal ve mülkünü müsadere edebiliyorlardı. İşte, bu siyasi güvensizlik, ailevî vakıfların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Çünkü, ailevî vakıflar, böylesi bir felaket karşısında ailenin sefalete düşmemesini temin eden bir tür sigorta vazifesi görüyordu.

B. Aile Vakıflarının Yaygınlık Oranları ve Kurucularının Sosyal Statüleri

Türk-İslâm aleminde, başlangıçtan Osmanlı devleti'nin yıkılışına değin kimlerin, daha doğrusu toplumun hangi tabakasına mensup insanların ailevî ve yarı ailevî vakıf tesis ettikleri hakkındadır, her devir ve dönem için, pek sarıh bilgiler bulunmamaktadır. Yalnız şunu biliyoruz ki, vakıf kurmak için (ister hayri, isterse ailevî olsun) asgari düzeyde de olsa, varlıklı olmak gerekir. Buna göre, vakıf kurucularının, gelir düzeyleri bakımından toplumun orta tabakası ve üzerindeki insanlardan oluştukları söylenebilir. Örneğin, XVII. yüzyılda tesis edilen vakıfların %89.13'ünü kamu görevlileri (askeriler) ve bu tabakaya mensup olanlar tesis etmiştir. Reaya denilen halktan insanların tesis ettikleri vakıflar %95'tir. Mesleği ve grubu belirtilmeyen vakıf kurucuları ise, %9.90'dır. Bu dönemde tesis edilen ailevî ve yarı ailevî vakıfları, Osmanlı toplumunu sosyal tabakalaşmasına göre sınıflandırdığımızda, ailevî vakıfların %28.75'inin kamu görevlilerince ve %4.79'unun da reaya denilen vergi mükellefi halktan insanlar ve mesleği ile grubu belirtilmeyenlerce tesis edildiği görülmüştür. Yarı ailevî vakıfların %39.61'i yine kamu görevlilerince ve %3.83'ünü de mesleği belirtilmeyen ve reaya tarafından tesis edildikleri görülmektedir.

C. Toplum Yapısına Göre Vakıf Kurucularında Aile

Aile Yapısı

Sosyologların aile yapısını ve tipini belirlemede esas aldıkları başlıca üç temel ölçüt vardır:

1. Otorite: Ailede annenin egemenliği esas ise bu tip aileye ana ailesi (anaerkil); babanın hakimiyeti esas ise, bu tip aileye baba ailesi (babaerkil) denilmektedir.

2. Hanedeki kuşak sayısı: Aynı çatı altında yaşayan iki kuşaktan oluşan; diğer bir deyişle, karı-koca ve evlenmemiş çocuklar ile sınırlı aileye "çekirdek aile" veya "küçük aile" denir. Şayet, hanedeki kuşak sayısı ikiden fazla ise (büyük baba-büyük anne; anne-baba ve torunlar...), bu tip aileye de, "geniş aile" veya "büyük aile" denir. Sosyologların "geniş aile"yi "kök aile" ve "birleşik aile" diye alt gruplara ayırdıklarını görüyoruz.

Kök aile, ana-baba tek evli erkek evlat ve torunlardan oluşur. Aile reisi babadır. Babanın ölümünden sonra aile reisliği büyük erkek evlada geçer. Babanın ölümünden sonra aile mülklerine büyük oğul sahip olur. Ayrıca kardeşleri ve kız kardeşleri büyüyünceye kadar onlara bakmakla yükümlüdür. Böylece, ailenin ismi, sorumluluğu ve mülkü bir elde toplanmış olur. Kök ailenin bütünlüğü bölünmeyen toprak mülkiyeti ile süreklilik kazanmış olur.

Birleşik aile, ana-baba, erkek çocuklar ve torunlardan oluşan aileye denir. Birleşik aile, erkek evlat yönünde gelişir. Bu aile, ikiden fazla kuşaktan oluşur, bir arada ve aynı bahçe içinde ayrı bölümlerde yaşarlar. Mülkiyet ise müşterektir.

3. Eş sayısı: Sosyologlar, muhtelif topluluklarda görülen evlilik türüne göre de, aileyle ilgili bazı tiplerle gitmektedirler. En yaygın olanı, monografi (tek kadınla evlilik) ve poligami (birden fazla kadınla evlilik) denen, evlilik durumuna göre yapılan sınıflandırmadır. Yalnız şunu belirtelim ki, eş sayısı, aile yapısını belirlemede ölçüt değildir.

Sosyologların aile yapılarını belirlemede kullandıkları daha başka kıstaslar varsa da, burada, incelenen vakfiyelerdeki bilgiler, bu üç temel ölçüte göre irdelenerek Osmanlı vakıf kurucularının aile yapıları belirtmeye çalışılacaktır.

Daha önce belirtildiği üzere Osmanlı döneminde tesis edilip ve vakfiyelerin bugün elde mevcut bulunan vakıfların kurucularının XVII. ve XVIII. yüzyıl vakıflarının ortalamasına göre %78.79'u kamu görevlisi (askeri), %1.70'i reaya, ve %15.45'inin de mesleği ve grubu belirlenmeyenlerden oluşuyordu. Bu sebeple, burada Osmanlı vakıf kurucularında görülen aile yapısı belirlenirken yapılacak tespitler, bizi tüm Osmanlı toplumunda görülen aile yapısından daha çok Osmanlı yönetici tabakasının aile yapılarını belirlemeye götürecektir. Yine de mümkün mertebe, reayanın da aile yapıları belirtilecektir.

Bugüne değin Türk aile yapısı üzerinde yazılan ve yapılan araştırmalarda, Osmanlı toplumundaki aile yapısı üzerinde detaylı bilgiler verilmemiştir. Yapılan araştırmalarda başlık, mehir, nişan, nikah, boşanma, nafaka vs. gibi örfi ve şer'i hukukun muamelet kısımlarında ele alınmış olan veya son dönemde tevdi edilen 1917 tarihli Aile Kararnamesi gibi konular üzerinde durulmuştur. Bununla beraber, Osmanlı toplumunda görülen aile yapısı ve velilik tipi hakkında yapılan bazı tespitlerin de bulunduğunu belirtmemiz gerekir.

Osmanlı toplumsal tabakalaşmasına göre bu toplumdaki vakıf kurucularında görülen aile ya-

pısı ve velilik tipini şöyle açıklayabiliriz:

1. Osmanlı Yöneticileri Tabakasında Görülen Aile Yapısı ve Özellikleri

1a. İncelenen vakfiyelere göre, Osmanlı yönetici tabakasının üçte birinin hane halkı arasında cariyeye, odalık, köle, azatlı cariyeye ve kölelere rastlanılmaktadır ve yine bunların yaklaşık %80'i tesis ettikleri vakıflarında, bu köle ve cariyelerine, kendi hane halkına ve diğer akrabalarına yaptıkları gibi gelir, mesken ve tasarruf hakkı tahsis etmişlerdir.

1b. Osmanlı yönetici tabakası arasında, şeriatın cevaz verdiği birden fazla kadın ile evliliğe sık sık rastlanıldığı gibi, ümm-i velet (çocuk anası) denilen odalıklara ve bunlardan çocuk sahibi olanlara da rastlanılmaktadır.

Ayrıca, Osmanlı yönetici tabakası arasında İslâm'ın cevaz verdiği ve sosyologların poligami dedikleri, birden fazla kadın ile evlenilmenin revaçta olduğunu söylemek de mümkündür.

1c. İncelenen vakfiyelerde, Osmanlı yönetici tabakasında görülen aile yapısının genellikle geniş aile (büyük aile) tipi içinde yer alan, "kök aile" ve "birleşik aile" özelliklerini arzettiği görülmektedir.

1d. Hanedeki kuşak (batın) ve fert sayısını her vakfiyede sağlıklı olarak tespit etmek mümkün değilse de bazılarında kısmen de olsa bazı bilgiler bulunmaktadır. İşte bu bilgilere göre, Osmanlı yönetici tabakasının üçte birinin hane halkı arasında daima cariyeye, köle, azatlı cariyeye ve kölelere rastlanılmaktadır. Üstelik bunlar, azatlı olsun veya olmasın köle veya cariyelerini, vakıf yoluyla, miraslarına adeta ortak etmişlerdir.

Hane halkı arasında, köle ve cariyelere yer veren aileleri, yapı ve tipleştirme bakımından, şimdiye değin toplum bilimcilerin yapmış olduğu aile tipleştirmelerinin hiç birine dahil edilemez. Üstelik, bu köle ve cariyelerin bir kısmı azat edildikleri halde, yine de vakıf kurucularının varisleri arasında yer aldıkları, kendilerine vakıflardan tahsisat bağlandığı görülmektedir.

Özetlersek; Osmanlı yönetici tabakasındaki (askeriler) aile, yapı bakımından, geniş ailenin (büyük aile) değişik iki ana şekli olan kök aile ve birleşik aile özelliklerini taşımaktadır. Otorite bakımından, aile yapıları pederşahidir ve bu tabaka arasında poligami denen birden fazla kadınla evliliğin revaçta olduğu söylenebilir.

2. Osmanlı Toplumsal Yapısına Göre, Yönetilen Kitlenin Aile Yapısı ve Özellikleri

Osmanlı döneminde tesis edilen ve bugün vakfiyeleri elimizde mevcut bulunan vakıfların çok azı, ortalama olarak %71'i, nalbant, bezzaz, debbağ, keresteci vs. gibi sanat ve ticaret ile uğraşan ve reaya denen halktan insanlarca tesis edilmiştir. Bunların içinde hiç bir çiftçi ve göçebenin vakıf tesis ettiğine rastlanılmamıştır. Bunun için, bu toplumsal tabakanın genelindeki aile yapısı hakkında fazla birşey söylemek mümkün değildir. bununla beraber, elimizdeki belgeler ve vakfiyelerin elverdiği nisbetde burada kısa da olsa bazı bilgileri verilmeye çalışılacaktır.

Osmanlı toplumunda, idari tabakada (askeriler) olduğu gibi, yönetilen tabaka (reaya) arasındaki varlıklı insanların da birden fazla kadınla evlendikleri ve kapılarında köle ve cariyeye bulundukları görülmektedir. Örneğin, 2 Ekim 1681 tarihinde ailevi bir vakıf tesis etmiş olan bezzaz el-Hac Ahmet'in bir zevcesi, bir ümm-i veledi, bir azatlı cariyesi ve vakıf yoluyla mirasından müstefit kıldığı iki amca kızı vardır. Bezzaz Ahmet'in çocuklarının sayısı belirtilmemiştir.

Sonuç olarak, Osmanlı toplumundaki yönetilen geniş kitlenin (reayanın) varlıkları arasında birden fazla kadın ile evliliğe ve hanelerinde köle ve cariyelere rastlamak mümkündür. Fakat, bu kitlenin büyük kesiminde en yaygın olan evlilik biçiminin tek kadın ile evlilik olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Aile İlişkileri

Burada, sosyolojik çerçeve içerisinde, Osmanlı vakıf kurucularının aile ilişkileri, vakfiyelerindeki bilgilerin elverdiği ölçüde belirtilmeye çalışılacaktır.

Yalnız, vakıf kurucularının aile ilişkilerini belirleme esas alınacak bilgiler, vakıf kuranların aile bireylerine ve diğer akraba ve ütekalarına tahsis ettikleri gelir ve yararların nisbeti ve bu haklardan faydalananların yararlanma sıralaması gibi, vakfiyelere konulmuş olan şartlara dayanmaktadır. Bu şartların dışında, vakfiyelerde, vakıfların aile bireylerine, akbalarına, köle ve cariyelerine de, vakıfların aile bireylerine, akrabalarına, köle ve cariyelerine karşı tutum ve ilişkilerini yansıtan başka bilgiler mevcut değildir.

Vakfiyelerdeki bilgilere bakıldığında, Osmanlı toplumunda egemen olan pederşahi (ataerkil) aile anlayışının tesiriyle, bazı vakıf kurucularının erkek evlatlarını kayırdıkları ve kızlarını arka plana attıkları görülür.

Yalnız pederşahi aile anlayışı ile kızları tamamen dışlamayı, onları ikinci planda tutmayı, tüm Osmanlı toplumu için genelleştiremeyiz. Çünkü, bu anlayışı ve uygulamayı bir kenara bırakıp, kız ve erkek evlatlarını eşit kabul ederek vakıf yoluyla bunlara eşit bir şekilde gelir tahsis edenler de

vardır.

Vakıf kurucularının hane halkları dışındaki akrabalarıyla olan ilişkilerine baktığımızda, Osmanlı toplumunda nesep bağlarının kuvvetli olduğu görülmektedir.

Osmanlı toplumundaki kan bağlarının sıkı oluşunu çocuksuz, dul veya hadım olan vakıf kurucularının vakfiyelerinde daha iyi görebiliyoruz. Bunların çoğunun, tesis etmiş oldukları ailevi ve yarı ailevi vakıflarının menfaat ve gelirlerini, ölümlerinden sonra veya hayattayken, kardeşlerine, kardeş çocuklarına, halazadelerine şart koştukları görülmektedir.

Osmanlı vakıf kurucularının -özellikle askerilerin- hane halkı arasında önemli bir yer işgal eden köle, cariye, azatlı köle ve cariyelerine karşı tutum ve ilişkileri ise çok ilginçtir. Bu insanları adeta evlatları ve varisleri gibi gördüklerine; binalara tesis etmiş oldukları vakıflar yoluyla gelir, mesken ve daha başka menfaatler sağladıklarına ilişkin sayısız vakfiye ve belge mevcuttur. (24)

(24) YÜKSEL, Hasan, "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile" T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu, Sosya-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Ankara 1992, C. 2.ss.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AİLE VE EĞİTİM

I. EĞİTİMİN TANIMI VE TOPLUMSAL AÇIDAN ÖNEMİ

Eğitim Türkçe'de "eğirmek" mastarından veya "eğ" emir kipinden türetilmiş bir terimdir. Eğitim; şekil ve biçim vermek, yön ve istikâmet göstermek, zarıflaştırmak demektir. Bu kavram uluslararası sözleşmelerden biri olan Çocuk Hakları Sözleşmesinin 28. ve 29. maddelerinde genel olarak "insan kişiliğinin tam gelişmesine yardım" etme şeklinde yer almıştır.

Eğitim kelime olarak ise; terbiye, yönlendirme, alıştırma, yetiştirme, şartlandırma, uygulama, pedagoji, disiplin, kasıtlı kültürleme vs. gibi anlamlara gelmektedir. (1)

Eğitim, bazı pedagoglar tarafından çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. Tariflerindeki bu farklılıklar şüphesiz pedagogların eğitimde güttükleri amaçların ve eğitim konusuna yaklaşım tarzlarının farklılığından kaynaklanmaktadır. Bazılarına göre eğitim; "bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik (önceden tasarlanmış) değişme meydana getirme süreci" (2) olarak tanımlanırken, bir başkasına göre ise eğitim; ferdin doğuştan getirdiği ferdi ve tabii kabiliyetlerinin inkişaf ettirilmesi, millî şuura ve ferdi şahsiyete sahip, bilim ve teknik becerileri kazanmış bir fert haline getirilmesi ve bu şahsiyetini cemiyete intibak ile müsbet istikamette kullanmasını temin etmek olarak ifade edilmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi eğitim; kişide değişiklikler meydana getirmek amacıyla anne ve baba ile öğretmenin desteğinde cereyan eden bir öğretimdir.

Eğitim zaman ve mekan yönünden kapsamlı, sürekli ve çok boyutludur. Bu açıdan her çağ, toplum ve şartlara göre eğitimin niteliği ve eğitim anlayışı farklılık arz etmektedir. Modern anlayışa göre geniş anlamda eğitim; yeni yetişen çocukların bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal yeteneklerini hem kendisi, hem de mensup oldukları topluma yararlı olabilecek şekilde geliştirmeleri için toplumun sarfettiği planlı ve bilinçli bir gayrettir. (3) Bu manada eğitim sosyal ve fiziki çevrenin bizim zekamız ve irademiz üzerine gerçekleştirdikleri etkinliklerin tümüdür. Şöyle ki, insan sosyal bir varlık olması münasebetiyle şu ya da bu şekilde belli bir sosyal ve fiziki çevrede yaşamak zorundadır. İnsan zamanla bu çevrenin temin ettiği şartları kafi görmemeye başlar. Bu durum karşısında ferit; ya çevrenin şartlarını ejdadından kendisine intikal eden sosyal mirasa, ilim, teknik ve bilgi yönünden bir şeyler katarak tabii ve sosyal çevreyi değiştirmeye, bir dereceye kadar ıslah etmeye gayret etmekte, ya da bulunduğu muhite intibak sağlayarak en iyi hayat şartlarını temine çalışmaktadır. Bunu gerçekleştirirken de en çok eğitimden faydalanmaktadır. (4) Bu açıdan eğitim, ferdin fiziki ve sosyal çevreye uyumunu kolaylaştıran etkinliklerin tümüdür.

Durkheim ise eğitimi dar anlamda, yetişkin nesiller tarafından sosyal hayata hazır olmayan nesiller üzerinde metodlu olarak uygulanan bir işlem olarak ifade etmektedir. Bu açıdan eğitim, fertlerin içinde doğup büyüdüğü toplumun değerlerini, bilgi ve becerilerini, davranış kalıpları ve yaşam tarzlarını öğrenmeleri ve öğrendiklerini kendilerinden sonra gelecek kuşaklara aktarma sürecidir. Bu yönüyle eğitime, "önceden saptanmış esaslara göre insanların davranışlarında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkiler dizisidir" (5) diyebiliriz.

Bireyin topluma ve toplumun dinamiklerine uyumunu kolaylaştırmak, bireyde var olan istidat ve kabiliyetleri en üst sınırına kadar geliştirmek ve bu işlevlerin gerçekleşmesi için gerekli olan davranış kalıplarını kazandırmak gibi önemli fonksiyonları yerine getiren eğitim "ana-babaların ve öğretmenlerin çocuklar üzerinde uyguladıkları bir aksiyon olup, insanın yaşadığı çevreye ve değişmelere zamanında ve başarılı uyum sağlayabilmesinde temel değerdir" (6).

(1) ÇELİKKAYA, Hasan, "Eğitimin Anlamları ve Farklı Açılardan Görünümü" Eğitim Bilimleri Dergisi, İstanbul Atatürk Eğitim Fak. Yay. 13, S. 3, İstanbul 1991, s.73

(2) ERTÜRK, Selahattin, Eğitimde Program Geliştirme, Meteksan Yay., Ankara 1991, s.12

(3) TAN, Hasan, Psikolojik Danışma ve Rehberlik, M.E.B. Yay., İstanbul 1992, s. 53.

(4) BİLGESEVEN, Amiran Kurtkan, Eğitim Sosyolojisi, Filiz Kitabevi, İstanbul 1992, s.14

(5) OĞUZHAN, Ferhan, Eğitim Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, 393, Ankara 1974, s.61

(6) YILMAN, Mustafa, Öğretmenlik Mesleği ve Meseleleri, Türk Milli Kültür Vakfı No:4, İstanbul 1992, s.37

Bu açıdan eğitimin değeri uygar toplumlarda çok büyüktür. Nerede insan cemiyeti bulunuyorsa orada ferdin sosyal hayata iştirak edebilmesi ve varlığını devam ettirmesi için gerekli sosyal mirasa ihtiyaç vardır. Bu hayat yolculuğunda gerekli sosyal mirasın hiç olmazsa esaslarını temin etmek üzere gerekli olan her türlü sosyalleştirme vetireleri ferde verilelidir."

Bunun da ferde verilmesi özellikle aileye düşmektedir.

E.Spranger (1882-1967)'in deyimiyle eğitimin görevi, keşfedilmiş yeni keşfetmek değil, ebedi hayat ve mutluluk için insanın şekillenmesine yardım etmektir. (7) Bu açıdan eğitim; bütün istidat ve kabiliyetlerini geliştirmek hususunda kişiye her çeşit imkânı sağlamak ve onu hem kendisi hem de mensup olduğu toplum ve bütün insanlık için yararlı hale sokmaktır. Bu gaye çocuğun ve gencin orijinal yönlerini bozmadan icatçı yönlerini ortaya çıkarmak için en büyük gelişme fırsatlarını onlara vermekle sağlanır. (8)

Bu fırsatların sağlanması örgün ve yaygın eğitim faaliyetleriyle gerçekleştirilmektedir. Türk Millî Eğitim sistemi, örgün ve yaygın eğitim olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır.

A. Örgün Eğitim;

Mecburi eğitim çağına gelmemiş çocukların eğitimini kapsayan okul öncesi eğitim; 6-14 yaşlarındaki çocukların eğitim ve öğretimini ihtiva eden, kız ve erkek bütün vatandaşlarımız için mecburi olan temel eğitim; temel eğitime dayalı, temel eğitimin üstünde en az üç yıllık öğrenim veren, genel, mesleki ve teknik öğretim kurumlarının oluşturduğu ortaöğretim; ortaöğretime dayalı en az iki ve daha fazla yüksek öğrenim veren kurumları kapsayan yükseköğretimden oluşmaktadır.

Örgün eğitim; belli bir yaş grubundaki bireylere, ilgili eğitim sisteminin önceden tespit edilmiş amaçlarına uygun olarak hazırlanmış eğitim programlarıyla, bir kurum çatısı altında verilen eğitimidir.

B. Yaygın Eğitim;

Millî Eğitim sisteminin ileri ana bölümlerinden biri de, örgün eğitim sistemine hiç girmemiş yahut herhangi bir kademesinde bulunan veya dışında düzenlenen eğitim, öğretim, rehberlik ve uygulama faaliyetlerini kapsamaktadır.

Millî Eğitim sisteminin temel kanununda yaygın eğitimin amacı; Millî eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak her kademedeki insanımıza örgün eğitimin yanında veya dışında okuma-yazma öğretmek, temel bilgiler vermek, en son devam ettikleri öğrenim kademesinde edindikleri bilgi ve becerilerini geliştirmek ve geçimlerini sağlamak için yeni imkânlar sunmak, boş zamanlarını iyi bir şekilde değerlendirme ve kullanma alışkanlıkları kazandırmaktır.

Hızla gelişmekte olan ülkemizde kaynakların en iyi şekilde değerlendirilmesi, vatandaşlarımızın çağın ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte millî ve kültürel değerlerini benimseyen iyi bir insan ve meslek sahibi olarak yetiştirilmeleri gerekmektedir. Oysa ülkemizin vasıflı insan gücü ihtiyacının çok küçük bir bölümü, örgün ve mesleki teknik eğitim kurumlarında yetiştirilmekte, mevcut örgün ve yaygın eğitim kurumlarımız ülkemizin ihtiyaç duyduğu vasıflı ara insan gücü ihtiyacını karşılayamamaktadır. Bu nedenle, ülkemizde yaygın eğitim faaliyetlerinin yaygınlaştırılması zorunlu görülmektedir.

Ailenin üyeleri üzerine uyguladığı eğitim faaliyeti de bir nevi yaygın eğitimidir.

(7) AKYÜZ, Hüseyin, Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma, M.E.B. Yayınları: 2320 (Spranger, Eduart, Paedagogische Perspektiven Quelle-Meyer Heidelberg 1951, s.93'den çevrilmiştir) İstanbul 1992, s.14

(8) ŞEMİN, Refia, Eğitim ve Öğretim Problemlerimiz, İstanbul Üniversitesi Ed. Fak. Yay. No:1816, İstanbul 1973, s.3

II. AİLE VE EĞİTİM

Bilgi çağını yakalamanın en önemli şartlarından biri nitelikli insan gücüne sahip fertlerin yetiştirilmesidir. Bu insan gücünden azami derecede faydalanabilmek, bilgi çağını yakalama sürecine girmiş ülkemiz için hayati önem arz etmektedir.

Toplumların sürekliliğini sağlayacak olan çocukların yetiştirilip terbiye edilmesinde ve topluma kazandırılmasında en önemli müessese hiç kuşkusuz ailedir. Birçok fonksiyonları yerine getiren ailenin en önemli fonksiyonlarından biri belki de birincisi eğitici özelliğe sahip olmasıdır. Bunun yanında eğitim kurumları, sağlam fertlerden kurulu bir ailenin oluşturulmasında da yapıcı özelliğe sahiptir.

Çocuk eğitiminde amaç sağlıklı insanlar yetiştirmektir. Büyük bir ilim ve fikir insanının dediği gibi bir toplumun büyüklüğü nüfusun çokluğu ile değil akıllı ve fazilet sahibi insanların sayısı ile belirlir. Oysa tembellik ve tenperverlik, her türlü zillet ve mahrumiyetin en başta gelen sebeplerindendir. Bu açıdan gelecek nesillere bırakabileceğimiz en iyi miras, eğitilmiş münevver bir gençlik olacaktır. Bir toplumun yükselip alçalması o toplum içinde genç kuşakların alacakları ruh ve şuura, görecekleri talim ve terbiyeye bağlıdır. Gençleri iyi yetiştirilmiş toplumlar her zaman terakki etmeye namzet olmalarına karşılık, onları ihmal etmiş toplumların bir adım ilerlemelerine dahi imkân yoktur. Bu açıdan bir ağacın nesil ve nevini devam ettirmesinde de, çekirdek ve tohum ne ise, insan nesli ve nevini devam ettirmesinde de çocuk ve aile aynı şeydir.

İnsan yaşamının üzerinde doğumundan önce başlayan ve ilk gelişim yıllarından ömrünün sonuna dek etkisini sürdüren bir kurum olarak aile fizyolojik olduğu kadar ekonomik ve toplumsal yönleriyle de kişiyi ruhsal gelişimi, oluşumu ve davranışları açısından yönlendirici etkiye sahiptir.

Ailenin başarısı için bütün üyelerin belirli kurallara uygun hareket etmesi gerekir. Bu kurallar genel olarak aile üyelerinin birbirlerine karşı yapacakları görevler, taşıyacakları sorumluluklar ve bu konuda kullanabilecekleri yetkilerle ilgilidir. (9)

(9) BAŞARAN, İ. Ethem, Çocuk Psikolojisi, Sevinç Matbaası, Ankara 1985, s. 131

III. TARİHİ GELİŞİM SÜRECİNDE TÜRKLERDE AİLEDE EĞİTİM

Aile, okuldan önce de var olduğuna göre, herbiri ayrı ayrı eğitim alanları ve sonuçları olan ideallerin, maharetlerin, buluşların ilk kaynağı da kuşkusuz aile eğitimidir.

Aile üyeleri arasında, ortak idealler, dolayısıyla dayanışma vardır. Bireyler, aktarılagelen inançlar, gelenekler, alışkanlıklar, iş ve yaşayış şartları ile birbirlerini etkilerler ve eğitirler. Buna karşılık, ailenin bir kültür kurumu sayılmayacağı, en iyi anne ve babanın bile öğretmenin yerini tutmayacağı, ciddi ve programlı eğitimin okulun işi olduğu da savunulmuştur.

Milletlerin tarihlerine bakıldığında, medeniyet değişmelerine bağlı olarak aile eğitiminin eski Mısır'da, Anadolu'da, Roma'da, Çin'de sürekli gelişme gösterdiği ve önemsendiği görülmektedir. Eski Mısır'da, ailenin eğitimi tapınak eğitimiyle yanyana sürdürülmekteydi. Bu eğitim, dindarlık, güzel konuşma, mantık, kötülüklerden sakınma, ahlâk çalışkanlık, görgü alanlarındaydı. Çin'de "Ahlâkın ocağı, hayatın kutsal ve samimi yuvası ailedir" kuralı geçerliydi. Türk ailesinin eğitiminde Çin aile eğitimiyle bir takım izdüşümler bulunduğunu; Çinli filozof Laotze'nin, erdemi, insanlığı, bilgi edinimini öğütleyen Taoteking adlı eseri ile Kutadgu Bilig arasındaki konu ortaklıkları düşündürmektedir.

Türklerde ailenin eğitimi gibi bir konu ele alındığında önce Türk kavminin bilinen 2 bin yıllık siyasal, kültürel ve medeni tarihlerinin aynı bölgede geçmediği; Çin Denizi'nden Akdeniz havzasına kadar, Türk kültür değerlerinin taşındığı ve ulaşılan bölgelerin kültürlerinin de özümsemişi, ancak Türklük meziyetini ve karakterini besleyen temelin aile eğitimi olduğu hatırlanmalıdır. Türklerin, Çin'e komşu ilk yurtlarından, daima daha batıya göçmeyi hedefledikleri, Horasan ordugahlarından sonra kuzeybatıya yönelen kollarının kalıcı hakimiyetler ve kültür oluşturmamadan eridikleri, buna karşılık güneybatıda, 10. yüzyıldan itibaren Türk-İslâm kimliğiyle Azerbaycan'ı, İran'ı, Mezopotamya'yı, Anadolu'yu zaptederek büyük medeniyetler oluşturdukları biliniyor. Anadolu'yu ve balkanlar'ı yurt edinen Türkler ise ikiyüzlülük süreçte millî-İslâmî kültürlerini Batı kültürü ile bağdaştırma çabasına yönelmişlerdir. Bu gelişmeler, Kaşgarlı Mahmud'un ifadesiyle *ulusumuzun* "Yeryüzünün ilbayı olup milletlerin idare yularını ele geçirme savaşı"nın sonuçlarıdır.

Medeniyet değişmelerinin ailenin eğitime etkileri tartışılmaz. Batı'ya doğru göçlerde, Çin, Hind, İran, Arap, Yunan medeniyetleriyle yoğun temaslar olmuş: Türk kavminin Doğu Türkleri, Batı Türkleri diye iki zümreye ayrılmasından ve İslâmîliğin kabulünden sonra ve yerleşik düzene geçişle birlikte aile eğitimi daha da belirginleşmiştir. Bununla birlikte şu da bir gerçek ki değişimler, genellikle maddi kültürü ve günlük yaşayışı ilgilendirirken ruh ve karakterde değişim aynı boyutta olmamıştır. Türklük imajını veren ve ailenin eğitiminden kaynaklanan bu ruh yapısına sahiptirler.

Bu yüksek karakter aile eğitiminin eseridir. Türkler "yol" töre, örf, yasa, dedikleri ahlâk eğitimi aile ocağında kazanmaktaydılar. Sadece yol eğitimi değil; inanç, spor, eğlence, dil, beslenme... eğitimleri de aile veriliyordu. Bu çok yönlü eğitimin kültürümüze mirası, atasözleriyle delillendirilebiliyor: Oğlan babadan görür sofraya açar, kız anadan görür çeyiz seçer. /Oğlan sofraya yazmayı babadan, kız kapı gezmeyi anadan öğrenir. /Arılının kızı malının kızından üstündür. /Anası soğan babası sarmısak, kendisi gelişken olmaz ya! /Görgüsüzden hamur alacağına eğil yerden çamur al. /Gülün dibinde gül biter. /İş bilen, eş bilen, aş bilen yanılmaz. /İtten kuzu üremez. /Ev dediğin evrendir./Armut dibine düşer. ilh.

Türk ailesinde eğitimin, "ruh"a ve "zeka"ya bakışı ise yine medeniyet değişimleri içinde farklı olagelmıştır.

Türklerin aile hayatını araştıran Ziya Gökalp (1876-1924) dört çağ üzerinde durur: "Boy" (semiyye), "Ocak", "Konak" ve "Yuva". Bilimsel çalışmalarının bir kısmını Türk aile ahlâkı üzerinde yoğunlaştıran Gökalp, Türk aile yapısı ile devlet bünyesi ve felsefesi arasında paralellikler kurar. Türk ailesini ve aile eğitimi, medeniyet değişmelerine bağlı olarak şu evrelere ayırmıştır:

1. Semiyye (klan) dönemi: İslâmiyet Öncesi harsa dayalı aile eğitimi, bu dönemde egemendi. M.Ö.'ndeki destanlar devrinden M.S. X. yüzyıla kadar süren semiyye döneminde, bireyi çok yönlü etkileyen harsçı aile eğitimi yaşanmıştır.

2. Ocak ve İslâmî Türk Ailesi: Yerleşik konuma geçen ve Müslüman olan Türkler edindikleri yeni yurtlarında, millî benliklerini, törelerini, İslâmiyet'in kurallarıyla bu dönem boyunca ve aile eğitimiyle bağdaştırmışlardır. X. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar süren bu dönemin ikinci yarısında, Osmanlı Devleti'nin güçlenmesiyle "Konak" tipi aile yapısına ve eğitime geçilmiştir.

3. Konak ve Yuva Tipi Aile Eğitimi: Ümmet eğitiminden "asrî" (çağdaş) eğitime geçiş bu dönemde. Kırsal kesimlere nüfuz edemeyen yapay ve taklitçi eğitim zorlamaları da bu dönemin Tanzimat, İslahat ve Meşrutiyet yeniliklerine bağlı olarak yaşanmıştır. Millî bünyeye uygun Yuva tipi aile yapısına ve eğitime ise ancak XX. yüzyıl başında kavuşulduğu görülmektedir.

A. İslâm Öncesi Türk Ailesinde Eğitim

Asya bozkırlarına dağılmış olan Türk kavmi içinde ortak vicdanın ve kutsal bir vecdin doğmasında akla ilk gelen harsçı eğitimidir. Bu ilk dönemde boylarda sınıf farklarının olmaması, kuşkusuz "semiyye" (klan) bireylerine eşitlik fikrinin aşılmasıyla sağlanıyordu. Kurultay, toy, potlaş, yağma ve şölenler, eşit ve toplu yaşama öğretilerinin doğurduğu geleneklerdi. Elbette bu gelenekler de dar anlamla aile eğitimiyle ilgiliydi.

Yaşanan bölgelerin coğrafi özelliğiyle hayat tarzı ve aile eğitimi arasında da uyum kaçınılmaz olmuştur. Çin sınırından Hazer Denizi'ne ve Sibiry'a'ya kadar yayılan göçebe ve dağınık hayat, verimsiz topraklar, sert ve kurak iklim, yabani hayvanlar, geceli gündüzlü yaşama mücadelesinin ve dayanıklılığın kazandırılmasını gerektiriyordu. Türklerin beden ve ruh yapıları, yüzyıllar boyu böyle bir potada eğitimden geçti.

Bu eğitimle dil, ideal ve yaşayış ortaklığı da kazandırılmaktaydı. Sonuçta, Türklerin dünya tarihindeki ve yaşayış ortaklığı da kazandırılmaktaydı. Sonuçta, Türklerin dünya tarihindeki yerlerini belirleyen, Hunlar, Göktürkler, Uygurlar ve ortak olan yüksek ahlak ve erdem, bu uzun süreçte ortaya çıkmıştır.

Türk ailesinde inanç ve töre eğitimi yerleşti. Artık, kadından beklenen salt dişilik değil, annelik ve eğitimdi.

Yeni süreçte, boyların sop'lara ve soy'lara bölünmesi; soylardan "pederi aile"lerin ve en son "izdivaci aile"lerin teşekkülü, aile eğitiminin önemini artırdı. Çünkü, pederi ve izdivaci ailelerde, ocağın tütürülmesi, baba ölünce yuvanın oğluna kalması, yeni çiftlerin ayrı bir yuva kurmaları; aile kavramının kapsamına giren herşeyin ayrıntılarıyla öğretilmesini gerektiriyordu. Bu süreçteki medeniyet değişimi ve aile eğitimi anlayışı, olağanüstülük çizgileri de katılarak destanlarla mısallarda işlenmiştir.

Çin kaynaklarına göre Türklerde sıralı saygıya dayalı askerlik eğitimi, ailede başlatılıyordu. Süt sağıp kımız yapmaktan, spora ve biniciliğe kadar eğitimde kadın ve erkek ayrımı yoktu.

Bir Uygur belgesinde ise "Bilgi bilin ey beyim /Bilgi sana eş olur /Bilgi bilen insana /Bir gün devlet yar olur" denilerek eğitimin, öğretim sürecini de kapsamı vurgulanmıştır.

Türklerde tapınak olmadığından, ona bağlı okul da yoktu ve ev'le aul'da, boy içinde kesintisiz bir eğitim süreci sözkonusuydu.

Kaşgarlı Mahmud "Türkler'de eğitimin, büyükleri ağırlama, sözünü tutma, övünmeme, mertlik erdemlerine; güzelliğe, sevimliliğe, hoşgörüyeye" dönük olduğunu vurgulamaktadır.

Erkek otlakta, avda ve savaşta iken ailenin yönetimini ve eğitimi kadın üstlenirdi.

Köklü medeniyet değişmelerinin söz konusu olmadığı semiye ve ocak dönemlerinde ailede eğitim, bir tür hayata hazırlama programı, aile ise eğitime uygun bir ortamdı. İlk çağ'ın birçok toplumlarında görüldüğü gibi Türkler'de de okul kavramı ve ortamı olmadığından, okul çağı eğitimi, ailede ve aile çevresinde veriliyordu.

Alfabenin ve okuma yazmanın gündeme gelmesiyle birlikte aile eğitiminin yanında hoca eğitimi de düşünülmüş olmalıdır. Fakat bu geçiş aşamasını delillendiren hiçbir belge mevcut değildir.

Çin medeniyeti ile olan çok yönlü ilişkiler özellikle Uygurlar döneminde (745-840) daha da gelişti ve muhtemelen bu dönemdeki etkileşimlerle okuma yazma eğitimi, aile eğitimine girdi. Çünkü, Uygurlar'ın, komşu ülkelere, hatta Çin'e yazıcılar, çocuk eğitimcileri gönderdikleri bilinmektedir.

B. İslâmi Türk Ailesinde Eğitim

Medeniyet değişimleri bakımından Türk toplumunun tabi olduğu ilk büyük akım İslâmiyettir. Yeni yurtlara göçen, eski yeni birçok medeniyetlerin etkileriyle karşılaşan ve Müslüman olan Türklerin aile yapıları ve eğitimleri, köklü bir değişim sürecine yine bu akımla girdi.

Kur'an'da okumak ve öğrenmek sıkça vurgulandığı gibi, Hz. Muhammed'in eğitim ve öğretimi ümmetine kazandırmak için ne denli çaba gösterdiği de biliniyor. İslâm dininin başlıca bir hedefi ise güzel ahlakı sağlayıcı eğitimi aileye mal ederek toplumları, eğitimsizliğin sebep olduğu yanlışlıklardan ve kötülüklerden korumaktır.

İslâmi etkinin henüz az olduğu bir dönemde yazılmıştır eserin teması "insanların eğitimle ve bilgiyle üstünlük kazanabildikleri"dir.

Türklerin medeniyet değiştirmelerinde ve eğitimlerinde XI. yüzyıl önemli bir dönemeçtir.

Türkçe bir Fütuvvetnamenin başlangıcında eğitim disiplinleri şöyle veriliyor: "kişi, fesad işler-

den men oluna, eyi yola kılavuzlana, ayıbı örtüle, iman, sıdk u safa, haya, kerem ve mürüvvet, ma'rifet... ile donatıla". Köylere kadar yayılan Ahilik örgütünün, sosyal hayatı, ekonomiyi tesis ettiği gibi Müslüman Türk halkını, güler yüzlü, vakur, çabuk barışan, cemiyetçi, bir arada yaşamaktan hoşlanan, milliyet bağı yüksek karakterde tutan eğitime de katkıda bulunduğu da muhakkaktır.

Bu dönemde, Ahi tekkelerinde ve evlerde, ibadetin, eğlencenin, konuklu toplantıların da eksik olmadığı; sıcak ortamlı sosyal ilişkilerin geliştiği; gündüzleri çalışmayla geçirildiği; eğitimin de bu düzene ve refaha uygun tarzda sürdüğü ve üç ilkeye dayandığı bilinmektedir: İnançlı, kazançlı, tutarlı insanlar yetiştirmek. Bir başka açıdan ise ailenin eğitimi, hayatın iki evresini güvenceye almaya dönüktü: İlk evrede ebeveyn çocukları geleceğe hazırlıyor; ikinci evrede ise yetişkin evlat, yaşlanan ebeveynin güvencesi oluyordu. Bu dayanışma eğitimi, üç kuşağı kapsayacak bir vadede olabiliyordu.

Diğer yandan, Osmanlı Devleti'nin bir Akdeniz İmparatorluğu kimliği kazanması sürecinde, kozmopolit kent kültürlerinin ve şehirli zümrelerin ortaya çıkmasıyla köy ve kasabaların saf, öze, inanca ve milliyete dönük eğitiminden ve sosyal hayatından farklı yeni bir yaşama düzeni de doğdu.

Sonuç olarak Türk sosyal ve kültürel hayatında X. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar uzun bir süreçte aile eğitimi düzenleyen asıl unsur İslâmiyet olmuştur. Türk harsı ve töresi ile temas edilen kültürlerin ve medeniyetlerin ailenin eğitime ve yaşayışına katkısı ancak din kurallarının tanıdığı tolerans ve izin oranında gerçekleşmiştir. Halkın sağduyusu, dinin hoşgörüsü, törelerin dengesi yine de ailenin eğitimi olumlu yönde geliştirebilmiş: Müslüman Türk kimliği bu uzun zaman boyunca korunmuştur. Bu sürecin kültürümüze büyük bir katkısı ise genelde köy ve kasaba ortamlarında gelişen zengin folklorumuzdur.

C. Asrî Türk Ailesinde Eğitim

İslâmi Doğu medeniyet ve irfanından, bir oranda Avrupa medeniyetine ve irfanına geçiş süreci için Ziya Gökalp Lale Devri'ni (1718-1730) bir başlangıç; Türkiye'nin İran kültüründen ve etkisinden çıkıp Batı kültürlerine yaklaşımında da Tanzimat dönemini (1839-1876) önemli bir dönemeç sayar. Bu değişim süreci, Türk ailesinin eğitimi de etkilemiş; babaya ait mutlak otorite, giderek yerini dah ademokratik bir aile ortamına ve eğitim anlayışına bırakmıştır. Esasen aileyi, geniş halk katmanları bakımından biricik eğitim ortamı olmaktan çıkartan daha önemli bir gelişme ise bu süreçteki okul eğitimidir. Bunun öncülüğünü ise 1824'te bir buyrukla, herkesin kendi çocuğuna temel bilgileri, okuma yazma becerisini kazandırması gerektiğini duyuran Sultan II. Mahmud yapmıştır.

Tanzimat'taki hızlı okullaşma çabaları ise ailedeki eğitimi ikinci sıraya itti.

Tanzimat konağının, ailelerin eğitime katkısı birkaç yönlüydü. ilkin, konağın personel kadrosu, geleneklere ve alışkanlıklara uygun tarzda bir hizmet ve adab-ı muaşeret eğitimi alıyordu. Bu nedenle konaklar birer hizmet eğitimi ocağıydı. Öte yandan, ailenin harem ve selâmlık halkları arasında, giderek ayrıntıları çoğalan, ilişkileri daha çok resmileştiren bir adab-ı muaşeret daha vardı ve bu da yine konak ortamında verilen eğitimle kazanılıyordu.

İkinci bir yenilik, semtlerin uygun evlerinde iş eğitiminin başlamasıdır. Genç kızlar, okula gider gibi, usta kadının evine gitmeye; ev işi, nakış, dikiş, bilgi, görgü hatta okuma yazma öğrenme imkanı bulmaya başladılar. Üçüncü yenilik ise "mektep" ve "muallim" kavramlarının doğrudan veya dolaylı ailenin eğitimi de etkilemesidir. Buna henüz hazır olmayan geleneklere bağlı aile çevrelerinden yükselen itirazlara rağmen, yüzyıllardır genelde ailenin dışında olagelen eğitim için çağdaş ve uygun okul ortamları doğdu.

Okul eğitiminin değerini başlangıçta kavramayan geleneğe bağlı kesimler, bir süre, okulun, çocukların ahlâkını bozduğunu, inançlarını zayıflattığını, onlara istenmeyen fikirleri aşıladığını ileri sürdülerse de okulun bir zaruret olduğu gerçeği zamanla yerleşti. Ama, uzun bir zaman "aileye rağmen okul, okula rağmen aile" ikilemi dedimağlarda yer etti. Okul eğitiminin aile eğitime doğrudan bir katkısı ise kızlara, Mahalle Mektebi üstünde okullara devam hakkının tanınmasıyla oldu. Böylece okumuş anne adaylarının sayısı arttı.

Aile eğitimi ve kadınları etkileyen bir yenilik de dönemin yayınlarıdır. Aile, Hanımlar, İnsaniyet, Muhadarat, Şüfûfezar, Hanımlara Mahsus Gazete, Kadınlar Dünyası, Hanımlar Alemi, Kadınlık Şeyyale, İzdivaç, Genç Kadın vs. türleri ve sayıları giderek artan, aileye ve kadınlara dönük yayınlar ve umumi basının aile eğitimi ve bireylerini yönlendirmesi önemsenecek düzeyde olmuştur.

Tanzimat'ın getirdiği "okul" kavramı, bir bakıma bu geleneksel aile eğitiminin alternatifi gibi algılandığından uzun zaman tepki çekmişti. "Eskiden çocuklar evde eğitilir, özel hocalar tarafından

okutulurdu. Öğretimin bu şekli bile pek mahduttu... Çocuğun, her sınıf vatandaşın çocuğunu biraraya getiren okulda yetişmesi fikri, bizimki gibi, geri kalıp da çabuk ilerleme halinde olan cemiyetlerde çok kere, analar ve babalar çocuklarından bilgi itibarıyla daha aşağı seviyede kalırlar sanılarak reddedilmişti"

Türk aile eğitiminin, batılılaşma sürecinde gerekli yenilikleri özümsemeden gelenekçi çizgisini koruduğu görüşü her zaman tartışılmıştır.

1917'de Z. Gökalp yazılarında, Türk ailesinin Batı'dan yeni zihniyetler alması gerektiğini, kö-rükörüne taklitçilik yerine güçlü bir zihin eğitime ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Fakat unutulmaz bir gerçek; aile eğitiminin, kamu yönetimince çok yönlü desteklenmesi zaruretinin, Türkiye'de yüzyıllarca ihmal edilmesi olmuştur. Osmanlı yönetiminin eğitime eğilimi ancak XIX. yüzyıldadır. 1908 Meşrutiyet hareketini izleyen yıllarda ise ailenin eğitimi, aile içinde kadının ve çocuğun eğitimi, kamu yönetimin ve kamuoyunu sürekli ilgilendirmiştir. Çocuk merkezli "çekirdek aile" düşüncesi, eski Türklerde feminizmin yaygınlığı savı, kadınların yalnız çocuklarını değil, milleti de eğitmeleri görevlerinin olduğu inancı, bir kadının önce bir Osmanlı vatanperveri olması gerektiği görüşü vs. bu sırada gündemdedir.

Öte yandan, Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı gibi aydınlardan da Türk-İslâm çevrelerinin hazmedemeyeceği öneriler gelmişti. Bunlara karşı Z.Gökalp; "Çocuğun Türk ve İslâm olarak büyümesi, hem de çağdaş insan olması istenir. O halde eğitimin üç kısımdan oluşması gerekir. Türk terbiyesi, İslâm terbiyesi, asır terbiyesi. Tanzimat'tan önce çocuklarımıza yalnız İslâm terbiyesi veriliyordu. Tanzimatçılar asır terbiyesini amaçladılar. Bu iki eğitim arasında çatışmalar oldu. Asır terbiyesi yerleşince İslam terbiyesi önemini yitirdi. Asır terbiyesi maddiyat alanında kalımayarak maneviyat alanına da girdi" görüşündeydi.

Aynı dönemin bir diğer eğitim bilimcisi Necmeddin Sadak ise "Telkinin toplumun bütün duygularını, düşüncelerini kapsamaması gereklidir. Aynı muhitten yetişmemiş eğitimciler bu bakımdan sakıncalıdır. Çünkü milli terbiye engellenmiş olur ve vahim sonuçlar doğar. Bizdeki eğitim buhranını bundandır. Medrese, mektep, aile eğitimleri birbirinden ayrıldığı gibi mektepler arasında dahi ortak bir program yoktur. Aile ile muhit arasında da uyumsuzluk var... Aile eğitiminin, çocuğu topluma hazırlaması; ondaki beden, zihin ve ahlak kabiliyetlerini geliştirmesi zorunludur" diyordu.

Bu son dönemin ailelerini ve ailenin eğitimi, Tanzimat, Edebiyat-ı Cedide, Milli Edebiyat roman ve hikayelerinde bulmak mümkündür. Geleneksel aile düzenleri ile modern yapıların çatışması, taklitçilik, moda akımları, bütün bunların uzağında kalan taşranın dingin dünyasındaki aile anlayışları, Namık Kemal'den Yakup Kadri'ye kadar yazarlarımızın kalemlerine takılmıştır. Ömer Seyfeddin Bahar ve Kelebekler'de, Fransızca roman okuyan kıza, ninesini acındırır. Nine, eskiden mutlu olduklarını, yeni neslin kitaplardan zehirlendiklerini, eski aile muhitlerinde Farisi eserler ve Tuhfe-i Vehbi, Fuzuli, Baki ile yetinildiğini; Frenk mürebbiyeler elinde yetişen bu neslin taklitçi olduklarını ve kendi çevrelerinden nefret ettiklerini öykülendirir. Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Kiralık Konak'ta, üç kuşak arasındaki görüş, duygu ve yaşayış ayrılıklarını vurgularlar. İslâmi eğitim alan Servet Bey'in, sonradan dinden ve Türklükten nasıl nefret ettiğini işlemiştir. Yabancı romanında ise yüzyılların ihmalinden söz ederek "Anadolu halkının bir ruhu vardı, nüfuz edemedin, bir kafası vardı aydınlatamadın, bir vücudu vardı besleyemedin, onu hayvani duyguların, cehaletin, yoksulluğun ve kıtlığın elinde bıraktın!" karamsar tablosunu çizer. Gerçekten de İstanbul'un yakınındaki Çatalca'da bile aile eğitimi; "sosyal dayanışma, din eğitimi, öğüt, azar, büyü, üfürük, batıl inançlardan" ibarettir.

Öte yandan, iktidardaki İttihad ve Terakki Fırkası'nın da desteğiyle 1908-1918 döneminde "milli terbiye ve maarif meselesi" sürekli gündemdedir. Milli terbiyenin ana kucağında başlatılması; çocukların kulağına Türk efsanelerinin, zaferlerinin fısıldanması, biraz büyüyünce anlatılması; aile ortamında Türk dilinin, oyunlarının, türkülerinin öğretilmesi, en çok Milli Terbiye Encümeni'nde konuşulmaktaydı. Ortak görüş, milli ve asri eğitimle buhranların aşılabileceğiydi. Ahlâkın, din inançlarının, Türklük ülküsünün ailede verilip okulda geliştirilmesi öneriliyordu. Genç kuşaklarda beliren vatan sevgisinden uzaklaşma eğiliminin de böylece giderilebileceği fikri yaygındı. Kuşaklar arası gelişmelerin giderilmesi içinde ev ve okul eğitimlerinin iki ayrı zihniyete dayanmaması öngörülüyordu. Ama, ailedeki eğitim ile okul eğitiminin rasyonel disiplini ve programı arasında kalan çocukların ve gençlerin psikolojik çıkmazları üzerinde henüz duran yoktu. Daha kötüsü, aydınlar, Türk ailesinin iç dünyasını yeterince keşfedememişlerdi. Bu yüzden ailede verilemeyenlerin okulda verilebileceğini sanmaktaydılar. Bir tarafta, ana kucağında milli eğitimi başlatmak isteyenler; bir tarafta da okul eğitiminin her sorunu çözeceğine inananlar çatışması bu dönemdedir. Bu çatışma, Meşrutiyet öğretmenlerinin ve aydınlarının, yaşayış, anlayış ve inanç ba-

kımından gelenekçi Türk-İslâm aile yapısıyla ters düşmeleriyle keskinleşince eleştiriler ve reddediler de artmıştır. Zıtlasma ise, milli eğitimin verilmesi konusunda bir engel oluşturunuyordu. Savaşlar, bozgunlar, yokluk, kıtlık, salgın, göç belaları da en çok aile bünyelerini sarsıyor; yuvasız, anasız veya babasız çocuklar gün geçtikçe artıyordu. Nihayet bir aile ve aile eğitimi buhranına girildi. "Bu buhranın, annelik ve eşlik yapacak kızlara zihin, ahlâk, sanat ruh kabiliyetlerini geliştirici aile ve okul eğitimleri verilmedikçe aşılamayacağı; okul programlarının aile eğitime ve duygusunu besleyen bir çerçeveye ve derslere bağlanması, "Milli bir mefkûre olmadığından Türk ahlâkının ferdi ve ailevi kaldığı, dayanışma, fedakârlık duygularının köy ve kasaba muhitlerini aşamadağı; ümmet ülküsünün çok geniş, aile ülküsünün çok dar olmasından, Türk ruhunun bu ikisi arasında uygun bir ortam bulamadığı" ileri sürüldü. (10)

(10) SAKAOĞLU, Necdet "Medeniyet Değişmeleri Çerçevesinde Türklere Ailede Eğitim" T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Sosyo-Kültürel Değişme sürecinde Türk Ailesi, C.1, Ankara 1992, . ss.355-372

IV. AİLENİN EĞİTİM HUSUSUNDA GÖREV VE SORUMLULUKLARI

1. Ailenin Görevleri

Aileyi oluşturan kadın erkek (karı-koca) arasında aile birliğinin devamı için öncelikle samimi sevgi, saygı ve dayanışma olmalıdır. Aileyi oluşturan kadın, erkek birliği arasında ölüncüye kadar hayat arkadaşı, iyi-mesut, kötü-kederli günlerde bir arada olmanın verdiği güçle her türlü kötü huylardan arınmış olarak gerekli özverinin gösterilmesi gerekir.

Aile bireyleri, aile kurumunun devamlılığı için, kadına ve erkeğe ait değerlere, eğitim değerlerine, komşuluk değerlerine, adet ve törelere önem verecekler, bu değerleri koruyacaklardır.

Aile, çocukların sağlığına, bakımına ve eğitime önem verip bu konularda kendilerini hazırlıklı tutacaktır. Ailenin kutsal ve birinci görevleri, insan yavrusu çocuğunu en iyi şekilde koruması, besleyip büyütmesi, ailenin ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda yetişmesini ve eğitilmesini sağlamaktır.

Ailenin diğer bir görevi, aile birliğinin devamını sağlamaktır. Akrabalık ilişkileri, komşuluk ilişkileri, sosyal çevre ilişkilerini en iyi biçimde devam ettirmektir.

Aile toplumda vazifelerini kusursuz yapmaya, insanlarla karşılıklı ilişkilerinde uyumlu, anlayışlı olmaya, çocuklarıyla, komşularıyla iyi ilişkiler kurmaya, davranışlarını olumlu yönde tutmaya özen göstermelidir.

2. Ailenin Yetkileri

Ailenin başkasına devredemeyeceği görevlerini yapabilmesi için, kendisine tanınmış yetkilerinin de bulunması gerekmektedir. Günümüzde Anayasa ve kanunlarda, örf ve adetlerle aileye birçok yetkiler tanınmıştır. Bu yetkilerin başında, babanın aileye ikametgâh seçme yetkisi, evlilik birliğinin koca tarafından temsili karı ve kocanın birbirine sadakât ve müzaheretle mükellef olması, çocukların iâşe ve terbiyesine beraberce ihtimam etmeleri, çocukların dini terbiyesinin ana ve babaya ait olması, ana ve babanın çocuklarını terbiye etme hakkına malik olmaları gibi çeşitli yetkileri bulunmaktadır. Bu yetkiler kullanılırken, onların bedeni, rûhi, zihni sağlıklarının titizlikle gözetilmesi gerekir.

Günümüzde gelişen hukuk kuralları ve psiko-sosyal eğilimler gereği, ailenin bu yetkileri, zorlayıcı olmaktan çok yönlendirici, rehberlik niteliğinde kullanılmaktadır. Bu tarzda bir yetki kullanımı içinde de aile üyelerinin yeterli seviyede bir eğitim görmüş olmaları gerekmektedir.

V. AİLE DE EĞİTİMİNİN TANIMI VE AİLE EĞİTİMİ KAVRAMI

A. Evlilik Öncesi Eğitim

Aile, anne baba ve çocuklardan oluşan, her toplumda adet ve törelere, kanunlara göre değişen akitle (Sözleşme nikah) ile kurulan sosyal bir kurumdur. Ailede tarafların karşılıklı anlayış ve fedakarlık içinde, sorumluluklar paylaşarak, güçlüklerle birlikte göğüs gererek katlanmaları esastır.

Aile hayatının sorumluluğu, mutluluk içinde sarsıntısız ve çocukların geleceğine dönük plân ve programları, yetiştirilmeleri, hayata atılmalarını sağlayıcı çalışmalarla birlikte artmaktadır. Bütün bu sorumlulukların karşılanması, geleceğe yönelik aile plânlarının uygulanması, çocukların yetiştirilmesinin başında ailenin eğitimi sorununu ortaya çıkartmaktadır. Aile eğitimi, ailesi üyesi olacak kişileri, ailenin görev ve sorumluluklarına hazırlayıcı, bilinçlendirici, huzurlu bir aile ortamının şartlarını veren bir eğitim şekli olarak tanımlamak mümkündür.

Aile eğitiminin temel konusu, aile üyesi olacaklara her yönüyle ailenin tanıtılmasıdır. Bu tanım sırasında en az aşağıdaki konular veya bunlara eklenecek diğer konular işlenmelidir.

- a) Aile kültürü,
- b) Aile içi ilişkiler,
- c) Aile kuruluşunda uygulanacak kurallar, örf ve adetleri,
- d) Ailenin ekonomik yapısı ve aile bütçesi,
- e) Aile büyüklüğü,
- f) Ailenin sosyal yapısı,
- g) Ailenin sosyal çevresi, akraba ve komşu ilişkileri,
- h) Ailenin çalışma hayatındaki yeri ve sorunları, meslek seçme, mesleki eğitimin önemi,
- ı) Aileye yönelik tehlikeler,
- k) Genel ahlâk kuralları, toplumun kuralları, çevreye uyum kuralları.

Bu bölümdeki aile eğitimi, genel olarak örgün ve yaygın eğitim plan ve programları içinde yer almasını ve uygulanmasını kapsar. Bu eğitim aileye kurulmadan önce yapılan hazırlayıcı-ön eğitimidir. Bu eğitime katılan öğrenciler bir aile ortamının içinden gelmektedir. Bağlı olduğu aile ortamından aile içi eğitimi okulda aldığı eğitimi gözlem yoluyla pekiştirecektir. Ailedeki eğitim ile

okulda alınan eğitim birbirlerinin boşluklarını, noksanlarını tamamlama imkanı sağlayacaktır.

B. Kurulmuş Ailede Eğitim

Aile eğitimi, aile kurulmadan önce kurulma kararı verildiği dönemden itibaren, aile birliğinin sona ermesine kadar geçen süre içinde, aile üyelerinin, çocukların eğitimini kapsayan eğitim şeklidir. Yerine göre anne, yerine göre baba veya aile mekanı içindeki anne-baba-çocuklardan oluşur. Bu eğitimin sorumluları aile üyeleridir.

Ebeveyn, öğrenmede anahtar rol oynar. Çocuğun okuldaki başarısını artıran en büyük faktörlerden birisi, anne ve babanın çocuğun dersleriyle, eğitimiyle meşgul olmasıdır. Araştırmalar göstermiştir ki, bir öğrencinin başarılı olup olmayacağını önceden gösteren yegâne şey anne ve babanın çocuğun tahsiliyle meşgulliyet derecesidir. Çünkü aile, ilk ve en önemli eğitim kurumudur. Ferdin aileden aldığı veya alması gereken eğitimi başka kurum veya kişi aracılığıyla ömrünün herhangi bir diliminde telafi etmesi neredeyse imkânsızdır.

Aile içi eğitim, çocuğun doğumu ile okula başladığı tarihe kadarki zamanı kapsar görünür ise de, aslında aile içi eğitim, aile ile çocuklar arasındaki karşılıklı etkileşimle ömür boyu devam etmektedir. Aile içi eğitimde ebeveyn ve yakın akrabalar tarafından ferdin eğitilmesi söz konusudur. Bu eğitim faaliyetlerinde ebeveynlerin fert için geliştirdikleri hedefler, ferdin aile içersinde oynayacağı rol, ferdin diğer aile üyeleri arasındaki yeri, ailede mevcut değer sistemleri ve bu değer hükümlerin aile içinde kabulü ve uygulanışı, ailenin hangi sosyal sınıfa ait olduğu ve eğitim seviyesi, aile içi eğitimin kalitesini belirlemektedir.

Büyük eğitimci Pastalozzi, çocuk eğitimi çiçek yetiştirmeye benzetiyor. Çocuğun yapısı anne ve babanın tutumuyla büyük ölçüde çatışmazsa kişilik ayrı yönde gelişmez ve ruh sağlığı bozulmaz. Pastalozzi yetiştirici toprağı kazıp tohum eker, filizlenmesi için gerekli koşulları sağlar ve bekler. Yetişen bitkiyi kötü dış etkilere korur. Zamanında sular, gübreler, toprağı çapalar ve asalak otları ayıklar. Kısacası bitkisine sevgi ve özenle bakar, ama ne çok dokunup örseler ne de başı boş bırakıp kurutur. Çocuk yetiştirmekte bir bakıma bu denli sade ama beceri isteyen bir iştir. Çocuk her şeyden önce ilgi, özen ve sağduyu ister. Bu sebeple çocuğun aile içinde aldığı eğitim ve ailenin eğitim düzeyi önemlidir.

VI. NİÇİN AİLEDE EĞİTİM?

Aile konusunda yapılmış pek çok araştırma ve yayınlanmış eser, genel hatlarıyla aile eğitimi ne ağırlık vermiştir. "Ailede Eğitim" üzerinde durmanın başlıca sebepleri şöyle sıralanabilir.

a) Ailede eğitim, aile üyelerinin kendilerine ait olan eğitim sorumluluğunu üstlenmeleri temelini dayandığı için çok daha etkilidir.

b) Ailede eğitim, her bir ailenin kendi özel şartlarını dikkate alarak uygulanacağı için son derece geçerlidir.

c) Bu tarz eğitim; kalıplaşmış ve pek çoğu değişik şartlarda oluşmuş metotlar yerine, gerçek durumların gerekli kıldığı ve kısa zamanda sonuç alınabilen pratik metotlar aracılığıyla yapılır.

ç) Ailede eğitimi uygulayan ile bu eğitimden etkilenen kişiler, birbirleriyle doğrudan temas halindedirler. Sonuçları birlikte gözler ve sapmaları anında düzeltebilirler.

d) Ailede eğitimi yakından ve doğrudan gözlem konusu yapıp değerlendiren, samimi ve iyi niyetli üçüncü şahıslar her zaman mevcuttur.

Tarafları, her yönüyle yakından tanıyan, uygulanan metotları yakından gören ve sonuçları denetleyebilen bu insanların değerlendirmeleri sağlıklıdır.

e) Bu denetçilerin eleştirileri kırıncı değil, geliştirici ve düzenleyicidir.

f) Aile üyeleri arasındaki yaş, cinsiyet, kişilik, öğretim seviyesinden doğan bireysel farklılıkları dikkate aldığı için son derece çağdaştır.

g) Bu eğitim; eğitimcilerin gönülle, eğitilenlerin eğitimi kabule hazır oluşları yönünden son derece olumlu bir ortamda gerçekleşir.

h) Bu eğitim, aile içi imkanlarla yapıldığı için son derece ekonomiktir.

ı) Ailede eğitimin diğer üstün bir yanı; kişiyi tabii bir ortamda sıcak ve dürüst bir grup içinde yaşayarak gerçekleştirilen bir eğitim olmasıdır. Bu özelliği ile; feza çağı insanının en büyük eksikliği olarak görülen "Paylaşmama ve paylaşmama" şeklindeki, gerçekten çok hatalı tutum içine düşmekten, insanoğlunu korumasıdır. Haklı kazanıp haklı paylaşma yolunu gösterecek en etkili eğitim, ailede eğitim olsa gerekir.

Ailede eğitimin bu özellik ve üstünlüğünü kavramış toplumlarda yapının sağlam, ilişkilerin güçlü, dayanışma ve paylaşma duygusunun kuvvetli, çözüm bekleyen meselelerin az olduğu gözlenmiştir.

Aile eğitimine önem veren ve eğitimi kavramış toplumlarda aile yapısının sağlam, ilişkilerin güçlü, dayanışma ve paylaşma duygusunun kuvvetli, sorunlarının az olduğu gözlenmiştir.

A. Aile Eğitiminden Beklenen Eğitim Hedefleri

Aile eğitiminin hedefi, aile üyelerini aile içinde ve çevresinde toplum içinde belli sorumlulukları ve eylemleri, görevleri yerine getirme alışkanlığını vermektir. Bu alışkanlığı aile üyelerine (anne-baba-çocuklar) verebilmesi için aşağıdaki açıklanacak görevlerin yerine getirilmesi gerekir.

a) Eşlerin karşılıklı sorumlulukları ve ahlaki görevlerinin yerine getirilmesi,

b) Toplumsal görevlerin yerine getirilmesi,

c) Toplumsal kurallara, kanun ve diğer sınırlayıcı kurallara uyma sorumluluğunun kişilere verilmesi.

Aile eğitiminin esas noktalarından biri de aile üyelerinin aile içinde kendilerini eğitmeleridir. Aile eğitimi almış bir aile bu eğitimin gereklerini de çocuklarına, yakınlarına, akrabalarına ve yakın çevrelerine de ulaştıracaklardır.

Toplumlarda, ailenin ve çocuğun eğitimi önem taşımaktadır. Aile eğitilmiş ise onların çocukları da anne-babanın etkisi altında kalacak gerekli eğitimi aile içinden alacaklardır. Çocuklara yetişme çağında istedikleri şekli verenler, ana-babaları, yaşadığı çevre, eğitim ve öğretim kurumlarıdır.

B. Aile Eğitiminin Usul ve Esasları

1) Çocuklara sorumluluk verilmeli, sorumluluklar tanıtılmalıdır,

2) Askerlik ve vergi ödevlerinin önemi öğretilmelidir,

3) Çevrenin tanıtımı, korunması, temizliğine ilişkin temel eğitim bilgilerinin esasları öğretilmelidir,

4) Güzel ahlaklı, güzel huylu insan olmanın temel öğeleri öğretilmelidir,

5) İtaat sahibi olmak,

6) Güvenilir kişi olmak,

7) Tasarruf sahibi olmak,

8) Hakına razı olma-hukuka saygılı olma,

9) Arkadaş edinmek, dost edinmek, sosyal çevre ile uyum içinde olmak,

10) Aile bireyleri kendine güvenmeli, gerçeklik ilkesine bağlı olmalıdır,

11) Adalet, hukuka uygun hareket etmenin kuralları tanıtılmalıdır.

VII. AİLE EĞİTİMİNDE ESAS ALINACAK KONULAR

Toplumu oluşturan kişilerin mutlu ve başarılı olmaları, onların dengeli ve uyumlu bir eğitimden geçmelerine bağlıdır. Toplumu oluşturan kişilerin sorumluluk içinde hedefledikleri amaçlara ulaşmaları, genel eğitim ve öğretim yanında aile eğitiminin olumlu sonuçlarına bağlıdır. Aile eğitiminin sağlıklı ve istenilen seviyeye ulaşması ve düşünülen hedeflerin gerçekleşmesi için aşağıdaki konular veya tespit edilecek diğer konularda kişiler eğitilmeli ve bilgilendirilmelidir.

1) Ailede insan ilişkileri eğitimi,

2) Ailede vatandaşlık eğitimi,

3) Beden ve sağlık eğitimi,

4) Zihni eğitim, oyunlu eğitim,

5) Ailede inanç ve ahlâk eğitimi,

6) Ailede cinsel eğitim ve bireylerin bilgilendirilmesi,

7) Ailede iktisadi ve mali eğitim.

Günümüzde Yoksul Aile ve Aile Eğitimi

Günümüzde, kırsal alanlardan kentlere akının istenmeyen sonucunda yoksul aileler sorunu ortaya çıkmıştır. Ülkemizde büyük kentlerde oluşan gecekondu sakinlerinin büyük bir bölümü bu gruba dahil edilebilecek ailelerdir. Ülkemizde yoksul aile gecekonduya yaşayan aile de değildir. Bu tip yoksul aileler bazı toplumlarda tam yokluk, açlık sefalet içindedir. Ülkemizde diğer ülkelerdeki gibi açlık ve sefalet içinde bulunan bir aile yapısı genelde bulunmamaktadır. Ancak, ülkemizdeki yoksul ailelerde, konut ihtiyaca cevap vermeyecek kadar küçük ve dar olup aile kalabalıktır. Sağlık koşulları kötüdür. Beslenme yetersizdir. Beslenmenin temel unsuru olan et, süt, yumurta, eve girmez veya nadiren girer. "Darlıkta dirlik olmaz" sözü yoksul aileler için söylenmiştir.

Genelde yoksul ailelerde anne yorgun, öfkeli. Baba az gülen, az konuşan ev geçindirme sorumluluğu altında ezilmiş bir insandır. Ailede erkek ve kız çocuklar erken sorumluluk yüklenir. Aile bireyleri değil normal eğitim, aile içi eğitimde bile destek göremezler. (11)

(11) ERKİLET, Şaban, "Vakıfların Değişen Aile Yapısına Eğitim ve Korunma Açısından Katkıları." XII. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Genel Müd. Yay. Ankara 1994, ss. 90-96

VIII. EĞİTİM VE SOSYAL YARDIM TEŞKİLATLARI

Cemiyetin her kesiminde, diğer bir ifadeyle kültürün her kademesinde etkili olduğunu gördüğümüz vakıf müessesesi, sayısız Türk köy ve şehrinde Müslümanlar'ın namaz kılmaları için İslâm'ın dinî, içtimâî kültürel, hatta siyasi merkezleri olarak tezahür eden camiler şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu camilerin bazılarının çerçevesinde, medrese, imaret, çeşme, sebîl, kütüphane, hastane ve bunun gibi diğer kuruluşlarda meydana gelmiş ve böylece külliyeler teşekkül etmiştir.

Binalar ve hizmetler kompleksi ve sosyal teşkilatlar bütünüğü olarak külliyeler, Doğu Bayezid'deki İshak Paşa Külliyesi'nden Edirne'deki Selimiye Külliyesi'ne, Sinop'taki Ulu Cami Külliyesi'nden Hatay Payas'taki Sokullu Külliyesi'ne kadar Türkiye'nin her tarafına ayrılmış yüzlerce eser...

Maaşlarını camilere bağlı vakıf gelirlerinden alan kişiler eğitim ve öğretimlerini umumiyetle yine birer vakıf kuruluşu olan medreselerde yapmaktaydılar.

Vakfiyelere toplu bir göz gezdirildiği zaman, vakıf gelirlerinin tahsis edildiği sahalardan birinin de, eğitim ve öğretim olduğu derhal anlaşılmalıdır. İslâm dünyasında vakıf olarak kurulan müesseseler de verilen eğitim ve öğretim iki gruba ayrılabilir:

- 1) Mektep eğitimi ve öğretimi,
- 2) Halk eğitimi ve öğretimi

Mektep eğitim ve öğretimi, sıbyan mekteplerinde, medreselerde, dârû'l-kurra ve dârû'l-hadis'lerde yapılmaktaydı. İlköğretim müessesesi olan sıbyan mekteplerinde bir lace-i mektep çocukları okur yazar hale getirmeye çalışmakta, onlara Kur'an okumayı öğretmekte, bir Müslüman için dinî uygulamalarda gerekli bilgileri vermekteydi. Birçok vakfiyenin şartlarına göre, hacc-î mektebi'nin müsamahakâr, nazik ve aynı zamanda çocukların öğretimine (ta'lim) ve gençlerin eğitimine (te'dib) selâhiyetli olması gerekiyordu. Umûmiyetle hacc-î mekteb'in halife-î mektep diye adlandırılan bir de yardımcısı vardı. Bunlar ücretlerini ilgili vakıflardan aldığı gibi, vakıf gelirlerinden talebelere burs verildiği de oluyordu. Ayrıca hoca ve talebelere elbise dağıtılıyor veya bunların para olarak değeri kisve-î behâ adı altında kendilerine ödendiği gibi, ilkbaharda, vakfiyelerdeki ifadeye göre "eğlence ve kederlerini dağıtmak" gayesiyle bir eğlence yerine gidebilmeleri için, seyr-î behâ adı altında gezi masrafları da karşılanıyordu.

İslâm dünyasında dârû'l-hadis, dârû'l-kurra ve medreselerin büyük bir kısmı da vakıf olarak yapılmış ve bütün masrafları vakıflar tarafından karşılanmaktadır. Bu medreselerle ilgili vakfiyelerde, medreselerde ders verecek olan öğretim kadrosunun (müderres, mu'id-i ders, danışmend, muhaddis, mu'allim-i hat, va'iz, şeyhü'l-kurra, vs.) kütüphanesi olanlar için hafızü'l-kütüp ve diğer hademelerin tayinleri, okutulacak dersler (ulûm-i akliye, ulûm-i şer'iyeye, ulûm-i nakliye, ulûm-i aliye ulûm-i nafi'a) için ödenecek ücretler, kısaca medreselerin iç bünyeleri hakkında çok ilgi çekici ve kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Vakıflar sayesinde medreseler tam muhtariyete sahip birer eğitim müessesesi haline gelmiştir.

Medreselerin ciddi birer eğitim merkezi olması Karahanlı Türk Devleti ile, bugünkü üniversiteler anlamında birer ihtisas medresesi haline gelmesi de Nizam-ül Mülk'ün Bağdat'ta yaptırdığı Nizâmîye Medresesi'nin öğretime açılmasıyla başlamıştır.

1330'larda Anadolu'yu dolaşan İbni Batuta "Anadolu'nun her tarafında, küçük kasabalarda bile medreselere rastlandığını" yazmaktadır.

Selçuklular devrindeki ihtisaslaşma, Osmanlılar devrinde de mükemmelleşerek devam etmiştir. Bilinen ilk Osmanlı medresesi, daha ikinci hükümdar olan Orhan Gazi zamanında İznik'te açılmıştır.

Halk eğitimine ve okumuşların ihtisas görmesine büyük önem veren Osmanlı Türk yönetimi medrese yapımını adeta bir yarış haline getirmiştir. Devlet başkanları, vezirler, vezir-i azamlar, şeyhülislâmlar uygun gördükleri bölgelere büyüklü küçüklü medreseler yapıyor, bu medreselerin birer eğitim sitesi (külliye) şeklinde olmasına da özen gösteriyorlardı.

Büyük kısmı vakıf olarak kurulan ve vakıf geliriyle ayakta duran cami ve tekkeleri de halk eğitimi ve öğretimi yapan müesseseler olarak kabul etmek gerekir. Cami eğitiminde vaizlerin yerini de unutmamak icabeder. Bunlar ücretlerini vakıflardan alırlar.

Tekkeler (veya hanikâh ve zâviyeler), vakıf olarak kurulmuş ve zengin vakıf gelirleriyle techiz edilmiş tesisler arasında ehemmiyetli bir yer işgal etmekteydiler.

İslâm ülkeleri arasındaki kültür alışverişinde, vakıflarla beslenen tekkelerin çok büyük rolü olmuştur.

Araştırmalardan öğrenildiğine göre, Osmanlı Medreseleri bugünkü üniversitelere benziyordu. Özellikle büyük ve orta büyüklükteki medreselerin bünyesinde mektep, tetimme, kütüphane, imârethane, hamam, cami vs. vardı. Meselâ Kanûni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'ın Üsküdar'da yaptırdığı külliye, cami, medrese, imâret, mektep ve kervansaraydan müteşekkildi. Fatih'in inşa ettirdiği Sahn-ı Seman külliyesi sekiz medrese, hastane, mektep, tetimme, hamam

ve kütüphaneden oluşuyordu. Kanûni İstanbul'daki kendi adıyla anılan caminin yanında dört medrese,dârû-l hadis, tıp medresesi, imâret, hastane, hamam,dârû-l kurra gibi eğitim ve sosyal yardım tesisleri yaptırmıştı. Diğer medreseler de az farklı olarak bu görünümdeydiler. "Osmanlı medreselerinin sayısını bugün için kat'iyetle söyleyebilmek güç olmakla beraber, bizim tespitlerimizin 500'e yaklaştığını, tapu ve evkaf kayıtları tetkik edildiğinde Osmanlılardan önce yapılmış olup, bu devirde aynı maksatla kullanılanlarla beraber bu rakamın 1000'e yaklaşacağı tahmin olunabilir."

Uzunçarşılı'nın tespitlerine göre XII. ve XIII. yy'da Anadolu şehirlerinde cami adedine yakın medrese vardı. Osman Ergin, yalnız İstanbul'da son zamanlarda yananlar ve yıkılanlar hariç, 178 medrese, 193 mektep, 147 kütüphane bulunduğunu bildirmektedir. Osman Ergin, bu 147 kütüphanede, elyazması 200.000 cilt kitabın bulunduğunu ifade eder.

Ana Okulları

Osmanlı kaynaklarında adından sıbyan mektebi olarak bahsedilen, ancak bizim "Ana okulu" diyebileceğimiz eğitim müesseseleri tabii ki, medrese ve okullardan daha yaygındı. Milletin geleceğinin teminatı olarak kabul edilen çocuğa, o devirde de çok büyük önem ve ilgi gösteriliyor, devlet çocukların eğitimi için küçümsenmeyecek masrafları göze alıyordu. Okumayı teşvik etmek için "genel olarak çocuklar 4-5 yaşlarında iken özel bir törenle okula başlatılıyordu. Çocuklar, çağın en mükemmeli olan bu okullarda çeşitli dini telkinler aldıkları, gibi alfabeyi öğreniyor hatta bazen Kur'an-ı Kerim-i bile ezberliyorlardı. Toplum içinde yaşamının gerekli olan gerekli fedakarlık, birbirinin hakkına riayet, din ve devlet için ölümün şeref olduğu 4-5 yaşlarından itibaren anlatılmaya başlanıyordu.

Evliya Çelebi'ye göre İstanbul'da 1935 sıbyan mektebi vardı. "Yine bazı resmi kayıtlara göre o dönemde Amasya şehrinde, 200, Erzurum'da 110 sıbyan mektebi bulunduğu bilinmektedir. Bu okulların yalnız büyük şehirlerde bulunmadığını ve hatta bunun, 16. yy'da memleketimizi dolaşmış olan Fr. Seyyahi'nin her köyde bir ilkokula rastlamış olduğundan bahseden seyahatnamesi vardır. Çocukların eğitimine çok büyük önem veren Fatih Sultan Mehmet, sıbyan mekteplerinde öğretmenlik yapacak olanlara bazı dersleri okumalarını mecbur tutmuştu. Medresede, edebiyat, mantık, geometri, astronomi ve kelam okumayanların sıbyan mekteplerinde ders vermeleri yasaklanmıştı."

Çeşitli vesilerle zaman zaman İstanbul sıbyan mektepleri öğretmen ve öğrencilerinin Paşakapısı'na (Bab-ı Âli) davet olunarak öğretmenlere hilkatlar giydirilip, hediyeler verildiği, öğrencilere de, pilav, zerde ziyafetleri çekildiği ve harçlıklar dağıtıldığı da bazı eski kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bazı vakfiyelerde de çocukların yıllık bahar kır gezintilerinin her türlü giderin gözönünde tutularak karşılığının sağlandığı görülmektedir.

Çocukların eğitimi daha sonraki yıllarda da ihmal edilmemiştir. Sultan 2. Mustafa tarafından şeyhülislâm Feyzullah Efendi'ye gönderilen bir fermanda, çocukların gerekli dinî eğitimi görmeden sanata verilmelerinin önlenmesi istenmiştir. Sultan 2. Mahmut ise "1824'te İstanbul'da ve 1826'da eyaletlerde yayımladığı fermanlarla halkın çocuklarının cahil kalmasındaki kötülöklere dikkati çekerek, herkesin çocuklarını mürâhik oluncaya kadar günde iki defa mektebe gönderip okutturması mecburiyetini ilan ve bunun müeyyidesi olarak da öğrenim çağındaki çocukların esnaf tarafından çıraklığa alınmalarını yasak etmiştir."

Ayrıca tamamen milliyetçi düşüncelerle yaptırılan zorhane, cündi kuruluşları, pehlivan tekkele-ri, ok meydanları, kemankeş zaviyeleri gibi vakıfların Türk spor ve savaşıllığının gelişmesine büyük hizmeti olduğundan da söz etmeliyiz. Bu gibi vakıflar sürekli nişancı, okçu, binici yetiştirmiş, vakıf bünyesindeki tesislerde eğitim gören sporculara maaş bağlanarak kendilerini tamamen spora vermeleri sağlanmıştı ki bu haliyle vakıflar aynı zamanda birer spor okuludur. Avrupa'da ancak 2. Dünya Savaşı'ndan sonra okul niteliğinde spor okulları kurulabilmiştir, üstelik spor okullarında eğitilen gençlere maaş da bağlanmamıştır. Burada şunu da belirtmeliyiz ki, vakıf medreselerde, medrese görevlileri, müstahdemler ve öğretim üyeleriyle birlikte öğrencilere de maaş bağlanmıştı.

Hiç şüphesiz medeniyetlerin temelinde de kitap yatar. İslâm medeniyetinin temelinde de Kur'an vardır. Kur'an, kitabı ve kalemî kudsileştirilmiş, ilm'i kadın erkek herkese farz kılmıştır. Bu ilâhi emre uyarak, binlerce kitap yazan atalarımız, bunları halkın hizmetine sunmak için vakıf yolu ile yüzlerce kütüphane kurmuşlardır. Bu kütüphaneler, dört gruba ayrılabilir: cami kütüphaneleri, medrese kütüphaneleri, zaviye kütüphaneleri ve nihayet müstakil kütüphaneler.

Bütün bu anlatılanlar, vakıf müessesesinin mektep, medrese, cami, tekke ve kütüphaneler yoluyla eğitim ve öğretimin yaygınlaşmasında, dolayısıyla İslâm ülkelerindeki fikir san'at hayatının gelişmesinde oynamış olduğu rolü açık ve kesin bir şekilde ispat etmektedir.

Hemen hemen her Osmanlı şehrinin merkez cami etrafında kümelenen medrese, imaret, çeş-

me, sebil, kütüphane ve bunun gibi diğer kuruluşlardan oluşan ve "binalar ve hizmetler kompleksi", "sosyal teşkilatlar bütünlüğü" olarak nitelendirebileceğimiz Osmanlı külliyesi, sadece ibadet yeri, öğretim merkezi veya fakir mutfağı değil, fakat çevrelerinde başka toplantı yerlerinin gelişmesine önayak oldukları için sosyal katalizör rolü oynuyorlar, sosyal ve kültürel bütünleşmeyi teşvik ediyorlardı.(12)

(12) SEVİNÇ, Necdet, Osmanlılar'da Sosyo- Ekonomik Yapı 1, Kutsun Yayınevi, İstanbul 1978, ss. 90-110

IX. TÜRK AİLESİNDE KADININ YERİ

Tarih boyunca bütün Türk zümrelerinde kadına büyük bir önem verilmiş, diğer milletlere nazaran o aile içinde daha şerefli bir mevkie sahip olmuştur.

Türk tarihinin ve edebiyatının yazılı en önemli belgelerinden olan Orhun Kitabeleri'nde "Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İleriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak" ibareleri birkaç yerde geçmektedir. İlbilge Hatun'un bu şekilde Kağan'la beraber yüceltilmesi yine Türk milletinin kadına verdiği önemin bir işaretidir.

Türklerde kadının zaman zaman büyük bir otoriteye sahip olduğu görülmektedir. Bir kabilenin reisi öldüğü zaman, yeni reis seçilinceye kadar, iktidar onun dul karısına geçerdi ve o müthiş savaşçılar göz kırpmadan ona itaat ederlerdi.

Türk ailesi üzerine araştırmalar yapan yerli ve yabancı bütün ilim adamları Türk kadınının, cemiyet içindeki üstün değerinden, serbestliğinden ve iffetine düşkünlüğünden uzun uzun söz etmektedirler.

Türk Edebiyatı'nın ve kültürünün şaheserlerinden birisi olan Dede Korkut Hikayeleri'nde, kadının sosyal statüsü ile ilgili pek çok örneklerle rastlamaktayız. Eserin mukaddime kısmında Dede Korkut kadınları, solduran sop, dolduran top, evin dayağı, ne kadar dersin bayağı şeklinde dört kısma ayırmaktadır. Bunlardan en ideal olanı "evin dayağı" şeklinde vasıflandırılan kadındır ki, misafir ağırlaması ile temayüz etmiştir.

14. Asırda Kırım'a Altınordu sarayına giden İbn Battuta eserinde "Bu ülkede gördüğüm ve beni epeyce şaşırtan tutumlardan birisi de buradaki erkeklerin kadınlara gösterdikleri aşırı saygıdır. Bu memlekette kadınlar erkeklerden daha üstün sayılırlar..." ifadelerini kullanmıştır.

Ünlü araştırmacı Radloff ise Türk kadınlığı hakkında şunları söylemektedir. "Altay'lılarda kadın ve erkek arasındaki konuşma ve görüşme tamamen serbesttir. Genç erkekler kız ve kadınlarla konuşurken, kadın hiçbir zaman yüzünü örtmeyi düşünmez. Bu esnada terbiyesizlik sayılabilecek hiçbir şaka veya takılmaya rastlamadım". Yine Roddoff kızların vücutlarını, göğüslerini göstermelerinin ayıp ve töreye aykırı olduğunu, peçe kullanmadıklarını, her toplantıya iştirak ettiklerini, Türklerin evlilik ve aile hayatlarının çok mükemmel olduğunu bildirmektedir.

Ayrıca Altay bölgesindeki Türk ailelerinde kadının tamamıyla erkeğe tabi olduğunu ifade etmektedir.

Türk kadını ve Türk ailesi bu özelliklerini günümüz yörük ve Türkmenlerinde pek çok köyde muhafaza etmektedir.

Türk aile yapısında kadın, bazılarının zannettiği gibi açık artırmaya çıkarılmış bir varlık değildir. Yine kadın yalnız cinsel tatmin aracı değildir. Müslüman-Türk kadını hiçbir zaman bu özellikleri taşımamıştır. Müslüman-Türk ailesinde, kadının davranış şekilleri, İslam öncesi ve İslam sonrası arasında önemli farklar göstermemektedir.

Osmanlı döneminde yaşamış ve eser vermiş büyük Türk kadınları vardır. Cami, hastane, köprü yapan, kütüphaneler kuran, çeşitli vakıflar kuran müteşebbis Türk kadınları vardır. Bu da yine Türk kadınının toplumdaki yerini göstermesi bakımından dikkat çeken bir özellik olarak karşımıza çıkıyor.

Kadının aile içindeki ve toplumdaki artan etkinliği, hiçbir zaman erkeğin aile içindeki rolünü azaltan bir etki yapmamıştır. Türk ailesinin tipik bir özelliği olarak kadının yeri ve rolü erkeğe göre matematik bir eşitlik şeklinde gelişmemiş, kadının artan fonksiyonları aile reisini ve baba soyunu yıkararak ve onun aleyhine bir genişleme göstermemiştir. Örf ve adetlerimizden kaynaklanan kadına saygı kadar, eşe ve aile reisi olan erkeğe bağlılık ve dayanışma süregelmiştir. (13)

(13) CEBECİ, Dilâver, Tanzimat ve Türk Ailesi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1993 ss. 86-92

ERKAL Mustafa E. "Türk Ailesi ve Batı Avrupa'daki Bazı Değişmeler" Hz. Peygamber ve Aile Hayatı, İlmî Neşriyat İstanbul 1989, ss. 265-266.

A. Yurdumuzda Kadın Eğitiminin Tarihsel Gelişimi

Tanzimat öncesinde eğitim kurumları, Sıbyan ve Enderun mektepleriyle medreselerden ibarettir. Türk kadını sadece sıbyan mekteplerinden faydalanabiliyordu. Kendisine daha fazla eğitim imkânı tanınmıyor, daha doğrusu böyle bir ihtiyaç da duyulmuyordu.

Sadece yönetici veya ülema zümresinden kişilerin kızları, ailesinin desteği ile evlerinde özel ders alabiliyordu.

Tanzimatla birlikte Batı'nın her alanda görülen etkileri, Türk kadını açısından da bazı yenilikler getirmiştir. Meselâ Fransa'nın *Duruy Kanunu* (1867)'nden etkilenecek hazırlanan "1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi" ile kızlar için öğretmen okulu açılması ve rüştiyelerin sayısının artırılması kararlaştırılmıştır.

Kısacası Tanzimat dönemi, Türk kadınına devlet eliyle mesleki kültürel açıdan eğitim kapılarının açıldığı dönem olmuştur.

Ayrıca Mithat Paşa'nın öncülüğünde 1865'te Rusçuk'ta yetim ve öksüz kız çocukları eğitmek üzere ıslâhane açılmış, 1879 yılına dek Kız Sanayi mektebi adıyla İstanbul'da da üç tane açılmış ve mezunların çoğu devlet fabrikalarında istihdam edilmiştir.

Kızların eğitimi konusu Tanzimat sonrası Osmanlı aydınlarınca da ele alınmıştır. (Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi vd.) İlk Türk kadın yazarı meşhur Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım da bunlar arasındadır.

Sultan 2. Abdülhamit devrinde: Kız Rüşdiyelerin sayısı 74 *Dârümuallimat*'da 1870'de 50 olan öğrenci sayısı 423'tür.

Ülkemizde ilk öğretim mecburiyeti, 1876 yılında uygulanmaya konulan Kanûn-î esasî ile getirilmiştir. Bu hususun, Avrupa ülkelerinin anayasalarında aynı yıllarda yer almış olması, dikkat çekicidir. Bu mecburiyetin konması ile kız ve erkek çocuklar için eşit eğitim, hukuken mümkün hale getirilmiştir.

Kızlara orta öğrenim görme imkânı, yine ilk kez Tanzimat döneminde sağlanmıştır. Tanzimat döneminde kadına ilk kez ilköğretimin üzerinde bir eğitim imkanı sağlanmıştır. Kızlar için Rüştiye ve *Dârümuallimat* açılmıştır. Özellikle *Dârümuallimat*'ın açılması, Türk kadınının çalışma hayatına resmen girmesi sonucunu da doğurmuştur. Bu okuldan mezun olan kadınlarımız öğretmen olarak göreve başlamışlardır.

Meşrutiyet dönemi, Tanzimat'ın kadınlara verdiği imkanları daha da geliştirdi. Kızlara yüksek öğrenim kapıları bu dönemde açıldı. Bunun yanı sıra sosyal ve siyasal gelişmeler, Türk kadının çalışma hayatına girmesine zemin hazırlamıştır.

Balkan savaşlarıyla erkekler savaştayken kadınlar çalışma hayatına girer. 2. Meşrutiyet sonrası kadınlara yönelik dergi ve gazeteler yaygınlaşmış, feminizmi savunan dernekler kurulmuş, politikaya giren kadınlar, eğitimci ünlü kadınlar görülmektedir. Ör. Halide Edip Adıvar.

2. Meşrutiyet Devri erkek yazarları da kadın hakları ve eğitim hareketini destekler. Kadınlar için terzilik, ev işleri, çocuk bakımı gece kursları açılır. 1913'te hemşirelik kursları 1911'de kız idadisi (1913'de kız sultanisi adını alır) yani lisesi açılır. 1. Dünya Savaşı'nda erkeklerin savaşa alınması sonucunda, memur ve işçi kadrolarında meydana gelen boşluk, kadınlar tarafından doldurulmaya başlanmıştır. Savaş şartlarının zorlamasından doğan bu durum, kadınlara çalışma hayatında deneyim kazanma imkanı sağlamıştır. Bu dönemde bazı derneklerin katkısıyla çok sayıda kadına iş imkanı sağlanmıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden sonra kadınların eğitim imkanlarından daha fazla yararlanmaları mümkün olmuştur. Yeni Türk harflerinin kabulü ile daha çok insanımız okuma-yazma öğrenmiş, bundan kadınlarımız da hak ettikleri payı almışlardır.

1926 yılında *Medeni Kanun*'un kabulü ile kadınlarımıza yeni bazı haklar verilmiştir. Evlenme, boşanmada, miras haklarında, velayet hakkında ve tanıklıkta kadın ile erkek arasında tam bir eşitlik sağlanmıştır.

1934 yılı, Türk tarihinde yeni bir devrenin başlangıcı olmuştur. Artık Türk kadını kendini idare edecek kişileri seçebilecek ve en önemlisi kendisi de seçilebilecektir. Seçme ve seçilme haklarında kadınlarımıza sağlanan eşitlik, kadınların toplumda layık oldukları yeri kazanmalarında önemli bir adım olmuştur.

Cumhuriyetle birlikte kadına sağlanan hakların doğal sonucu olarak, her alanda kadınla erkek omuz omuza vermiş, çağdaş ve modern Türk devletinin kurulmasına katkıda bulunmuştur. Böylece alışma hayatında eşitlik ilkesi benimsenmiştir.

Türk kadını, kendine sağlanan bu haklardan yararlanarak, annelikten öğretmenliğe, hakimlikten millet vekilliğine kadar toplumun bütün kademelerinde erkeklerle eşit şartlarda başarıyla görev yapmakta, toplumun maddi ve manevi gelişmesine katkıda bulunmaktadır. (14)

(14) ERAY, Fatma- ÇAKAR, Gülşen Erenler- YÜCEER, Halime, "Aile Eğitiminde Kadının Yeri Ve Girişimci Kadınları zendirmede Vakıfların Rolü" XII. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Genel Müd. Yay. Ankara 1994, ss. 128- 129.
OKTAY, Ayla- ÖZTÜRK, Cemil, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Kızların Eğitimi" I. Ulusal Kadın Kongresi, İstanbul 1991, s.2

B. Aile Eğitiminde Kadının Yeri Ve Vakıfların Rolü

Yeryüzünde herşey insan için, insanın mutluluğu için, bunu sağlamanın yolu ise ihtiyaçlara göre düzenlenmiş nitelikte bir eğitimidir. Bilgi artışı ve bilinmeyenlerin azaltılmasının yolu eğitimidir. O da herkes içindir. Ancak özellikle kadınlar içindir. Çünkü kadın, eş ve anne olarak ailenin ilk öğretmenidir. Çocuk sosyo-kültürel değerleri aileden alır. Sevgi, saygı, hoşgörü, eşitlik, kardeşlik, topluma karşı sorumluluk duyma gibi dinimizin ve insanlığın önem verdiği değerler ailede öğrenilir. Bu nedenle aile bireyleri arasında kadının eş ve anne olarak önemi büyüktür. Böylesine önemli bir öğenin başarılı bir öğretmen olabilmesi için ona her türlü yardım yapılmalıdır. Sağlıklı, güvenli, huzurlu ve bilgili bir aile için bu şarttır.

Kadın toplumun bir bireyi olarak da, insan olarak da iyi eğitim almalıdır. Sadece okur yazar olmak yeterli değil. Bilim ve teknoloji çağının kadını kişilikli, yaratıcı, üretici, kendine güvenen, ailede ve toplumda kendine yakışır statüye sahip olma durumundadır. İyi anne, iyi ev kadını ve aynı zamanda iyi meslek elemanı olmak mecburiyetindedir. Ailenin temelinde o, eğitimin temelinde o vardır. Onun ailesi kendi değerlerine sahip, yabancı, yozlaştıramadığı ailedir. (Yuvayı yapan dişi kuş, eşini vezir eden ya da rezil eden kişi, her başarılı erkeğin arkasındaki destek, anasına bak kızını al sözleri Türk toplumunda kadına verilen önemi mecâzi bir şekilde anlatmaktadır.)

Aileye çok önem verilen İslâm dininde ilim kadın erkek her Müslüman için farz kılınmış, insana değer verilmiş, sadece Allah'a kulluk esası getirilmiştir. Hz. Muhammed'in sözlerinden hareketle İslam dininde ailenin en önemli bireyi olan annenin konumunu bir defa belirtmek istiyoruz. Peygamberimiz, insanı günahlarından arındıracak tek bir amel nedir? diye sorulduğunda "Anneye hizmet etmek" cevabını vermiş, ondan sonra kime hizmet sorusuna iki defa daha aynı cevabı verildikten sonra, dördüncüde "Babaya hizmet etmektir" cevabını vermiştir. "Cennet anaların ayakları altındadır" sözü de bunu destekler.

Peygamberimiz bir başka sözünde "Kim iki kız çocuğunu iyi yetiştirir, eğitirse; o cennette benimle iki parmak gibidir" diyerek parmaklarını da gösterir.

Kız çocuğunu eğitmek, cennete girmeye vesile olmanın ötesinde, cennette Peygamberle beraber olmaya vesile oluyor. Müslümanlar, bu gerçeğe kulak verip çocuklarını, kızlarını yetiştirdiklerinde, yücelmişlerdir. İki erkek çocuğunu yetiştirene bu müjde verilmemiş. Kız çocuklarının eğitimine, yetiştirilmesine, dinimiz bu denli önem vermiştir.

Yapılan araştırmalarda kadının öğrenim düzeyi yükseldikçe, aile harcamalarının daha düzenli olduğu, çocuk yetiştirmede daha bilimsel davranıldığı, sağlık kurallarına daha çok uyulduğu, ailenin geleceğinin plânlanmasında daha çok rasyonel kararların alındığı görülmektedir.

"Bir kadını eğitmek bir aileyi eğitmektir" ifadesinin temelinde yatan şey giderek toplumun seviyesini yükseltme düşüncesindedir. Çünkü, dünyada eğitimsiz olgunlaşan, bir topluluk örneği göstermek mümkün değildir. Bu nedenle, daha doğum öncesinden başlayarak çocuğun bakımı, beslenmesi, sağlığı ve eğitimi ile ilgilenecek ebeveynlerin yetiştirilmesi gerekmektedir.

Kadın olsun erkek olsun tüm bireylerin ilk eğitimlerini annelerinden aldıkları yadsınamaz bir gerçektir. İlk çocukluk döneminde başlayan temel eğitim, gençlik dönemine hatta bazen daha ileri yaşlara kadar devam etmektedir.

Bu nedenle kadınların ve özellikle annelerin bir yandan eğiticilik görevlerini diğer yandan ailesine, çevresine ve ülkesine karşı görevlerini en iyi şekilde yerine getirebilmeleri için iyi bir eğitim almaları gerekir. Bunun yanı sıra bazı hak ve olanaklara da sahip olmaları vazgeçilmez bir koşuldur. İyi eğitim görmüş kadın, topluma iyi eğitilmiş çocuklar yetiştirecektir.

Ailedeki eğitim, bireylerin her yönüyle gelişmelerinde kültür sahibi olmalarında, içinde yaşadığı toplumun değerlerini koruyarak sürekliliğini sağlamada büyük önem taşır. Böylece, yeni nesillerin arzulanan doğrultuda yetişenleri ve yeni değerler geliştirebilmeleri sağlanmış olur.

X. AİLEDE ÇOCUK EĞİTİMİ

Aile, çocuğun doğduğu andan itibaren yaşamı, kendi ve diğer bireyleri ilk tanımaya başladığı ilk deneyimlerini edindiği, bir başka deyişle ilk eğitimi aldığı temel kurumdur.

Aile nüfusu yenileme, milli kültürü taşıma, çocukları sosyalleştirme, ekonomik, biyolojik ve psikolojik tatmin fonksiyonlarının yerine getirildiği bir müessesedir. (15)

Çocuğun yetişkin bir insan olduğunda sahip olacağı, kişilik örüntüsü, kuşkusuz yaşamın daha sonraki yıllarında devreye giren kurumlarında etkisinde kalmakla beraber, önce aile içinde oluşmaya başlar. Çocuğu sosyalleştiren ilk sosyal grup aile müessesidir. Aile eğitim ve kültürü aktarma fonksiyonunu yerine getirir. Çocuğun en çok beraber olduğu ortam ailedir. Çocuğun karakteri adeta ana baba elinde yoğrulur. Ailede çocuk eğitimi bu nedenle son derece önemli bir konudur.

A. Batılı Düşünür Ve Eğitimcilerin Çocuk Eğitimi Konusundaki Görüşleri

Rousseau'ya göre, çocuğun doğal gelişiminin, kolaylaştırabilmesi için bireysel ilgi ve yeteneklerini özgürce ifade edebilmesi gerekmektedir.

Preyer, çocuk psikolojisinin babası sayılır. Çocuğun zihinsel gelişimini ele alan bir rapor hazırlamıştır.

Çocuğun zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişimi üzerinde ayrıntılı çalışmaları olan Jean Piaget 20. yüzyılın ünlü çocuk psikologları arasındadır.

B. Türk- İslâm Düşünür Ve Eğitimcilerin Çocuk Eğitimi Konusundaki Görüşleri

Türk tarihi incelendiğinde, her dönemde çocuğa değer verildiği ve çocuğun aile içinde belirli bir saygınlığa sahip olduğu görülür.

Büyük Türk hekimi İbn-i Sinâ çocuğun ruh ve beden arasındaki paralel gelişmesini sağlama yanlısıdır. İbn-i Sina'ya göre organik faaliyetleri denge içinde sürdürülen bir çocuğun ileride güzel huylu, yani ruh sağlığı yerinde bir birey olması doğal bir gelişme olarak beklenmelidir.

Ünlü düşünür Gazzâlî eğitimi, "Yabani ısırgan otlarını ayıklayan bir bahçıvanın faaliyeti"ne benzetir.

Gazzâlî'ye göre, çocuğun kalbi saf bir cevherdir. Verilen herşeyi kabul etmeye hazır olan çocuğun iyi bir insan olabilmesi için, iyi eğitilmesi gerekir. Çocuğu korumak, eğitmek ve ona ahlâki değerleri kazandırmak göreviyse aileye düşer. Bunun için, "Daha ilk günlerde çocuğun terbiyesine önem verilmelidir" diyerek terbiyede ilk yaşların önemine dikkati çeken Gazzali, eğitimi "Taş üzerine nakışlar yapmaya" benzetir. Bu konuda Gazzâlî şöyle der: "Çocuk ana baba elinde bir emanettir. Kalbi kıymetli bir cevher gibi temizdir. Mum gibi her şekli alabilir. Bütün yazı ve şekillerden uzaktır. Temiz bir toprak gibi olup, hangi tohum atılırsa büyür. İyilik tohumu ekilirse, din ve dünya saadetine kavuşur. (16) Gazzâlî, çocuk yetiştirmede ana babanın sorumluluğuyla öğretmenin sorumluluğunu aynı düzeyde görmektedir.

Gazzâlî ilk yetişme çağında çocuğu, överek ve kötüleyerek iyiliklere teşvik ve kötülüklerden men etmek mümkün olmadığından sözlü önlemler yerine, başlangıçta kötü örneklerden koruma yoluyla terbiyeyi önermektedir. Çocuğun iyi ahlakla ilgili güzel bir hareketi görüldüğü zaman onu takdir etmeli ve kendisini sevindirecek biçimde ödüllendirilmelidir. Sık sık eleştiriden kaçınılmalıdır. Çünkü böyle bir tutum çocuğu bu sözleri dinlememeye iter.

Çocuğa karşı sabırlı davranmalı ve çok ender olarak onu kinamalıdır. Gazzâlî'ye göre, çocuğa hangi oyun türlerinden hoşlanıyorsa onu oynaması için fırsat verilmelidir. Eğer çocuk, oyundan tümüyle men edilir ve yalnızca derse, öğrenime bağlanırsa, kalbi ölü, zekası iptal olur; daima dertli ve sıkıntılı olur. Hatta bu durumdan kurtulmak için hileye başvurmak bile isteyebilir.

Farâbi, zihin eğitimi öğretimi, ruhun terbiyesini de eğitim olarak kabul eder. Böylece eğitimle öğretimi insan doğası üzerine yapılandırır.

Farâbi'nin yöntemleri ele alındığında, onun ne aşırı bir disiplinli ne de aşırı derecede serbestçi olduğu görülür. Eğitimde yöntem olarak "haz" ve "elem"i kullanmayı düşünenler arasında, Farâbi'den önce İslâm aleminde yaşayan bir filozofun olup olmadığı bilinmemektedir." (17)

(15) ERKAL, Mustafa, "Sosyoloji" (Toplum Bilim) 5. Baskı, İstanbul 1991.s. 76

(16) ÇAMDİBİ, Hasan M., "Şahsiyet Terbiyesi ve Gazzâlî" Gümüş Basımevi, İstanbul 1983

(17) BAYRAKLI, Bayraktar, "Farâbi'de Devlet Felsefesi" Doğuş Yayın, İstanbul 1983

C. Çocuk Yetiştirme Sanatı

Çocuk yetiştirmede amaç sağlıklı kişilik oluşturmaktır.

Çünkü çocuk yetiştirmek yemek kitabına göre yemek pişirmeye benzemez. Çocuk yetiştirmek sadece mekanik bir iş olmayıp incelikleri olan bir sanattır.

Çocuk da bitki gibi sevgi ve bakımla büyür. Ancak işin güçlüğü çocuğun, duyguları ve tepkileri olan bir canlı varlık olduğundan gelir.

Çocuk yetiştirme anlayışının çağlara göre değiştiği bir gerçek. Her çağda değişik bir yaklaşım moda olmuştur. Amerika'da bir oyuncakçının camına asılmış olan şu "Ana babalara Öğütler" yazısı, son altmış yıldaki değişmeyi alaylı bir dille sergiliyor.

1910- Çocukları döverek eğitin!

1920- Çocukları bırakarak eğitin!

1930? Çocukların yaramazlıklarını görmezden gelin!

1940- Çocukları inandırarak eğitin!

1950- Çocukları sevin!

1960- Çocukları severek dövin!

1970- Çocuklar mı? Hepsinin canı cehennem:

Hiç kuşkusuz bu sonuncu öğüt Amerikan toplumunun çocuk eğitimindeki şaşkınlığını ve düş kırıklığını yansıtıyor. Gerçekten çocuklara daha hoşgörülü davranmakla, daha çok ilgi ve anlayış göstermekle eğitimden beklenen sonucun alınamayışı, pekçok ana babayı umutsuzluğa sürüklemiştir.

D. Ailenin Çocuğa Olan Etkileri

Her toplumun sürekliliği için aile, vazgeçilmez bir unsurdur. Ayrıca, sosyal müesseselerin bütünleşmesinde temel rol oynamaktadır. Nitekim, Türk Sosyoloğu Ziya Gökalp aileyi cemiyetin kütük bir modeli olarak görmekte, güçlü aileyi güçlü millet ve devletin temeli olarak düşünmektedir. (18) Aile müessesesi içinde çocuk davranış şekillerini ve toplumla ilgili temel normları kazanır. Çocuğu sosyalleştiren ilk sosyal grup ailesidir. Aile toplumun inançlarını gelenek ve göreneklerini çocuğa aktarır, milli kültürün taşıyıcılığını yapar. Çocuğun sosyalleşmesinde en büyük pay, aile müessesesinin önemli bir unsuru olan anneye düşmektedir. Anne ne derece iyi yetişmiş ve yeterli bir kültürel bir seviyeye sahip olursa çocuğun yetişmesinde olumlu etkiler yapar. Bu açıdan konuya baktığımızda annenin ilköğretmen olarak ferde sosyalleşme yolunda imkanlar sağladığını görürüz.

Ailenin, çocuğun gelişimindeki en etkin yardımları şöyle sıralanabilir.

Aile, grup içerisinde dengeli bir birey olabilmesi için çocuğa güven duygusu aşılar.

Onun, sosyal kabul görebilmesi için gerekli ortamı hazırlar.

Toplumsallaşmayı öğrenebilmesi için, kabul edilmiş uygun davranış modellerini içeren iyi bir rehber olmaya çalışır.

Çocuğun yaşam ortamına uyum sağlarken rastladığı sorunlara çözüm getirir.

Uyum için gerekli olan eylemsel, sözlü ve toplumsal alışkanlıkların kazanılmasına yardımcı olur.

Okul ve sosyal ortamda başarılı olabilmeleri için çocuğun yeteneklerini uyarır, geliştirir.

Çocuğun ilgi ve yeteneklerine uygun arzuların gelişimine yardım eder. (19)

(18) ERKAL, Mustafa, a.g.e. 1991, s. 76

(19) YAVUZER, Haluk, Çocuk ve Suç, 1993, ss. 126-127

E. Çocuk Yetiştirme Toplumsal Yönü

Bir toplumun yaşam biçimi, o toplumdaki çocuk yetiştirme anlayışını ve yöntemlerini belirler. Ekonomik ilişkiler, din, gelenek ve görenekler başta olmak üzere, bir ülkenin tarihi, coğrafyası kişilik yapısını oluşturur. Aile, çevre ile sıkı ilişkide olan bir kurum olarak, toplumun genel eğilimlerini ve eğitimdeki amacı bir sonraki genç kuşağa aktarmakla görevlidir.

Aileler arasındaki ayrılıklar çok olmakla birlikte, eğitimin genel doğrultusunu toplumun gereksinimleri saptar. Örneğin bir köylü çocuğu, ilk yıllardan başlayarak doğa ile sıkıca kaynaşmak zorundadır. Erkenden hayvan gütmeyi, tarlada çalışmayı, kuş avlamayı öğrenir. Okula gitsin, gitmesin ailenin üretici bir üyesi olması beklenir, ondan. Korkusuz, dayanaklı, becerikli olması istenir. Kız çocuk ise kardeşlere bakmak, ev işleri görmek gibi sorumlulukları çok küçük yaşta üstlenmek zorundadır. Buna karşılık, kent toplumunda çocuklara öğrenme dışında, uzun yıllar pek az sorumluluk verilir. El becerilerinden çok zihin yeteneklerini geliştirme önemsenir.

Toplumsal özellikler çocuk yetiştirme ile ilişkilidir. Amerikan toplumunda yaşayanların çocukları daha çok kişisel özgürlüğüne düşkün olarak yetişir. Gelenek ve görenekler bir Amerikalı için önemli değildir. Aile bağları zayıftır. Kendini ana ve babasına borçlu saymaz. Onsekiz yaşından sonra baba ocağında kalan Amerikalı parmakla gösterilir. Buna karşılık geleneksel Japon ve Türk ailesi de (Doğulu eğitimi simgelerler.) Doğulu toplumlar gelenek ve göreneklerine sıkı sıkıya bağlıdır. Aile bağları güçlüdür. Ana baba borcu ödenmez ilkesi yaygındır. Evden ayrılsa bile aile üyeleriyle sıkı ilişkisini sürdürür. Bu iki toplumun çocuk yetiştirme yolları birbirinin tam karşıtıdır. Amerikalı çocuk, okul öncesi çağda oldukça sıkı kurallara göre eğitilir. Yatması kalkması, beslenmesi belli bir düzene göredir. Okul çağında ise üstündeki baskılar azaltılır. Daha bağımsız olmaya kendi işini kendi görmeye zorlanır. Çocuklar sınıfta özgürce dolaşır, girer çıkar konuşur. Dayak ve öğretmen korkusu yoktur. Çocuk düşündüğünü söylemekte özgürdür. Ezbere zorlanamaz.

Türk toplumunda ise çocuk ilk yıllarında sınırsız bir özgürlük içindedir. "Çocuktur yapar, çocuk ne bilsin?" Kurallar gevşek olmakla birlikte koruyuculuk ve kolaycılık çoktur. Okul çağına gelince "Eti senin, kemiği benim" diyerek öğretmenin eline bırakılır. Evde ve okulda baskı hakimdir. Öğrencilerden öğretmenin gözünün içine bakması, öğretmeni bellemesi istenir. Öğretmenin yanışını çıkarmak düşünülemez.

İki eğitimi karşılaştırdığımızda olumlu ve olumsuz yanlarını görmekteyiz. Bağımsızlık girişkenlik olumlu niteliklerdir. Amerikalıların ekonomide ve teknik alanda başarısı büyük ölçüde bu niteliklerin ürünüdür. Ancak Amerikalı erken kazanılan bağımsızlığını başka bir alanda ödemektedir. İnsan ilişkilerinin sıcaklıktan yoksunluğu, aile bağlarının gevşekliği, kişiyi bir çok ruhsal tedirginliklere götürüyor. Yaşamdaki boşluğu ve anlamsızlığı, içki ve uyuşturucu ilaçlarla kapatmaya yöneliyor. Acımasız bir yarışma ve para tutkusu kişiyi ruhsal bunalımlara sürüklüyor. Doğulu eğitimle yetişenler sıcak insan ilişkilerinin verdiği güven içinde yaşarlar. Buna karşılık bağımlı ve kısıtlı kalırlar.

Eğitimin amacı insan ilişkilerini ve aile bağlarını gevşetmeden bağımsız ve girişken insan yetiştirebilmektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VAKIFLARIN VE YETKİLİ MERCİLERİN AİLENİN EĞİTİMİ VE KORUNMASINA YÖNELİK YAPTIĞI VE YAPACAĞI ÇALIŞMALAR

I. VAKIFLARIN KADIN SAĞLIĞINA VERDİKLERİ ÖNEM

A. Ailenin korunmasında sosyal güvenlik vakıflarının rolü

Bir milleti ayakta tutan temel değerler ancak sağlıklı bir aile zemininde yeşerebilir ve nesilden nesile ulaşabilir.

İslâmi yaşam tarzı içinde temeli sağlam esaslara dayanan Türk ailesinin ne yazık ki Batı kaynaklı etkilerle dejenere edilmek istendiği şu aşamada, ailenin sosyal güvenlik bakımından korunmasını iki temel noktada toplamak mümkündür.

Birinci, ailenin geçim şartlarının korunması,

İkinci nokta, ailenin sağlık bakımından korunması.

Sosyal güvenlik, çalışanların uzun vadeli yani geçim şartlarına yönelik korunma programları ile kısa vadeli yani sağlık bakımından korunma programlarını içeren bir sistemler bütünüdür.

Sosyal sigorta programlarını bunların içinde sayıyoruz. Bunlara a) Yaşlılık sigortası, b) Ölüm sigortası, c) Sağlık Sigortası, d) Analık sigortası.

Bu sosyal sigorta programlarında öncelikle aile içinde eş korunmuştur.

Gerek ölüm sigortası ve gerekse sağlık ve ana sigorta kolları içinde, eş ayrı bir nitelikte korunmuştur.

Aynı hassasiyet çocuklar için de öngörülmüştür.

Aile kavramı Türk sosyal sigorta mevzuatında biraz daha geniş olarak yorumlanmış ve bakımı sigortalı tarafından sağlanan ana ve baba da sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınmıştır.

Ana ve baba hem sağlık sigortası bakımından hem de ölüm sigortası bakımından sosyal güvenlik kapsamına alınarak ailenin korunmasında önemli bir gelişim sağlanmıştır.

Türk Medeni Kanunun hükümleri açısından istihdam edilenlere ve işçilere yardım vakıfları, niteliği itibarıyla büyük mali kaynak yaratabildiği gibi, hak sahibi kimseler ile ailelerin sosya-ekonomik bakımından daha etkili bir şekilde korunmasına da imkan sağlamaktadır. Çalışanların ve aile bireylerinin gerek ekonomik ve gerekse sağlık alanlarında daha iyi daha etkin yardım alma imkanını elde etmeleri ancak mevcut sosyal güvenlik sistemine ek olarak Ek Sosyal Sigorta Vakıflarının devreye girmesi ile mümkündür. (1)

(1) GÖNENCAN, Zahit, "Ailenin korunmasında Sosyal Güvenlik Vakıflarının Rolü" XII. Vakıf Haftası Kitabı / Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1994, ss. 102-112

Kadın Sağlığı

Geçmişte aile içinde özellikle kadın sağlığına büyük önem verilmiştir.

Osm. İmp. Dönemi'nde kadınlara çocuk düşürmek için ilaç verildiği ve bir kısmının ölümüne sebep olduğu belgelendirilmiştir. Ve bunu önlemek için de bu işlerle uğraşan ebelere fetvalar çıkartılmıştır.

Vakıf Doğumevi ve Eczane Açılması

Tanzimat sonrasına ait bir belge Başbakanlık Arşivi, Cevdet-Sıhhiye 650 numara ve 20 Muharrem 1264 (28 Aralık 1847) tarihli. Söz konusu belgede şöyle denilmektedir; İstanbul merkezi ile Eyüp ve Galata bölgelerinde pek çok kimsesiz fakirler vardır. İçlerinde yatacak yerleri ve bakacak kimseleri bulunmayan yoksulların olduğu bildirilmektedir. Geçimini güçlkle temin eden bu yoksul kimselerden bazı kadınlar, virane evler arasında kalmakta ve hamile oldukları zaman da zaruret hali bazı ilaç ve maddeler kullanarak düşük yaptıkları, yapılan resmi tahkikatlar sonucu ortaya çıkmış bulunmaktadır. İşte bütün bu durumlar gözönünde bulundurularak, diğer yerlerde ve İstanbul Yeni Bahçe semtinde kadınlar için hastane ve doğumevi bulunmasına rağmen, yeni bir hastane ve doğumevinin açılmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Bunun için Evkâf-ı Hümayun'a mülhak evkaftan olan, Haseki Sultan Bimarhanesi'nin içinde eczane ve mutfak ilave edilerek, gerektiğinde genişleme çalışmaları da yapılarak, burasının bir kadın hastanesi ve doğumevi durumuna getirilmesi istenmiş ve bu konu Meclis-i Vala'da görüşülerek karara bağlanmıştır.

Haseki Darüşşifası'nın 14 Recep (1259) (1843) tarihindeki durumu hakkında şu bilgiler verilmektedir. Haseki Darüşşifası kadınlara mahsus bir hastane olarak kullanılmıştır. Ayrıca fahişe kadınların ıslahı için de kullanıldığı, daha sonra bu kadınların buradan başka yere nakledildiği bildirilmektedir.

Arapkirli Yusuf Kamil Paşa kısa bir müddet de sadrazamlık yaptı ve Mehmet Ali Paşa'nın kızı Zeynep hanımın eşi Onun vakfı olarak, Üsküdar'daki Zeynep Kamil Hastanesi, tamamiyle kadın doğum hastanesi olarak kurulmuştur.

Şehit eşlerini ve kimsesiz dul kadınları barındırmak amacıyla İnegöllüzade Merhum Hacı Saffet Bey Bin Mehmed'in Bursa'da yaptırıp vakfetmiş olduğu Eramilthane; yani, dullar eviyle ilgili çekicidir.

Merhum Hacı Saffet Bey'in Bursa'da kurduğu bu vakıf canını, vatanına feda eden şehitlerin, geride bıraktıkları eşlerini korumak için, müstakil bir müessese kurup vakfeden tek vakıf olmuştur. Bu yüzden türünde de tek vakıftır.

Bursa'nın eşrafından ve Duhter Şeref Mahallesi sakinlerinden olan bu hayır sever insan, canlarını vatan ve millet için seve seve feda eden şehitlerimize karşı minnet ve şükran duygularıyla dolu bir vatanperverdir. Şehitlerin geride bıraktıkları eşlerini görüp gözetmenin milli ve dini bir görev olduğunu kavrayan bu insan, Bursa'nın Osmangazi ilçesinin Alacahırka mahallesinde bir bina yaptırarak şehitlerin dul eşleri ile kimsesiz ve meskensiz diğer dulların barındırılmasına tahsis etmiştir.

Bursa'nın Osmangazi ilçesinin bir mahallesinde kurulan bu müessese, eski deyiimiyle eramilhane, bugünkü deyiimiyle dullar evi olarak 1916 yılında Osmanlı döneminin son yıllarında, Cumhuriyet'ten birkaç yıl önce, kurulan fevkalade şayan-ı dikkat olan bir müessesedir. Merhum Saffet Bey'in vakfiyesinde yer alan 38 maddelik nizamname adeta bir talimatname şeklindedir.

Bu eramilhanenin çok benzer bir uygulaması, bundan 700 yıl önce Sivas'ta cereyan ediyor. Bana göre, en az kadar veya bundan daha fazla dikkat çekicidir. Orada, ihtiyaç sahibi olan hanımlara, kendi evlerinde iş temini konusu öngörülüyor. Büyük bir işletme var, örnek ziraatçılık ve hayvancılık yapılıyor. Buradan elde edilen paralarla, yün, pamuk ve benzeri hammaddeler alınıyor, bu hanımlara evlerinde ve evlerinde yapılan faaliyet karşılığında ücret alıyorlar. Öksüz kalan çocuklar ise, bugünkü gibi yetiştirme yurtlarına değil, koruyucu ailelerin yanına veriliyor ve bu vakfın gelirinden, ümaranın tespit edeceği miktarda bir ücret verilmesi öngörülüyor. Bu çok önemli bir nokta, maktu bir bedel değil, o vilayeti idare eden vali, belediye başkanı vesair insanların, bu çocuğun bakımı için ne gerekiyorsa, kaç lira gerekiyorsa, o kadar paranın verilmesini öngörüyor.

Diğer bir konu, koruyucu aile yanına verilen çocuğun sadece bakımının değil, eğitiminin de üstlenilmiş olması öngörülüyor. Bunun üzerinde ayrıca durulması gerektiğini düşünüyorum.

Bu eramilhanede, çocukları öksüz kalan, yani babası şehit olan çocukları annesinden ayırmadan, aile sıcaklığı içersinde muhafaza edilmek üzere, çocuklarıyla birlikte bu hanımların orada misafir edilmesini, barındırılmasını öngörüyor. O salonda, tezgahlar, dokuma tezgahı vesaire atölye gibi çalışıyor. Döner sermayesi var; dışarıda çalışanlar, hastane ve fabrikalarda çalışabiliyor.

Bugün de benzer amaçlara hizmet eden vakıflar vardır. 1961 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün bir kararı ile ülkemizin fakir fakat çalışkan kız öğrencileri için Mimar Sinan'ın ünlü eseri Şehzadebaşı Camii avlusundaki Medrese, Vakıflar Yüksek Tahsil Kız Öğrenci Yurdu olarak

Anadolu'nun dört bir yanından gelen kız öğrencilere tahsis edilmiştir. Vakıflar İdaresi tarafından yirmi yılı aşkın süre ile bu yurttaki kalıp yüksek öğrenim yapan öğrencilere ücretsiz yemek, yatak verilmiş, imtihan paraları ödenmiştir. Orada kalan genç kızlarımız, bugün yurdun her yanında hatta yurt dışında çok önemli görevler yapmaktadırlar. Duydukları minnet ve şükran duygularının ifadesi olarak da 1993'te Vakıflar Yüksek Tahsil Kız Yurdu'ndan Yetişenler Eğitim ve Kültür Vakfı'nı, VATEV'i kurdular. Bu vakıf imkansızlıklar içinde bulunan çalışan kızlarımızı destekleyerek faziletli ve çok yüksek kadın hedefi için önemli bir dayanışmayı böylece gerçekleştirmiştir. (2)

(2) ŞAHİN, Kâmil, "XIX. Yüzyılın Birinci Yarısında Belgelerle Osmanlılarda Çocuk Düşürme Problemleri Üzerine Bazı Gözlemler, Vakıf Doğumevi, Eczane açılması." XII. Vakıf Haftası Kitabı", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1994, ss. 55-76.
ATEŞ, İbrahim, "Bursa'da İnegöllüoğlu Saffet Bey'in Yaptırdığı Dullarevi." (XII. Vakıf Haftası Kitabı), Vakıflar Genel Müd. Yayınları Ankara 1994, ss. 25-40
ÖZTÜRK, Nazif, "Türk Toplumunda Koruyucu Aile Sistemi", T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1. Aile Şurası Bildirileri, Ankara 1990, ss. 297- 302
TOPTAN, Saime, "Ailenin Korunmasında Kadın Eğitiminin Önemi ve VATEV." XII. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Genel Müd. Yayınları, Ankara 1994, ss. 113-114)

II. VAKIFLARIN ÖZEL EĞİTİM GEREKTİREN ÇOCUKLARA YÖNELİK ÇALIŞMALARI

Özel Eğitime Muhtaç Çocuk Kimdir?

İnsanla uğraşan Bilim Dalları'nda (Gelişim Psikolojisi, Eğitim gibi) çocuk ve gençleri "Okul Öncesi, İlkokul Çağı ya da Yeni Yetmelik" gibi takvim yaşlarına dayanan kümelere ayırarak inceleme olağan karşılanmaktadır. Yani çocuklar gittikleri yerde gitmeleri gereken okullara, sınıflara göre tasnif edilirler.

İşte gelişim ve eğitim ihtiyaçları normal koşullar altında karşılanmayacak kadar farklılık gösterenlere Özel Eğitime Muhtaç Çocuk demektiriz. Başka bir biçimde tanımlarsak, beden, zihin, dil, duygu, sosyal özellikleri ve durumlarındaki olağan dışı ayrılıklar nedeniyle, normal eğitim hizmetlerinden yararlanmayan veya kısmen özel eğitime muhtaç çocuk denilmektedir.

Bu çocuklara, tanımda belirtilen gelişim özelliklerindeki farklılıklardan dolayı özel eğitim gerekmektedir. 1985 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre ülkemizde 7.5 milyon özel eğitime muhtaç birey bulunmaktadır. (%13 oranlı dikkate alınacak olursa.)

1993 Milli eğitim Bakanlığı, özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve rilerine göre 4-18 yaş arası çeşitli özür grupları açısından sayısal durum ve okullaşma oranları şöyledir:

	SAYI	OKUL ORANI	OKUL SAY.	RESMİ SINIF SAY.	ÖZEL SINIF SAY.
1. Görme Özürlü	42.329	% 2.6	9	-	-
2. İşitme Özürlü	126.984	% 5.7	40	57	-
3. Ortopedik Özürlü	296.295	% 0.2	2	-	-
4. Zihinsel Özürlü	486.774	% 5.1	43	746	175
TOPLAM:	952.382	% 2.7	ORTALAMA		

Görüldüğü gibi okul çağı nüfusundaki özürlü çocukların ancak %2.7'sine imkân sağlanmaktadır. Buna 0-4 yaş diliminde de katılacak olursa (yani okul öncesi dönem), bu oran daha da düşecektir.

O halde bu alanda biz dünya standartlarının çok gerisindeki bu düzeyle, sınıfta kalmış bulunmaktayız.

Bunun nedenleri kısaca şöyle belirtilebilir.

1) Birçok eğitimci ve meslek dışında olanlar eğitimin yaygınlaştırılmasında bir sıra izlenmesi gerektiğini savunarak önceliği toplumun %64.2'sini oluşturan olağan çocuklara vermenin, ülkemiz gibi kaynakları kısıtlı olan ülkeler için zorunlu olduğunu belirtmektedir.

2) Bir diğer etmen özel eğitimin pahalı oluşudur. Olağan bir çocuğun maliyetinin 3-8 katı fazla kaynak ayırmak gerekmektedir. Bu ilk bakışta doğrudur. Ancak, olaya uzun vadeli bakıldığında üretici hale gelen özürlü bireyin topluma yapacağı katkılar dikkate alınırsa geçerliliğini yitirmektedir. Eğitimi ucuzlatan başka gelişmeler de artık uygulanmak zorundadır. Bu da bilindiği gibi en erken dönemden başlayarak verilecek olan kaynaştırma eğitimidir.

3) Özürlü çocukların aileleri son yıllara kadar, aşırı korunma, utanma, damgalanma, istememe, vb. nedenlerle okullaşmayla ilgili kamuoyu baskısı oluşturulmamıştır. Ancak, son beş yılda ailelerin örgütlenmeye başlaması okullaşma oranının çok yakın bir gelecekte artacağını göstermektedir.

4) Özel eğitime muhtaç çocuklara verilecek eğitimin özel ihtisas gerektiren bir alan olması, bu konuda sınırlı kaynak bulunması da okullaşmayı geciktiren bir diğer nedendir.

O halde toplum olarak yapılması gereken ya uzun yıllar alacak olan 1950'den beri uyguladığımız pahalı (özel eğitim kurum açma) bir yöntem ile soruna yaklaşmak ya da hızlı bir biçimde devletin ulaşamadığı ya da yeterince kaynak ayıramadığı, özel eğitime toplumda kullanılmayan başka kaynakları bulmak, uygulamak ve çağı yakalamak.

Vakıfların özel eğitim içindeki yeri oldukça eskilere dayanmaktadır.

1517 tarihinde kurulan Fatih Vakfiyeleri'nde çocuk korunması ile ilgili özel hükümlerin olduğunu biliyoruz. Toplumsal açıdan özel eğitim kapsamı içinde olan korunmaya muhtaç çocuklar için yukarıda değinilen Fatih Vakfiyeleri'nin kız, erkek ayrımı yapmadan 15'er Akçe dağıttığını, kimsesiz çocuklar için Sibyan Okullarını açtığını bilmekteyiz. 1718-1730 yıllarında Lale Devri'nde Damat İbrahim Paşa'nın geliri kimsesiz çocuklara tahsis edilmek üzere hayvanlara, ticaret mallarına ve madenlere vergi konduğunu bilmekteyiz.

Buna ek olarak, bugün ülkemizde sadece korunmaya muhtaç değil, diğer alanlardaki özür

gruplarındaki çocuklar için de kurulmuş vakıflar bulunmaktadır. Vakıflarımızın toplam sayısı (1194 Vakıflar Genel Müdürlüğü verilerine göre) 3127'dir. Özürlülere yönelik hizmet verenlerin sayısı ise ancak 33'dür. Örneğin işitme özürlüler için 2, görme özürlüler için 3, zihinsel özürlüler için 18 ve ortopedik özürlüler için 10 adet vakıf örgütlenmiş bulunmaktadır.

Bu konuda yapılanları sıralayacak olursak;

1. İşitme özürlüler alanında kurulmuş iki vakıftan biri Eskişehir'de kurulmuştur. İstanbul'da bulunan vakfında kuruluş amacı genelde maddi yardım, tıbbi rehabilitasyon, mesleki eğitim ve işitme aracı yardım olarak belirtilmektedir.

2. Görme özürlüler alanında kurulmuş olan vakıftan Ankara'daki Türkiye Körler Vakfı'nın Eskişehir, Trabzon, İskenderun ve Adana'da şubeleri bulunmaktadır. Amacı okul çağı nüfusu dışındaki görme özürlüleri rehabilite etmek körlüğü önlemektir. İstanbul'daki 6. Körleri Eğitim ve Kalkındırma Vakfı da Yetişkin Körleri endüstri alanında rehabilite etmek üzere kurulmuştur. Gaziantep'deki Körler Vakfı da mesleki eğitim vermek üzere yapılanmıştır.

3. Zihinsel özürlüler alanında örgütlenmiş olan vakıfların 2'si İstanbul, 4'ü Ankara, 2'si İzmir, Edirne 2, Konya 2, Manisa, Diyarbakır, Eskişehir, Antalya, Bolu, Ezalığ, Antakya, Mersin, Samsun, Tekirdağ ve Tokat'da 1'er olmak üzere kurulmuştur. Hepsinin de amacı 4-16 yaş arasında olan zihinsel özürlü çocuklara gündüzlü olarak eğitim vermek, yardım, koruma, rehabilitasyon, hizmetleri vermektedir. 1993 yılı toplam 563 çocuğa eğitim olanağı sağlanmaktadır.

4. Ortopedik özürlüler alanında da toplam 10 vakıf bulunmakta olup, bunun 6'sı Ankara'da, 2'si İstanbul, 1'i İzmir, 1'i Zonguldak'da kurulmuştur. Amaçları rehabilitasyon ve mesleki eğitim olarak belirtilmiştir. 80 çocuğa rehabilitasyon verilmektedir.

Bu vakıflardan, zihinsel engelliler ve ortopedik özürlüler dışında kalanlar zorunlu eğitim çağı dışındakilere mesleki rehabilitasyon yaparak topluma katılımlarını sağlamayı hedeflemektedir. Zihinsel engelliler ve ortopedik özürlüler için kurulmuş olan vakıflar ise 4-16 yaş arasında eğitimi amaçlamaktadır.

Söz konusu vakıfların hiçbirinde özürlü çocukların aileleri yani ana, babalarına doğrudan yönelik herhangi bir hizmet verilmemekte; üretici hale gelmeleri hedeflenen çocuklar ise, devlet tarafından yeterli sayıda korumalı işyerlerinin olmayışı nedeni ile bağımlılıkları ömürboyu devam etmektedir.

Devletin hiçbir eğitim kurumunda ulaşamadığı aile eğitiminin verilmesi öncelikle;

- a) Özürün oluşmasına etken olan nedenlerin büyük bir bölümünün ödenmesini,
- b) Çocuğun en seri biçimde aile tarafından sınırlılıkları çerçevesinde kabul görmesini,
- c) Çocuğun sahip olduğu gizli, güç ve yeterlilikler açısından doğru değerlendirilmesi,
- d) Topluma özürlüleri üretici bireyler olarak en erken zamanda katılımlarının sağlanması mümkün olabilecektir. Bunlar nasıl sağlanabilir.

Özürlülere yönelik vakıfların işleyişini yeniden örgütlemek, yeni birimler ve uygulama alanları oluşturmak gerekmektedir. Bu yeni örgütlenmede yer alması zorunlu olan birimler şöylece belirlenebilir;

1. Ailenin çocukta özürü farkettiği ya da özürlü tanısı konulduğunda başvurulabileceği bir bilgilendirme birimi, bu birimde ailelere anında başvurulabilecekleri ilk kaynaklar, broşür, kitapçık şeklinde bulundurulmalı. Ayrıca, aile rehberliği konusunda bir uzman gerekli yönlendirmeleri yapmak üzere görevlendirilmelidir.

Konuya ilişkin dökümanlar üniversitelerin ilgili bölümlerince hazırlanabilir. Zaten bu konuda yeterli birikim de mevcuttur.

2. Ailenin çocuğun tüm eğitim yaşamında öğretmen ve eğitici ile birlikte çalışması özellikle anenin bu konuda bilgilendirilmesi için aile ve çocuğun hem okul öncesi, hem okul dönemi, hem de okul sonrası bir bütün olarak ele alınmalı ve alınmaya çalışılmalıdır. Bu nedenle destek grupları, veli toplulukları ve de örgütleyip takip edecek yukarıda belirtilen aile danışmanı yanında sosyal hizmet uzmanı da görevlendirilmelidir.

3. Yasal hak ve sorumlulukları takip etmek üzere, ailelere gerekli yönlendirme, hak arama, uygulamalardaki aksaklıkları takip için bir hukukçunun da bu örgütte bulunması zorunludur.

4. Son olarak, çocukları üretici hale ulaştırmak için istihdam dayanaklarının oluşturulması, örneğin korumalı iş atölyeleri, ürünlerin satıldığı satış üniteleri vb.

Böylesi bir örgütlenme para gerektirir. Bunun için hayır amaçlı kurulmuş olan vakıflardan, genel müdürlük vasıtası ile özürlüler için kurulmuş olan vakıflara kaynak aktarılabilir. Bu vakıfların gelir ve giderlerine vergi muafiyeti konulabilir. 21. Yüzyıl'da daha çağdaş bir toplum olma şansımıza özürlülerimize sağlayacağımız olanaklarla daha iyi yaklaşabiliriz.

Burada bir konuyu daha açıklamamızda yarar var. Mesela, ortopedik özürlülerde okullaşma oranı binde iki, 2 tane okul var. 2 okula gerek yok. Çünkü ortopedik özürlüler için özel okul açmaya gerek yok. Yapılacak olan pratik çözüm; okulların girişine rampa koymak, okulları tek kat

üzere yapmak, tekerlekli sandalyelerin girebileceği genişlikte kapılar koymaktır. Yoksa bu çocuklar, normal çocukların almış olduğu programı olduğu gibi alırlar. Sekiz misli pahalı bir eğitim verip, 100-200 çocuğu eğitmek mi iyidir; aynı miktardaki eğitime, normal ortaöğretim kurumlarının iyileştirilmesinde kullanıp, bu çocukların da bir an önce, normal akranlarıyla birlikte eğitilmeleri mi iyidir. Tabii ki ikincisi.

İşte bütün bunları gözönünde bulundurarak özel eğitime muhtaç çocuklarımıza yardımcı olabiliriz. (3)

(3) ATAMAN, Ayşegül, "Özel Eğitim Gerektiren Çocukların Ailelerini Yönlendirmede Vakıfların Rolü" XII. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Genel Müd. Yay. Ankara 1994, ss. 115-120

III. VAKIFLARIN YETİM VE KİMSESİZ ÇOCUKLARA YÖNELİK ÇALIŞMALARI

Kur'an ve Hz. Peygamber'in Hadislerinde Yetim Üzerine Hatırlatmalar

Yetim (çoğulu: Eytam, yetama, yeteme, meyteme, yetâim); sözlükte yalnız olan anlamında olup, anne ve babasından birini, daha ziyade de babasını kaybetmiş olan erkek veya kız çocuktur. Kur'an-ı Kerim'de oniki sûrede yirmiüç yerde yetim kelimesi geçer. Hz. Peygamber'in hadislerinde ise çeşitli münasebetlerle defalarca yetimden bahsedilmiştir.

Nitekim Hz. Peygamber'e bizzat kendisinin de bir yetim olduğunu, Rabbi tarafından korunup barındırıldığını hatırlatan, mü'minlere yetimlere işte bu anlayışla yaklaşılması gerektiğini vurgulayan Duha suresi bu açıdan önemlidir.

"O seni yetim iken barındırmadı mı? Sen bilmezken doğru yola erdirtmedi mi? Sen fakirken zenginleştirmede mi? O halde yetime zulmetme."

Ayrıca savaşlarda ele geçen ganimetlerden bir kısmının bu kişilere verilmesi Kur'an-ı Kerim'de şöyle bildirilmiştir;

"Eğer Allah'a ve kulumuz Muhammed'e indirdiğimize inanıyorsanız, bilin ki ele geçirdiğiniz ganimetlerin beşte biri Allah'ın, Peygamberin, yetimlerin...dır." (8.Enfal,41)

Allah'ın fethedilen memleketlerin mallarından Peygamberine verdikleri, Allah, Peygamber, yetimler, yoksullar, yolda kalmışlar... içindir." (59. Hasr.7)

Yetimleri, yoksulları Allah sevgisi ile doyuran, onların ihtiyaçlarını, sırasında kendi ihtiyaçlarından önde tutan müminler, Kur'an-ı Kerim'de şöyle anılmışlardır: "Onlar kendi iştahları olduğu halde bile yiyeceği yoksula, öksüze ve esire yedirirler.

Biz sizi sırf Allah rızası için doyuruyoruz sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz derler."

Kur'an-ı Kerim'de, imanlarının bilincinde olanlar, yetimlere ve yoksullara iyilik yapmaları ile anılırken, imanlarının bilincinde olmayıp, bencil ve hırslı, helali-haramı tanımayan kimseler de, yetime ve yoksula iyilik etmeyen olarak anılmışlardır: "hayır, sizler yetime iyilik etmezsiniz, yoksula yedirmekte birbirinizi teşvik etmezsiniz. Mirası ise, helali-haramı tanımayan kimseler de, yetime ve yoksula iyilik etmeyen olarak anılmışlardır: "Hayır, sizler yetime iyilik etmezsiniz, yoksula yedirmekte birbirinizi teşvik etmezsiniz. Mirası ise, helali-haramı düşünmeksizin yersiniz de yersiniz. Malı pek çok seversiniz."

Yetimlere iyi muamele etmeyenlerle ilgili başlı başına bir sûre vardır. Kur'an-ı Kerim'de, "Maûn" isimli bu surenin anlamı şöyledir:

"Dini yalan sayanı gördün mü!

Yetimi, öksüzü itip kakan.

Yoksulu doyurmaya yanaşmayan kimse işte odur!

Vay o namaz kılanların haline ki,

Kıldıkları namazın bilincinde değillerdir.

Onlar gösteriş yapanlardır.

Onlar yardım etmeye ve hayra engel olurlar."

İslâma öncesinde yaygın olup Müslümanlığın düzelttiği bir adette şu olmuştur.

Erkekler, velisi oldukları yetim kızlarla, mallarında gözleri olduğu için evlenirlerdi. Yetimler, savunacak kimseleri olmadığı için pek çok haksızlıklara uğrarlardı. Böyle kimseler hakkında vah-yolunan ayette, haksızlık yapmayacağına emin olmadıkça yetimlerle evlenilmemesi hükmü getirilmiştir.

Yetimlerin velisi durumunda olanlar onları çocukları yerine koyarak düşünceleri davranışlarını ona göre ayarlamalıdır. "Arkalarında kendi küçük yavrularını bırakmış olsalar, onların başına gelebilecek tehlikelerden nasıl korkarlarsa, yetimlere haksızlık yapmaktan da öyle korksunlar, Allah'tan sakınsınlar, sözün doğrusunu söylesinler. Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler, karınlarına ateş doldurmuş olurlar" (4. Nisa. 9-10)

Kur'an-ı Kerim, yetimlerle ilgilenmeyi Allah'a imandan hemen sonra, Allah'a hizmet etme cümlesi içinde bildirmiştir. "Allah'a hizmet edin, O'na hiç-bir şeyi eş tutmayın. Anaya, babaya, yakınlara, yetimlere düşkünlere iyilik edin". Anne, baba ve diğer yakınlardan sonra iyilik edilecek kişilerden ilk sırayı, daima yetimler almaktadır. İyilik, merkezden çevreye yayılacaktır. Önce anne-baba, sonra diğer yakınlar hemen sonra yetimler. Yetimlere yapılacak iyilik, öyle bayramda, seyranda, dost-düşman görsün de itibar etsinler diye yapılmayacaktır. Bu iyilik gerçek iyilik olacaktır:

Peygamberimizin, Müslümanların evleri içinde en hayırlısının, içinde bir yetimin barındırıldığı ve iyi davranıldığı ev olduğunu bildirmiş ve şu hadislerinde bunu açıklamıştır: "Müslümanlar arasında evlerin en hayırlısı, içinde kendisine iyi bakılan yetimin bulunduğu evdir; evlerin en kötüsü de, içinde kendisine kötü davranılan bir yetimin bulunduğu evdir. Ben ve yetimin bakıcısı Cen-

net'te şu iki parmak gibi yakın olacağız."

Sofrasında yetim bulundurmamak Müslümanlara sevinç vermiştir. Hz. Ömer'in oğlu Abdullah İbn Ömer bunlardan biriydi. Sofrasında bir yetim bulunmadan yemek yemek istemediği nakledilmiştir: Abdullah İbn Ömer bir gün yemek zamanı yetimi aramış, bulamamıştı. Yemeğini yiyip bitirdikten sonra yetim gelince, ailesine, ona yemek verilmesini söyledi. Fakat yemek bitmişti. Bunun üzerine kendisi kalktı, yetim için kavrulmuş un ile bal getirdi. Ona dedi ki: -Bunları ye! Vallahi sen aldanmadın. Bu benim yediğimden daha iyidir... Olayı nakleden kişi şu cümleyi eklemiştir: -Vallahi İbn Ömer de aldanmadı. (Büyük bir sevap kazandı.)

Sahabenin yaşca en küçüklerinden biri olup daha sonra Müslümanların bilginlerinden biri olan Abdurrahman İbn Ebza, yetimlerle ilgili şu tavsiyede bulunmuştur: "Yetim için şefkatli bir baba gibi ol. Bil ki, ne ekersen onu biçersin!"

Konuyla ilgili bir kaç örnek daha da açıklayıcı olacaktır. Musul'da, Erbil Atabeyi, Muzafferüddin Ebu Sait Gökbörü'nün vakfiyesinde hastalar ve körler için bir yetimhane, sokaklardan toplanan çocuklar için bakım yurtları bulunmaktaydı. Yurtlardaki küçük çocuklar için süt annelerin tayini de vakfın hizmetleri arasındaydı.

Gazan Mahmut Han'ın Vakıfları Evabı'ı Birr-i Gazzâni (Gazan'ın iyilik kapıları) adı verilmiş binalardan oluşuyordu. Bunlar türbe, büyük cami, hanefilere ve şafilere mahsus iki medrese, han-kah (büyük tekke), darüşşifa, rasathane, kütüphane, beytül-kanun (devlet arşivi), mütevellî evi, havuzhane (genel tuvalet), hamam ve bizim konumuzu doğrudan ilgilendiren diğer binalar: 100 çocuk alacak bir eytamhane (yetimhane) ve terkedilmiş çocuklar için bakımevi.

Fatih Sultan Mehmet'in vakfiyesinde, İstanbul'daki yetimler için günlük 100 akçe harcanması, her yetime günde yarım dirhemden ayda on beş dirhem verilmesi, yetim koruma çağından çıkıp kendine yeterli çağa gelinceye kadar devam ettirilmesi kaydı vardır. Vakfiye de, fakir ve dul kadınların bir başkasını göndererek imaretten yemek aldirmalarına izin verilmiştir. "Bunlar sonradan fakir düşmüş olup utanabilirler" denilmiştir.

A. Tanzimat Döneminde Yetim Mallarının Korunmasına Yönelik Yasal Düzenlemeler

Tanzimat dönemine kadar eğitim öğretim işleri vakıflarca yürütülmüştür. Öğretim elemanlarının ve öğrencilerin yeme, içme, yatma, eğitim vs. giderleri vakıfça karşılanmış olduğundan, ders programlarının vakıf sahibinin arzusuna göre düzenlenmiş olduğu görülmektedir.

Vakfiyeler okununca, içinde mutlaka yetimlerle ilgili maddelere rastlanmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir: "Fakirlerin çocuklarına Kur'an-ı Azim talim ve telkin olunmak üzere bir mektep bina edilmesi... Bu mektebe muallim olacak zatın... bu çocukları kendi evladından farksız tutup, onlara şefkatli muamele eylemesi, onların ahlaklarını tezhip ile kendilerine icabeden ihtimamı sarf etmesi..."

"Çocuklardan yetim olanlar için Şeker ve Kurban Bayramları'nda elbise parası olmak üzere, her gün üçer dirhem verilmesi..."

"30 talebenin yetimlerden seçilmesi, bunların okuyacakları cüzlerin vakfın gelirlerinden temin edilmesi, bayramlarda kendilerine birer tane boğazı kaplamalı kaftan, gömlek, don, takke, papuç ve kuşak verilmesi..."

Yetim malları ile ilgili olarak çıkarılan ilk nizamnâme 31 Aralık 1851 tarihli Eytam Nizamnâmesi'dir. Bu nizamnâme ile daha önceden beri var olan; yetim mallarının korunması ile ilgili uygulamalar yeni bir düzene kavuşturulmakta, bunun için de Şeyhülislâmlık makamına bağlı olarak özel bir teşkilat, Emual-i Eytâm Nezâreti oluşturulmaktadır. Bu nizamnâmedeki bazı eksiklikler 24 Kasım 1857'de çıkarılan dört maddelik Eytâm Uhdesinde bulunan Çiftlikât Hakkında Nizamnâme ile giderilmiştir. (4).

Bu arada 1908 temmuzuna kadar Meşihat'a sonra adliyeye bağlanacak olan Emûal-i Eytâm Müdürlüklü ve Eytâm sandıkları oluşturuluyordu. (5)

(4) BİLGİN, Beyza, "Yetim ve Kimsesiz Çocuklarla ilgili Tesis Kurmanın ve Yaşatmanın Önemi" Diyanet Dergisi, C.33, S.3 Ankara 1997, ss. 7-14.

YAZICI, Nesimi, "Tanzimat Döneminde Yetim Mallarının Korunmasına Yönelik Yasal Düzenlemeler Ve Bazı Uygulamalar", XII. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara 1995, ss. 45-46.

(5) PAKALIN, M., Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü C. I, İstanbul 1971, s.528

B. Tanzimat Döneminde Yetimlerle İlgili Bazı Uygulamalar

Tanzimat'a gelindiğinde yetim çocukların eğitim-öğretimlerinin sağlanmasıyla ilgili çok önemli girişimlerle karşılaşırız. Bu girişim ve gerçekleştirilen uygulamalar, bazı defa bir yerde ve yalnız Müslüman çocuklara yönelik olduğu gibi, geniş kapsamlı, ülke geneline ve her dinden bütün yetimlere yönelik olmuştur.

Değişik alanlarda yaptığı gerçekten faydalı hizmetlerle adını duyurmuş ve hala da yaşayan bir kısım müessesenin kurucusu olan Midhat Paşa (1822-1884) vali bulunduğu Nis'te küçük yaşta-ki İslâm ve Hristiyan çocukları için eğitim-öğretime başlangıcın ilk kademesi olmak üzere, mahalle mektepleri açtığı gibi, kimsesiz çocuklar içinde islahâne kurmuştur. Bunu kurmasının sebebi; bu çocuklarının sokaklarda, bakımsız ve terbiyeden mahrum, kötü huylar edinerek ileride hapishanelere düşmelerini önlemektir. Ona göre bir memleketteki bütün fakir ve aciz yetimlerin geçimlerinin sağlanması ve ilerideki hayatlarında, vatandaşlarına ve mensup oldukları topluma yararlı elemanlar haline getirilmeleri, içerisinde bulundukları cemiyet üzerine düşen önemli bir borçtur. O, beş-altı yaşından büyük oniki-onüç yaşından küçük çocukları toplattırarak Nis'te kurduğu İslahhâne'de besleyip, barındırmış; onları bir düzen içerisinde giydirmiş; okuyup-yazma kısaca bazı hesapları yapacak kadar matematik öğrettikten sonra her çocuğun dinine göre Müslüman veya Hristiyan hocaların gözetiminde burada birer sanat sahibi olarak yetiştirilmelerini sağlamıştır. Küçük yaşlardaki mahkûmlar için de islahhânede ayrı bir bölüm tahsis edilmiştir. Ülkemizde, bir bakıma ileride açılacak sanayi mektepleri dolayısıyla sanat okullarının da başlangıcı olan bu müessese, çocuklara beş-altı ay içinde belirli ölçülerde de olsa sanat öğretebilmiş, bu durumu gören halk kendi çocuklarını da buraya vermek istemişlerse de, nizamı gereğince islahane yalnızca yetim çocuklar için kurulduğundan, kabul edilmemişlerdir.

Bundan başka Mithat Paşa Rusçuk ve Sofya'da iki İslahhâne açtı. Rusçuk'ta 1865'te Kız İslahhânesi de açmıştır. Yurt genelinde bunun başka örnekleri de bulunmakla birlikte, İstanbul'da Yedikule'de 1869'da yetim ve kimsesiz kızlar için özel bir okul açılmıştır. Bu okul daha sonra daha uygun bir mekân olmak üzere Sultanahmed'de yeniden düzenlenen bir konağa nakledilmiştir. Bununla birlikte Midhat Paşa vali olarak gittiği her yerde, Bağdat'ta, Şam'da, Selânik'te, İzmir'de yenilerini eklemiştir.

Bu hayırlı teşebbüs ve uygulamalar ülke genelinde geniş tasvip görmüş ve Osmanlı ülkesinde çok sayıda İslahhâneler kurularak, hem kimsesiz çocuklara iyi birer istikbal, hem de memlekete usta sanatkarlar, kaliteli sanayi çalışanları kazandırılmıştır.

Türk insanının engin şefkat ve merhamet duygusu ile İslâm'ın inananları mutlak kardeş yapan prensiplerinin kaynaşmasının en güzel ürünleri olan vakıflarımız içerisinde, doğrudan olduğu kadar dolaylı olarak da yetimleri hedef alan çok sayıda örnek bulunmaktadır.

Milli kütüphanede çocuk devamıyla ilgili tek telif eser Cumhuriyet devrinin General Kazım Karabekir'in, "Çocuk Davamızı" isimli eseridir. Maalesef bu hala bastırılmamıştır.

Kars'ta yetim çocuklarıyla ilgili, General Kazım Karabekir'in açmış olduğu bu okul, İngiliz Sefiri tarafından ziyaret edilmiş ve İngiltere'de çıraklık eğitim sistemine muvazi, çocukları kabiliyetlerine göre yönlendirme sistemi kurulmuştur.

Konuyla ilgili Türk-İslâm hayır kurumlarından bir kaçını burada açıklayalım:

a) Darüşşafaka

1873 yılında açılan Darüşşafaka veya ilk ismiyle Daru's-Şafakat'i-İslâmiyye (Müslümanların, İslâmın şefkat evi), Osmanlı Devleti içerisinde diğer unsurlara nisbetle daha geri kalmış olan yetim Müslüman çocuklarının eğitim ve öğretimine katkıda bulunmak üzere 30 Mart 1864'te kurulan Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye adlı derneğin çalışmaları sonucu tesis edilmiştir.

İstanbul'da Kapalı Çarşı çırakları olan çocukların boş vakitlerini değerlendirerek onları okutmak amacı ile açılan bir okuldur. Daha sonra Maliye Nazırı olan Yusuf Ziya Bey, Simkeşhane'deki Valide Mektebi'ni kendi hesabına tamir ettirmiş ve okul aynı yıl içinde açılarak öğretime başlamıştır. Öğretim başarısı ve seviyesi, memurların, kalem efendilerinin de buraya yazılmasına sebep olmuştur. Ders araçlarının parasız verildiği bu okul, Türkiye'de kurulan ilk halk okulu sayılmaktadır. İlk olarak askerlik ve jimnastik derslerini programına alan okul Darüşşafaka olmuştur. İlk defa okul kitapları yazarak kendi basım evinde basan ve okutan da Darüşşafaka olmuştur.

Darüşşafaka'ya erkekler yanında kız öğrenciler de kabul edilecekti. İnşaat da buna göre yapılmıştı. Fakat daha sonra kız öğrenci alımından vazgeçildi.

İptidai, rüştiye ve idadî programlarını içerecek tarzda düzenlenmiş bulunan Darüşşafaka, o sırada var olan devlet okullarının çok üzerinde bir düzey tutturmuştu.

Ayrıca burada Darüşşafaka'nın çeşitli alanlarda elde ettiği başarılarla bir örnek olarak onun ülkemiz postacılığına olan katkısını vurgulamamız gerekir. Ülke içindeki ilk haberleşme hattı tama-

men Fransızcaydı. Galatasaray Sultanîsi'ne giden öğrenciler, genelde azınlık veya zengin aile çocukları olup, bunlar telgrafçı olmayı düşünmüyordu. Bu durumda Darüşşafaka'nın programları 1880'den itibaren elektrik ve telgrafçılık dersleriyle takviye edilmiş. 1873-1894 döneminde Darüşşafaka adeta bir telgraf fen mektebi işlevini üstlenmiştir. Darüşşafaka mezunları bir taraftan fen memuru olarak Posta ve Telgraf Nezareti bünyesinde görev yaparken, bir taraftan da belirli bir plan içerisinde bu nezaret adına Fransa'ya gönderilmişlerdir. Bu şekilde yetişenler idareye elektrik mühendisi olarak önemli katkılarda bulunmuşlardır.

1915 ve 1926'da yönetimi yeni şartlara uyarlanmış olan Darüşşafaka, fakir çocukların okuduğu özel bir okuldur. 1953 yılından beri İngilizce öğretim yapılmaktadır. Okulu Darüşşafaka Cemiyeti yönetmektedir. Gelir kaynakları, üyelerin aylık ödenekleri ile taşınır ve taşınmaz bağışlardır.

Aradan geçen uzun yıllara, değişen devir ve şartlara rağmen Darüşşafaka, bugün de Türk eğitim-öğretim organizasyonunun önemli bir taşı olmaya, kimsesiz-yetim çocuklarımızı ülkemizin ve kendilerinin mutlu geleceklerine hazırlamaya, hamiyetperver halkımızın katkı ve desteği, yöneticilerimizin alakaları sayesinde devam etmektedir.

b) Dârülaceze

İslâm dininin iyilik telkinindeki gücü Müslümanlara çok çeşitli hayır kurumları kurdurmuştur. Dârülaceze bunlardan biridir. Sokaklarda dilenen çocuklarla sakat erkek ve kadınların dilenmekten kurtarılması, güçleri yettiğinde çalışarak geçinebilmelerini temin amacı ile İstanbul'da bir güçsüzler yurdunun açılması 1890 yılında düşünülmüş, Padişah II. Abdülhamit bu teşebbüsün gerçekleşmesini emretmiştir. Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın çalışkanlığı ve hayırseverlerin katılmasıyla 1892'de temeli atılan yurt 2 Şubat 1896'da hizmete açılmıştır. Camisi, kilisesi, havrası ile, çeşitli ihtiyaçlara cevap verecek bölümleri ile mükemmel olan bu durum başlangıçta kamu yararına çalışan derneklerden sayılmış, Dahiliye Nezaretine bağlanmıştır. Yönetim kurulu, başkanı Şehremininden (belediyeden) seçilecek ve Padişah tarafından onaylanacak bir memur olmak üzere müftülüğün, Vakıflar İdaresinin, Zaptiye Nezaretinin birer temsilcisi ile Rum, Ermeni, Katolik ve Yahudi azınlıkların göndereceği birer temsilciden oluşturulmuştur. Bu üyeler ücretsiz çalışmışlardır. 1908'den sonra Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye yönetimine, daha sonra Sıhhiye Müdürlüğü'ne verilen Dârülaceze, 1946'da döner sermayeye bağlanmıştır.

Dârülacezede terzi, kundura, marangoz, demir, çorap atelyeleri vardır. Çalışacak güçte olan düşünümlerle çocuklar atelyelerde, bir ustabaşının idaresinde çalıştırılmaktadırlar. Dârülaceze revirleri, klinikleri, kreşi, çocuk yuvaları ve sosyal işletmeleri ile mükemmel bir insanlık kurumumuzdur.

c) Dârüleytam

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte meydana gelen açlığa, yoksulluğa uğrayan, düşmanın girdiği yerlerde öksüz ve yetim kalan çocukları korumak amacı ile Dârüleytam kurulmuştur. Bu çocukları barındırmak, okutmak, bir sanat öğretmek, bu yolda acele tedbirler alınmasını gerektirmişti. Savaşın başlaması ile Türkiye'den ayrılan İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyanlar'ın bıraktıkları okullar ve kurumlar birer Dârüleytam haline getirilmişti. Harpten sonra İtilaf devletleri dönüp gelerek kendi kurumlarına yerleşince, yetim ve öksüz çocuklar açıkta kalmış, boş saraylara yerleştirilmeye çalışılmıştı. Zamanın hükümeti bunların masraflarını karşılamaya yetişemeyince, İstanbul dışındaki Dârüleytamlar kapatılmıştı. İstanbul'daki Dârüleytam, şehir Yatılı Mektebi adı ile özel idareye devredilmişti. Bu öğrencilerden yetenekli olanlar Darüşşafaka'ya veriliyordu. Bir süre sonra bu Dârüleytam da kapatılmıştır.

d) Şişli Çocuk Hastanesi

Şişli Çocuk Hastanesi, 2. Abdülhamid'in kızı Hatice Sultan'ın difteriden ölmesi üzerine, yalnız çocuklara bakmak üzere kurulmuştur. İlk çocuk hastanemizdir. Bütün masrafları Padişah'ın şahsen karşılamış olduğu hastane, 1899 Haziran'ında 671 çocuğun sünnet ettirilmesiyle hizmete açılmıştır.

Başlangıçta gelir olarak Hamidiye suyunun işletilmesi hastaneye bağışlanmış, buna 1902'de Karahisar maden suyunun imtiyazı eklenmiştir.

Modern bir tıp okulu hizmetini de görmüş olan bu hastanenin ilk adı "Hamidiye Etfal Hastanesi" idi. Din ve mezhep farkı gözetilmeksizin bütün hastaların kabul edildiği, muayene ve tedavilerinin bedava yapıldığı, ilaçlarının hastanenin eczahanesinden ücretsiz verildiği bu kuruluşa, 1906 yılında Padişah'ın iradesi ile elektrik tesisatı, beden eğitimi ve fizik tedavisi tesisleri de kazandırılmıştır.

Hastanenin faaliyetlerinden olarak sünnet düğünleri, yemekler, eğlenceler, çocuklara ve ailele-

rine dağıtılan hediyeler kaydedilmiştir. Her yıl ağustos ayında, ilan edilen bir tarihte sünnet düğünleri düzenlenmesi hastanenin geleneklerinden olmuştur. Zengin-fakir, hastaneye getirilen binlerce çocuk, hastane operatörlerince sünnet edilmiştir. Çocuklara sünnet entarileri, hırka, ayakkabı, çorap, mendil, nazarlıklar, oyuncaklar, velilerine yemek ziyafetleri verilmiş, hokkabaz, karagöz, konser gibi eğlenceler düzenlenmiştir.

Şişli Çocuk Hastanesi bugün halen tarihi, sosyal, bilimsel faaliyetini sürdürmektedir.

e) Çocuk Esirgeme Kurumu

İlk kuruluşundaki adı Himaye-i Etfal Cemiyeti olan Çocuk Esirgeme Kurumu, 10 Haziran 1921 tarihinde Atatürk tarafından kurulmuştur. Kurtuluş Savaşı'nda kimsesiz kalan çocukları korumak üzere çalışmaya başlayan bu kurum, gerek ordu, gerek halk tarafından saygı, sevgi ve heyecanla karşılanmıştır. Hızla gelişip genişlemiş, yurt çapında bir örgüt olmuştur. Büyük Millet Meclisi'nce de desteklenerek, gelir kaynağı olacak bazı imtiyazlar elde etmiştir. Halkın bağışları, devletin yardımları, üyelerin ödemeleri, şefkat pulları, taşınmaz malları, imtiyazındaki işletmelerin gelirleri, balo ve piyango gelirleri kurumu yaşatan kaynaklar arasındadır.

Çocuk Esirgeme Kurumu, çocuğun esirgenmesi amacını güden müesseseler ve oyun alanları açmak; fakir ve hasta çocukların tedavisi için para, yiyecek, giyecek, okul malzemesi vs. yardımını yapmak; çocukları imkan nispetinde güvenilir ailelerin yanına yerleştirmek; velisiz ve vasisiz olanların vesayetini üstlenerek onlara iş bulmak, dairelerdeki işlerini takip etmek; vücutça veya ruhça özürli olanlar için islahevleri, ortada kalmış çocukları yerleştirecek bir yer buluncaya kadar barındıracak misafir evleri açmak vb. amaçlarla çalışmaktadır. Bunların yanısıra, çocuk sağlığı ile ilgili yayınlar yapmakta, çocuk bakım kursları açmakta, doğum evleri kurmakta, çocuk tiyatrosu ve sinemaları ile kitaplıkları açmakta, çocuk haklarını koruyacak tedbirler almaktadır. Ayrıca "Çocuk ve Yuva" ile "Türk Kadını" isimli iki dergi çıkarmakta ve çocuk kitapları basmaktadır.

Türkiye'de "Korunmaya muhtaç çocuklar" adı altında toplanan anasız-babasız, anası babası belli olmayan, anası babası tarafından terk edilen, anası babası tarafından yanlış yönlendirilme tehlikesi içinde bulunan, vücut yapısı, ahlak ve ruh gelişmesi tehlikede olan çocuklardan 0-6 yaşındakiler Çocuk Esirgeme Kurumu'nun kreş ve yuvalarında, bakımevlerinde barındırılmaktadır. 7-18 yaşındakiler Milli Eğitim Bakanlığı'nın sorumluluğuna geçmektedir.

İnsanlık, Müslümanlık ve Türklük duyguları terbiyemizde değerlendirildikçe, çocuklarımızın perişan olarak ortada kalmayacakları şüphesizdir.

Halen Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı sekiz imaret çalışır durumda bulunmaktadır ve 1075 kişiye yemek verildiği bildirilmiştir. Tahsil imkanları yeterli olmayan orta öğretim öğrencileri için 45 tane yurt açılmıştır. Öğrenciler buraya sınavla alınmaktadır. (6)

IV. AİLENİN YIPRANMASINDA BASIN-YAYIN YOLUYLA VAKIFLARIN ÜSTLENECEĞİ GÖREVLER

Toplumsal teminatı olan aile ve çocuk konusunda yapılan yıpratıcı yayınlar, toplumu oluşturan bireylerin tek tek ilgilenmesi veya önlem almasıyla önlenemez. Örneğin televizyonda yayınlanan bir şiddet filmi ben izlediğim gibi televizyonu kapatarak çocuğumun da bu şiddet filminden etkilenmesini önleyebilirim. Ancak aynı anda aynı kararı kaç aile verebilir, bu tartışılır. Ancak örgütlü toplum unsurları olan dernekler, odalar, birlikler, kooperatifler ve vakıflar hep beraber tavır alırlarsa durum daha değişik olur ve o tür programların yayınlanması da önlenebilir. Bunun kanunla da yapmak mümkün olur ancak, bunun karşısında medyada "Basın hürdür sansür edilemez" silahını kullanacaklardır. Bundan dolayı kanunla bazı programların yayınlandan kaldırılması veya yayın saatinin değiştirilmesi yerine, toplumsal baskı ile bazı programların yayınının kaldırılması, bazı programların da yayın saatinin değiştirilmesi daha uygundur.

Örneğin hiçbir gazetenin gazete içersinde çocuk köşeleri oluşturulmamıştır. Kuşkusuz bunlar aileyi ve çocukları olumsuz yönde etkilemektedir. Bunların da önlenmesi gerekir.

Vakıfların, özellikle bugünkü konumu itibarıyla ailenin yaşantısı ve onun korunması için çok özel yerleri vardır. Günümüzde birçok kanalla yayın yapan radyo ve televizyon başta olmak üzere, ailenin yipranması ve özellikle ayrı ayrı yaşamayı özendirme karşısında, reklamı ve kazançlı tercih eden basın ve yayın kuruluşlarına karşı örgütlü toplumun içinde yer alan vakıfların, özellikle sesini duyurması ve bu konuda bazı çalışmalar yapması zorunludur.

Hemen hemen tüm vakıfların vakıfnamelerinde yer alan milli değerleri koruma, gençleri eğitime ve onların yetişmesine katkıda bulunma, ailenin korunmasını ve mutluluğunu içeren bazı sosyal ve maddi yatırımlar yapma ilkeleri, şartlar olduğu halde, bugün Türkçe yayın yapan, yurt düzeyinde 15 TV ve yerel olarak yayını yapan yüzlerce TV ve radyo, tüm boyutlarıyla Türk toplumunun değerlerini ve onun teminatı olan çocukların ahlak ve moral değerlerini yok etmekte, erozyona uğramaktadır ve biz vakıflar olarak bunları sadece seyretmekle yetinmekteyiz.

Gürültülü basın dediğimiz televizyonlarda yapılan programların sadece eğlendirici yönde olup hiçbir eğitici yönü yoktur. Gerek çocuk, gerek kadın programları olsun hepsinde aynı durum söz konusudur.

Bizden çok daha ilerideki sanayi ötesi toplumların kitle iletişim araçlarına koydukları katı kurallar düşünülecek olursa konunun boyutları daha iyi anlaşılır.

Normal eğitim düzeyinde bir vatandaşın bile tepki ile karşıladığı bu ucuz, daha çok cinselliğe yönelik, eğitim açısından birşey vermeyen, cehalete özendirilen yayınlar karşısında daha mütaassıp, tutucu insanlar daha sert tepki göstereceklerdir.

Kısacası hergün yaklaşık 15 ulusal, yüzlerce yerel kanal tarafından kan, yangın, felaket haberliliği, duygu sömürüsü yapılmakta, bunun aile ve çocuklar açısından tahribatı sürmektedir.

Bir toplumun en zor değişir kavramlarından, en saygı gösterilmesi gereken değerlerinden biri olan ahlak sorununu küçümsememek gerekir. Kafası olumsuz yönde çalışan, kan, gözyaşı, yangın, cinayet, seks ve hayal ürünü görüntüler eşliğinde gelecekte mümkün olmayan zihinsel has-talıklar taşıyan nesiller yetiştirmeyelim.

Yukarıda saydığımız olumsuz koşulların giderilmesinde kuşkusuz vakıfların rolü ne yönde olabilir diye düşünülebilir.

1. Vakıfların Üstlenebileceği Roller

Vakıflar; sendikalar, dernekler, kooperatifler, birlikler, odalar gibi örgütlü kuruluşlardır. Ülkemiz açısından bakıldığında yurt düzeyinde faaliyet gösteren ve amacı toplumun eğitim ve sağlığı için çalışan yüzlerce vakıf bulunmaktadır. Bunların ortak bir eylem planı çerçevesinde üstlenebileceği görevler mutlaka olabilecektir. Bu plan çerçevesinde ilk akla gelen öneriler ise şunlar olabilir:

1. Öncelikle bu tür yayın yapan kuruluşların reklam geliri önlenmeli ve daha özenli programlar yapmaları sağlanmalıdır.

2) Vakıfların kasası niteliğini taşıyan T. Vakıflar Bankası bu kuruluşlara reklam vermeyi durdurmalıdır.

3) Geliri iyi durumda olan Vakıflar tarafından vakıf ehli kişilerin görüş ve düşüncelerini yansıtan belgeseller yapılarak yayınlanması sağlanmalıdır.

4) Çocuklara yönelik görsel ve işitsel yayınlar yoluyla onların geçmişle bağları güçlendirilmeli ve hayalci maceraperest ve kültürsüz yetişmelerine engel olunmalıdır.

5) Vakıflar Genel Müdürlüğü, ailenin korunması ve milli değerlere bağlı, sağlıklı nesiller yetiştirilmesi için basın-yayın yoluyla programlar düzenleyerek aydınlanmalarını sağlaması gerekir.

Sonuç olarak, çok büyük bir örgüt yapısına ve kaynağa sahip vakıfların örgütlü toplumların yapısına uygun olarak, ailenin korunmasında daha etkili olacaktır.

Daha usulüyle, daha insan psikolojisine dayanarak Müslümanlığın şeklinin değil de ruhunun, ailenin saygı üzerine kurulmuş olmasının, çocukların iyi yetiştirilmesinin, bazı manevi değer-

lerinin aşılmasının, bu gibi konuların televizyonlarda yer alması gerekir.

Bugün Türkiye'nin ana meselelerinden bir tanesi, ahlaki değerlerin korunması. Bu ahlaki değerler konusunda vakıflara da büyük görev düşüyor. Yalnız, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne değil, diğer ahlaki vakıflarımıza ve basınımıza da görev düşmektedir.

Yurt dışında pornografik filmler, gece saat 10'dan 11'den evvel yoktur, 11'den sonra serbesttir. Saat 11'den evvel bu tür filmlerin katiiyen yayınlanmaması, ailenin korunması lazımdır.

Bu meselelerde, aydınlar olarak bir kampanya açmak gerekir, bazı müesseselerin devreye girmesi lazım, parlamentodan gerekli kanunların çıkarılması ve ailenin, Türk ailesinin muhakkak ki korunması amaçlanmalıdır (7).

(7) ŞENEL, Ömer Sezal, "Basın Yayın Yoluyla Ailenin Yıpranmasında Vakıfların Üstlenebileceği Görevler." XII. Vakıf Haftası Kitabı Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1994, ss. 135-141.

V. AİLE EĞİTİMİ VE KORUNMASINDA VAKIFLARIN MALİ YÖNDEN KATKILARI VE ÇALIŞMALARI

A- Eğitim Amaçlı Vakıflar ve Aile Eğitimi:

Vakıflar Genel Müdürlüğü kayıtlarında ve 903 sayılı kanun uyarınca Bakanlar Kurulu'nca vergi muafiyeti tanınan vakıflar arasında sadece Aile Eğitimi'ni amaç edinmiş vakıflar açıkça görülmektedir. Vakıf kuruluşunun esasını oluşturan vakıf senetlerinin tetkikinde vakıfları amaçları bakımından çeşitli ayırmak mümkündür. Bizim tasnifimize göre vakıfları amaçları yönünden;

- a) Eğitim ve kültür hizmetlerini amaçlayan vakıflar,
- b) Sağlık hizmetlerini, anne ve çocuk sağlığını, özürlü kişilere hizmet vermeyi amaçlayan vakıflar,
- c) Tarım ve hayvancılığı geliştirmeyi amaçlayan vakıflar,
- d) Askeri amaçlı, silahlı kuvvetler mensuplarına ve Emniyet Teşkilatı mensuplarına hizmet vermeyi amaçlayan vakıflar,
- e) Hayrî ve Dinî amaçlı vakıflar
- f) Sosyal yardım amaçlı vakıflar olarak, ana konular itibariyle gruplara ayırmak mümkündür.

Günümüzde aile eğitimi çalışma konusu edinmiş ve bu konuda hizmet veren vakıflara rastlamak mümkün olmamıştır. İçinde bulunduğumuz 1994 yılı içinde "Anne ve Çocuk Eğitimi Vakfı" kurulmuştur. Bu vakfın henüz kurulmuş olması nedeniyle çalışma konularına ve yaptığı harcamalara ulaşamamıştır. İlerideki yıllarda bu konudaki çalışmaları izlenmeli ve vakıf desteklenmelidir.

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ BİLGİ İŞLEM MERKEZİ YENİ VAKIFLARIN KURULUŞ AMAÇLARINA GÖRE DAĞILIMI

	Sayı	Yüzdesi %
1. Eğitim Amaçlı Vakıfların Toplamı	569	18.196
2. Dini Eğitim Amaçlı Yeni Vakıfların Toplamı	101	3.229
3. Dini Amaçlı Yeni Vakıfların Toplamı	330	10.553
4. Sağlık Amaçlı Yeni Vakıfların Toplamı	163	5.212
5. Sosyal -Sosyal Yardım Amaçlı Yeni Vakıflar	1194	38.183
6. Sosyal Hizmet Amaçlı Yeni Vakıfların Toplamı	55	1.753
7. Kültür-Sanat Amaçlı Yeni Vakıfların Toplamı	93	2.974
8. Bilim-Teknoloji-Araştırma Amaçlı Vakıflar	67	2.142
9. Personeline Yardım Amaçlı Yeni Vakıflar	145	4.637
10. Tarih-Turizm-Spor Amaçlı Yeni Vakıflar	39	1.247
11. Sosyo-Kültürel Tarihi-Kültürel Amaçlı Vakıflar	37	1.183
12. Meslek Eğitim Amaçlı Yeni Vakıflar Toplamı	27	362
13. Yöresel Kalkınma-Dayanışma-Tanıtma Sosyal Yardım, Sağlık, Eğitim Amaçlı Vakıflar	97	3.102
14. Demokras-Hukuk-Ekonomi-Mali-Siyasi Araştırmalar, İnsan Hakları Amaçlı Vakıflar	41	1.311
15. Basın-Basın Yayın-Gazetecilik-Kütüphanecilik-Radyo-TV-Sinema-Film Amaçlı Vakıflar	21	671
16. Çevre Koruma Amaçlı Yeni Vakıflar Toplamı	88	2.814
17. Tarım-Hayvancılık-Veteriner ve İlgili Koop. Amaçlı Yeni Vakıflar Toplamı	14	447
18. Mimarlık-Mühendislik-İmar Amaçlı Yeni Vakıflar	10	319
19. Bu Amaçların Dışında Kalan Yeni Vakıflar	36	1.151
TOPLAM	3127	100

Not: Bu toplamların içinde Sos.Yrd.Day.Vakıfları ile Çevre Koruma Vakıfları dahildir.

Bakanlar Kurulu kararı ile vergi muafiyeti tanınmış vakıflar üzerinde yapılan bir araştırma ve incelemede, eğitim ve sağlık konularını ve bu arada aile sağlığını, çocuk sağlığını, anne sağlığını, özürliülerin sağlık tedavi ve korunmasını, kimsesizlerin korunmasını amaçlayan vakıflar bulunmaktadır. Bu vakıfların vakıf senetlerinde çeşitli çalışma konuları yanında sağlık, eğitim ve sosyal yardımların ve eğitime yardımcı olacak nitelikte burs, yurt ve diğer eğitim ihtiyaçlarının karşılandığı, özellikle eğitimde burs verme konusunun ağırlıklı olduğu görülmektedir.

**AİLE SAĞLIĞI, ÇOCUK SAĞLIĞI VE SAKATLARI KORUMA VE EĞİTİM
AMAÇLI BAKANLAR KURULUNCA VERGİ MUAFİYET
TANINAN VAKIFLAR**

Vakfın Ünvanı	Merkezi	Tarih	No
1. Türk Eğtm Vakfı	İstanbul	9/12/1968	6/11056
2. Hacettepe Çocuk Sağlığı Vakfı	Ankara	28/5/1971	7/2495
3. Eskişehir Öğretim ve Eğitim Vakfı	İstanbul	5/6/1971	7/764
4. Yardım ve İyilik Vakfı	Mersin	22/12/1973	7/7628
5. Selma Hacı Osman Metii Ana ve Çocuk Sağlığı Yardım Vakfı	İstanbul	21/7/1976	7/12474
6. Hüseyin Akif Terzioğlu Şevkat Yuvası Vakfı	Çanakkale	6/7/1981	8/3292
7. Türkiye Sakatları Koruma Vakfı	Ankara	26/7/1983	83/6898
8. Türkiye Emniyet Teşkilatı Dul ve Yetimleri Yardım Vakfı	İstanbul	11/4/1984	84/7929
9. İstanbul Çocuk ve Tabiat Vakfı	İstanbul	17/2/1985	85/9139
10. Türkiye Aile Sağlığı ve Planlaması Vakfı	İstanbul	27/9/1985	85/9901
11. Lösemili Çocuklar Vakfı	İstanbul	8/4/1986	87/11510
12. Türk Kadını Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı	İstanbul	25/4/1986	86/10555
13. Zihinsel Yetersiz Çocukları Yetiştirme ve Koruma Vakfı	Ankara	18/2/1987	86/10613
14. Türkiye Korunmaya Muhtaç Çocuklar Vakfı	İstanbul	7/12/1989	87/11510
15. İşitme Özürlü Çocuklar Eğitm ve Araştırma Vakfı	Eskişehir	12/1/1990	89/14827
16. Türkiye Güçsüzler ve Kimsesizlere Yardım Vakfı	Ankara	10/9/1990	90/11
17. Şevkat Vakfı	İstanbul	3/4/1992	90/874
18. Denizli Yetim Aciz ve Muhtaçları Koruma Vakfı	Denizli	6/8/1992	92/3384
19. Darülaceze Vakfı	İstanbul	7/9/1994	94/6080
20. Türkiye Spastik Çocuklar Vakfı	İstanbul	7/9/1994	94/6080

Aile eğitimi veya aileye yönelik hizmetlerin belirli bir kısmını amaç edinen, aile plânlamasını ve çocuk sağlığını korumayı ön planda tutan Türkiye Aile Sağlığı ve Plânlanması" ile "Türk Kadını Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı" örnek olarak gösterilebilir.

Aileyi ve çocuğu eğitici, koruyucu vakıfların kurulması teşvik edilmelidir.

Aile eğitiminde evlilik öncesi eğitimi ve evlilik sonrası eğitimi amaç edinmiş vakıfları yukarıda kısaca açıklandığı gibi ayrıca tespit etmek ve vakfiyelerden hizmet türlerini saptamak oldukça zordur. Vakıfların çalışmalarını yansıtan bilgiler ve istatistiklikler de oldukça yetersizdir.

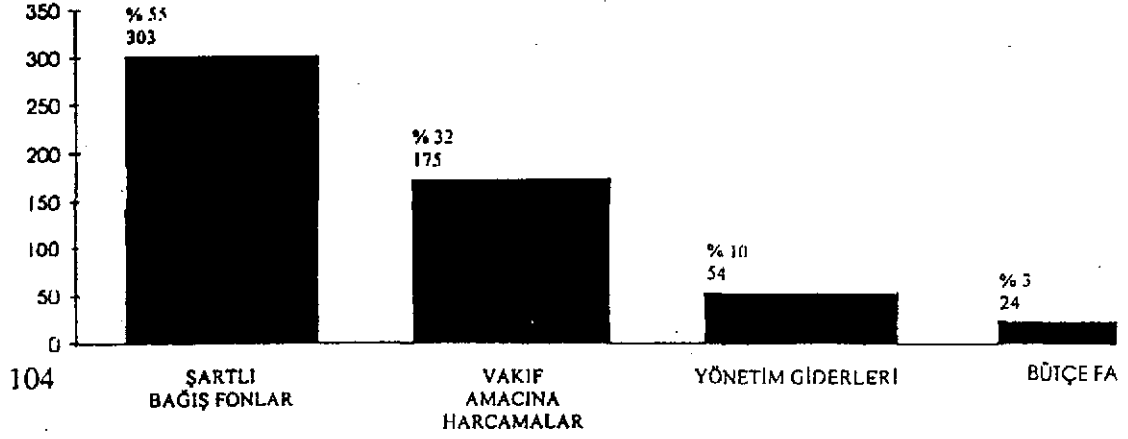
B. Vakıfların Aile Eğitimine Dolaylı Katkıları

903 Sayılı Kanuna göre kurulan vakıflarda aile eğitimini açıkça amaç edinmiş vakıfların sayısal tespiti yapılamamıştır. Bu durum vakıfların aile eğitimi konusunda mali katkılarının olmadığı anlamında kabul edilmemelidir. Eğitim amaçlı, sağlık ve sosyal yardım amaçlı vakıflarda yapılan çalışmalar, verilen hizmetler ve yapılan harcamaların dolaylı olarak aileyi güçlendirdiği, aileye destek yarattığı görülmektedir. Örneğin; eğitim amaçlı vakıflarda öğrencilere burs verilmesi, bu öğrencilerin aileleri üzerindeki mali yükü azaltmakta, yerine göre yükü kaldırmaktadır. Böylece aileler desteklenerek korunması sağlanmaktadır. Bu desteğin günümüzde parasal olarak tespiti güçtür. Bu konuda Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde ve diğer kuruluşlarda istatistik bilgileri henüz oluşturulamamıştır.

Ayrıca, eğitim amaçlı vakıflarla diğer vakıfların amaçları arasında bulunan hizmetlere yaptıkları harcamaların ayrıntılı tasnifi henüz yapılmamıştır. Vergi muafiyeti tanınmış 5 vakfın 1993 yılı bilanço ve gelir gider tabloları üzerinde yapılan incelemede, amaca yapılan harcamalardan eğitim konusuna %56 oranında kaynak ayrıldığı ve harcama yapıldığı görülmüştür. Vakıf bilançolarında ve gelir-gider tablolarında eğitim hizmetlerinin türlerini belirleyen ayrıntılı harcamakalemleri görmek ve hizmet türlerine göre harcamaları tespit etmek mümkün olamamıştır.

**VERGİ MUAFİYETİ TANINMIŞ AİLE VE AİLE SAĞLIĞI EĞİTİM
AMAÇLI 5 VAKFIN 1993 YILI BİLANÇO KESİN HESAP SONUÇLARI**

YILLIK GELİR TOPLAMI : 555 MİLYAR.-TL

Bu kısa incelemeden, eğitimle ilgili sorunlara vakıfların kendi bütçelerinden pay ayırdıkları, böylece ailelerin mali yüklerini hafiflettikleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu tespitler vakıfların tamamını kapsamamaktadır. Türkiye genelinde bütün vakıfların eğitim, aile eğitimi, çocuk eğitimi gibi konulara yapılan parasal harcamaları, bugünkü mevcut bilgilere dayanarak tespit edilmektedir.

C- Aile Eğitimi ve Korunmasını Amaç Edinen Vakıflar

a) Türkiye Aile Sağlığı ve Planlanması Vakfı

Vakfın genel olarak amacı, sağlıklı bir toplum içinde ailenin sağlıklı ve kişilerin yarınlarına güvenle bakabilmeleri için aile planlamasının gerçekleştirilmesi, ailede sağlıklı ve bilinçli çocuk yetiştirmenin yaygınlaştırılması ve bunu gerçekleştirmek, aile sağlığı konularında gerekli çalışmaları yapmaktır. Vakfın amacı ve faaliyetleri doğrudan doğruya ailenin yapısına, eğitimine doğrudan doğruya katkı sağlamaktadır.

b) Türk Kadını Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı

Aile eğitimine yönelik hizmetleri amaçlayan ve ailede "kadın"ı esas alan Türk kadınının güçlenmesi yönünde çalışmalar yapan diğer bir vakıf da "Türk Kadını Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı"dır.

c) Anne ve Çocuk Eğitimi Vakfı

Anne ve çocuk eğitimi konusunda çalışmalar yapmak üzere kurulmuştur. Vakıf kuruluşu 25.03.1994 tarihli ve 21885 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Vakfın kuruluş mal varlığı 300 milyon liradır. 1994 yılı içinde kurulduğundan anne ve çocuk eğitimine yaptığı harcamalar tespit edilememiştir.

Aile Eğitimi Sorununun Çözümü, Öneriler ve Devletin Görevi

Devlet aile eğitimi ve ailenin korunmasında açıkça politikasını belirlemelidir. Günümüzde ailenin eğitimi ve konusunda net ve açık bir program belirlenmemiştir. Belli bakanlıkların ve kuruluşların kamu hizmetleri içinde aileyi yakından ilgilendiren çeşitli konularda hizmetler yer almaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Kültür Bakanlığı ile Başbakanlığa bağlı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme gibi kuruluşlar bulunmaktadır.

a) Devletin öncülüğünde dağınık şekilde eğitim hizmeti veren vakıf, dernek ve kurum ve kuruluşlar arasında birlik sağlanmalıdır. Aile eğitimi amaç edinmiş kurum ve kuruluşlar, vakıflar kurulmalıdır.

b) Devlet aile eğitimi birinci öncelikte plana almalı, kuruluş statülerinde aile eğitimi ön plana alınmış kurum, kuruluş ve vakıfları teşvik edici yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Kurulacak aile eğitim kurumu vergiden muaf olmalı, kuracağı eğitim işletmeleri ve sağlık işletmeleri de kurumlar vergisinden muaf tutulmalı, ithal edilecek eğitim araç ve gereçleri gümrük vergi ve fonlardan

istisna edilmelidir.

c) Aile eğitimi amaç edinen ve birçok kurum ve kuruluşu eğitim programı şemsiyesi altında toplayacak Aile Eğitim Kurumu kurulmalıdır. Bu kurum eğitim, sağlık ve ana üniteleri bünyesinde toplamalıdır. Sağlık, eğitim, sosyal yardım ve tedavi işletmesi kuracak vakıflar biraraya gelerek, aile eğitim kurumunun organizasyonu altında; sağlık hizmetleri, ailenin sağlığı, tedavisi ve ailenin eğitimi görev olarak seçmelidir.

Aile eğitimi kurumu, yapılacak araştırma ve incelemelere göre ana hizmet grupları tespit edilmelidir. Vakıflar ayrı ve çeşitli alanlarda mali güçlerini kullanma yerine bir kurum etrafında toplanmalı, mali imkanlarını biraraya getirmeli, harcamalar tek elden yürütülmelidir.

d) Devlet ayrıca vakıflara ve aile eğitimi yapacak vakıf veya kuruluşlara danışmanlık hizmetlerini sunacak hizmet ünitesini de kurmalıdır. Vakıflara günümüzde hukuki, mali ve sosyal alanlarda danışmanlık hizmeti verecek kurum ve kuruluş bulunamamaktadır. Bu konular değişik alanlarda dağınık biçimde ilgili mevzuat içinde yer almaktadır.

e) İlgili mevzuat değişikliğinde, vakfiyesinde "Aile eğitimi" konusunu amaç edinmiş vakıflar için belli bir süre için (2-5-10 yıl) çeşitli teşvikler düzenlenmeli, belirli bir süre içinde faaliyetlerin olumlu olması halinde teşvikler yenilenmelidir. Vergi mevzuatında yapılacak bir değişiklikle, bu tür aile eğitim kurumuna veya aile eğitimi amaç edinmiş vakıflara yapılacak bağış ve yardım için vergi kanunlarındaki sınırlanma kaldırılmalıdır. Bu tür kuruluşlara yapılacak nakdi ve aynı yardımların miktarına bakılmaksızın tamamının Gelir ve Kurumlar Vergisi matrahından indirilmesine imkan tanınmalıdır.

D. Devletin Aile, Kadın ve Çocukların Eğitimine İlişkin Politikası ve Harcamaları

4. a. VI. Beş Yıllık Plandaki Esasları

Altıncı Beş yıllık kalkınma planında, aile-kadın-çocukla ilgili ilke ve politikalar aşağıdaki gibi belirlenmiştir;

"Milli ve manevi değerlerin korunmasında ve geliştirilmesinde, dolayısıyla milli bütünlüğün ve dayanışmanın pekiştirilmesinde temel unsur olan aile müessesesinin her bakımından güçlendirilmesinde, dolayısıyla milli bütünlüğün ve dayanışmanın pekiştirilmesinde temel unsur olan aile müessesesinin her bakımından güçlendirilmesi, kalkınmaya paralel olarak ekonomik ve sosyal yapıdaki değişme ve gelişmelere uyum sağlamasına yardımcı olacak tedbirlerin alınması ve ailelerin sosyal refahtan aldıkları payın dengeli olarak artırılması esastır.

Kadınların eğitim seviyelerinin yükseltilmesi ve mesleki eğitim imkanlarından daha fazla yararlanmaları suretiyle özellikle tarım dışı sektörlerde istihdamının yaygınlaştırılması için gerekli ortam oluşturulacaktır. (VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı 5.766)

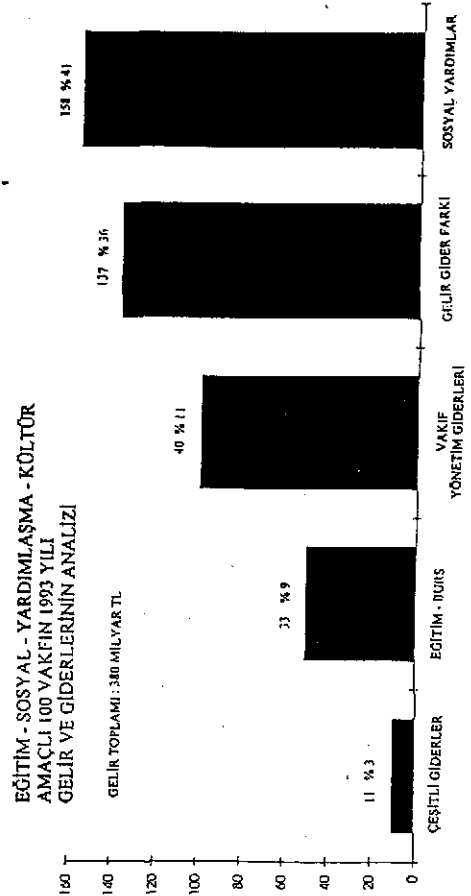
Aile fertleri arasında bağlılık ve dayanışmayı geliştirici ve özendirici politikalara ağırlık verilecektir. (VI. Beş yıllık Kalkınma Planı 5.763)

Aileye yönelik uluslararası stajyerleri belirlemek, uygulamaları koordine etmek, izlemek ve değerlendirmek üzere Türkiye Aile Kalkınma Yüksek Kurulu kuruluş çalışmalarına başlanmıştır. II. Sosyal Hizmetler Müdürlükleri ve Toplum Merkezleri bünyesinde ailelere verilen danışma ve rehberlik hizmetlerinin kurumlaştırılması ve ülke düzeyinde yaygınlaştırılması çalışmaları sürdürülmüştür. Aile Araştırma Kurumu tarafından yaptırılan dokuz araştırma tamamlanmıştır. (1995 Yılı Geçiş Programı S. 174-175-R.G.;30.10.1994/22096 Mük. Sayısı).

4.b) Aile Eğitimi Açısından ve Sosyal Hizmetleri Müsteşarlığının Çalışmaları

Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığının Amacı

Kadın haklarını korumak ve geliştirmek, kadınların sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi yaşam-

daki işlevlerini güçlendirmek, eşit haklara sahip bireyler olarak toplumsal yaşamda yer almalarını ve kalkınma sürecine etkin katılımlarını gerçekleştirerek kalkınmanın nimetlerinden eşit biçimde yararlanmalarını sağlamak, aileyi korumak ve desteklemek, sosyal hizmetleri devletin temel ilke, politika ve planlarına uygun olarak yürütmek için "Başbakanlığa bağlı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı'nın kurulması..." şeklinde belirtilmiştir.

E. Vakıfların Eğitim, Sağlık Hizmetleri ve Aile Eğitimine Katkıları

1. Vergi Muafiyeti Tanınan Vakıflar:

a) Bakanlar Kurulu'nca vergi muafiyeti tanınan 7 vakıf gelir ve harcamalarına kısa bir bakış.

Vakfın Adı	1993 Yılı Geliri	Amaca Harcamalar
1. Hacettepe Çocuk Sağlığı En. Vakfı	3.381.216.623.-	2.714.196.235.-
2. Türkiye Körler Vakfı	248.820.557.-	203.870.353.-
3. Türkiye Güçsüzlere ve Kimsesizlere Y.V.	2.319.480.150.-	203.662.233.-
4. Zihinsel Yetersiz Çocuklara Y.V.	3.354.002.030.-	2.375.463.254.-
5. Türk Eğitim Vakfı	68.964.314.071.-	30.254.727.609.-
6. Türk Petrol Vakfı	16.474.386.119.-	12.886.973.916.-
7. Bezmi Alem Valide Sultan V.	3.139.083.764.-	2.948.890.097.-
TOPLAM	97.611.303.314.-	48.873.587.462.-

Bu vakıflarla ilgili olarak düzenlenen tablonun incelenmesinden de anlaşılacağı gibi toplam gelirlerden yaklaşık amaca tahsis edilen 49 milyar TL.'sından %75 burs eğitim giderlerine, % 12,5 sağlık hizmetlerine, % 12 sosyal amaçlı hizmetlere tahsis edildiği görülmektedir. (8)

(8) ERKİLET, Şaban "Vakıfların Değişen Aile Yapısına Eğitim ve Korunma Açısından Katkıları" XII. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Genel Müd. Yal., Ankara 1994, ss. 89-108.

SONUÇ

Bir serçenin su içebileceği çukurların temininden orduların güçlenmesini sağlamaya hatta Avrupalı manada ağır sanayide tröstlerin oluşumuna kadar her saha da bir araç olarak başvuru-
lan vakıf sistemi, günümüz insanınca yeteri kadar tanınmamaktadır.

Vakıf benzeri kuruluşlar çeşitli toplumlarda görülmüştür. Fakat bunları vakıf olarak kabul edemeyiz. Çünkü bunların bir çoğu toplumda prestij kazanmak veya halkın bir takım yöneticilere sadakatını sağlamak amacıyla geliştirilmiştir. Oysa vakıfların özünde karşılıksız ve Allah için hizmet yatar.

Vakıflar, İslâm inancının bir eseri olarak ortaya çıkmışlardır. İslâma göre, insan ölünce sevabı ve günahı sona erer. Ancak, arkasında bir "sadaka-i cariye" (bir hayır kurumu) bırakanların sevabı kurum yaşadıkça devam eder. Bu davranıştan beklenen sadece sevap, yani Allah'ın rızasını (sevgisini) kazanabilmektir.

İslâmi manada vakfın ilk örneği Hz. İbrahim'e yani Kâbe'nin ilk yapılışına kadar götürülebilir. Ancak ilk vakıf kurumlarının mescitler olduğu tartışılmayacak kadar açık bir sosyal gerçekliktir. Fakat gerçek anlamda Peygamberimiz Hz. Muhammed (A.S.)'in şahsi mülkü olan "Fedek arazisini" vasiyet yoluyla vakfetmesi suretiyle ilk İslâmi vakıf vücut bulmuştur.

Ekonomik ve malî bakımdan güçsüz olanları desteklemek, güçlendirmek, onların sosyal ve ekonomik durumlarını düzeltmek amacıyla olan vakıfların tarihi Türk toplumunda da çok eskilere dayanır.

İslâm öncesi Türk toplumlarında da sosyal güvenlik ve sosyal yardım anlamında bir dayanışma şekli olduğu bütün araştırmacılar tarafından kabul edilir. Eski Türklerdeki bu yardımlaşma şekli kültürün bir süreç olduğunu anlatırcasına hâlâ sosyal hayatımızda görülürken vakıflar vasiyetiyle de bir resmiyete de sahip olmuşlardır. Eski Türkler çeşitli merasimlerde malları fakirlere dağıtıp, sosyal barışa dikkati çekerken, Tanrı'yı da mutlu etme amaçları dikkat çekicidir. Çünkü eski Türk inancına göre zenginler fakirleri doyurmakla yükümlüdür. Diğer yandan eski Türklerde zenginlik ve kut (hakimiyet) Tanrı tarafından verilir. Dolayısıyla Tanrı'nın rızasını kazanmak bu meziyetlerin devamı için zorunludur.

Türkler İslâmiyeti kabul ettikten sonra Hz. Peygamberin yolunu takip ederek, Selçuklu ve Osmanlı zamanında vakfı zirveye taşımışlar sosyal, kültürel, iktisadi hayatın temeli haline dönüşürmüşlerdir. Bu yönüyle Osmanlı toplumuna batılı siyasetçiler "vakıf cenneti" tabirini kullanmışlardır.

Genelde Osmanlı vakıflarının iki amacı vardır. Bunlardan birincisi herkese yardım ikincisi de tehlikeye maruz kalanlara yardımdır. Dolayısıyla Osmanlı da vakıflar "sosyal yardım" ve "sosyal güvenlik" fonksiyonunu yerine getirmişlerdir. Bu vakıfların kaynağı da iki temel esasa dayanmaktadır. Bunlardan birincisi Allah'ın rızasını kazanmak ikincisi de zenginlere karşı sosyal baskılardır. Bu ikincisi sosyal barış açısından çok önemli bir fonksiyona sahiptir. Dolayısıyla vakıfların özünü Allah'ın rızasını kazanmak, sosyal prestij ve sosyal barışı sağlamak olarak ifade edebiliriz.

Vakıflar sadece sıkıntı içinde bulunan fakirlere yardım, yol, cami, köprü, tekke v.s. hayra sebep olan müesseseleri yapmakla kalmamış aynı zamanda gayr-ı müslimlerin, doğru yolu bulup müslüman olmalarına, müslüman olanlara da çeşitli imkânlar hazırlamaya varıncaya kadar her sahada hizmet etmişlerdir.

Aileye, kadına ve çocuğa çok önem veren vakıflar geçmişte olduğu gibi bu görevlerini devam ettirme çabası içindedirler. Ayrıca bu konuda diğer devlet kuruluşlarında vakıfların yanında yer almaktadır.

Vakıfların amaçları değişik olabileceği için yardım yapacakları alanlarda farklı olmaktadır. Bu sebeple eğitim alanında ayrı, sağlık alanında ayrı, aile eğitimi alanında ayrı vakıflar olabildiği gibi, bütün bu konularda tek başına yardım yapabilen vakıflarda vardır.

Günümüzde eğitimle ilgili sorunlara vakıfların kendi bütçelerinden pay ayırdıkları, böylece ailelerin mali yükünü hafiflettikleri sonucu ortaya çıkmaktadır.

Ailenin eğitimi konusunda vakıflardan başka M.E.B. Sağlık B. Kültür B. ile Başbakanlığa

bağlı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu gibi kuruluşlarda bulunmaktadır.

Ayrıca günümüzde özürli çocuklara yönelik vakıf çalışmaları devam etmektedir. Bunlarda da önemli sonuçlar elde edilmiştir.

Ülkemizde kadın eğitimi özel bir önem taşımaktadır. Geçmişte bunun farkına varıldığı gibi günümüzde de önemini korumaktadır. Özellikle devletin kurmuş olduğu vakıf yurtlarında hiçbir karşılık beklemeeksizin barındırılan kız öğrenciler buralarda eğitimlerini tamamlayıp hatta bir yuva kurmaları sağlanıp yurda hizmet için yarıştadırlar. Buralardan mezun olanların kurdukları VA-TEV (Vakıflar Yüksel Tahsil Eğitim ve Kültür Vakfı) kendilerinden sonra yetişecekler için bir dayanışma örneğidir.

Vakıfların hizmetini en iyi şekilde yansıtan şu örnek gerçekten çok önemlidir. "Bir çocuk vakıf evde doğar, vakıf beşikte uyur, vakıf okulda okur, vakıf mektepde hocalık eder, vakıftan vazifelmaaş) alır, vefatında vakıf tabutta taşınır, vakıf mezarlığa defnolunur" denmiştir.

Oysa günümüz insanı çelişki ve güvensizlik içindedir. Yarınından emin değildir. Ruhsal, sosyal ve ekonomik sorunların altında ezilmektedir. Sağlık sorunları, işsizlik artmakta, alt yapı sorunları, çevre kirliliği, ruhsal ve duygusal kirlilik, belediye hizmetleri büyük bir karmaşa içine girmekte, refah seviyesi ve fert başına düşen milli gelir azalmakta, sosyal sınıflar arabaşına düşen milli gelir azalmakta, sosyal sınıflar arasındaki denge giderek bozulmakta, orta sınıf gücünü yitirmektedir.

Bütün bu sorunların çözümü devletten beklenmektedir. Halbuki bunlar geçmişte özel teşebbüs eseri olan vakıflarca halledilmişti. Öyleyse ne yapılabilir?

Öncelikle iyi bir kültür politikası belirlenerek insanımız bu yönde eğitime tabi tutulmalıdır.

Başta devlet adamları olmak üzere toplumun zenginleri vakıf yatırımlara, sosyal hizmetlere öncülük etmeli, tasarrufu bu yönde teşvik etmeli, lüzumsuz yere sarfedilen sermaye kaybını önlemek için tedbirler alınmalı, telkinler yapılmalı, hukuki tedbirler geliştirilmeli, ve bir "vakıf zihniyeti" oluşturulmalıdır.

Ailenin eğitimi ve korunmasında vakıfların katkıları konusunda yapılması gerekli hususlar aşağıda açıklanmıştır.

- Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne vakıflar tarafından bilanço, gelir-gider tabloları gönderilmektedir. Bu belgeler standart hale getirilmeli ve aynı tip bilanço ve gelir-gider cetveli düzenlenmesi sağlanmalıdır. İnceleme fırsatı bulduğumuz 100 vakıf bilançosundaki esaslar ve düzenleme bakımından çok değişik örnekler görülmektedir. Hatalı ve muhasebe ilkelerine uymayan vakıf bilançolarına rastlanmıştır.

- Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Bilgi İşlem Merkezi, malzeme, makina ve program bakımından güçlendirilmelidir. Her yıl vakıflardan alınan bilanço ve gelir-gider tablolarından gerekli bilgiler her yıl muntazam şekilde kayıt edilmeli, bir vakıf hakkında 5 veya 10 yıllık faaliyet dönemine ait gelir ve gider çeşitlerine göre takip edilmelidir. Vakıflar daha açık şekilde gruplandırılmalı bu tür vakıfların toplam gelir ve harcamaları hakkında istatistiki bilgiler temin edilmelidir.

- Yapılacak araştırma sonunda, aile sağlığı, aile eğitimi ve çocuk eğitimi ile çocuk eğitimi ile çocuk sağlığını konu edinmiş vakıf tespit edilmeli, bu vakıflar arasında koordinasyon hizmet birliği sağlanmalıdır.

- 903 sayılı kanun ile 2762 sayılı kanunlar günün ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde değiştirilmeli, bu konuda gerekli tasarı çalışmalarına başlanmalıdır.

- İlk-Orta-Lise eğitiminde "Aile Eğitimi ve Vatandaşlık Kültür Dersi" konmalı, bu ders zorunlu olmalıdır. Anayasa'da yer alan kişi hak ve ödevleri birer ünite konusu yapılmalı, ders olarak okutulmalıdır.

- Günümüzde aile ve çocuk eğitimi konusunu amaç edinen vakıf kuruluşlarının sayısı yok denecek kadar az ve yetersizdir. Vakıf senedinde Aile ve Çocuk Eğitimi konu edinmiş vakıfların kurulması teşvik edilmelidir. Yukarıda IV-A/6 bölümde belirtilen sorunların çözümü için gerekli tedbirler ve düzenlemeler alınmalıdır.

Bu vakıflarla ilgili olarak düzenlenen tablonun incelenmesinden de anlaşılacağı gibi toplam gelirlerden yaklaşık amaca tahsis edilen 49 milyar TL.'sından %75 burs eğitim giderlerine, % 12.5 sağlık hizmetlerine, %12 sosyal amaçlı hizmetlere tahsis edildiği görülmektedir.

- Aile Eğitim kurumu kurulmalı, bu kurumun hazırlayacağı eğitim programları vakıflar eliyle uygulamaya konmalıdır. Aile eğitimi ve çocuk eğitimi konusunda bilim çevrelerinin görüşü alınmalı. Bu konuda uygulama ve öneri raporları hazırlattırılmalıdır.

- Aile eğitimi çocuk eğitimi yapacak kurum ve kuruluşlara her türlü danışmanlık hizmetlerini ve-

recek, plan ve programlar hazırlayan danışmanlık hizmet ünitesi kurulmalıdır.

- Yeni kurulan vakıfların kuruluş amaçları arasına aile ve çocuk eğitiminin de alınması için Vakıflar Genel Müdürlüğü gerekli çalışmaları tamamlamalıdır. Bu konuda 903 sayılı kanun ile vergi kanunlarında değişiklik yapılması sağlanmalı, bazı vakıf ve kuruluşlara teşvik, vergi muafiyeti getirilmelidir.

- Anayasa'da Türk toplumunun temelini aile olduğu ve ailenin korunması için devletin gerekli önlemleri alacağı belirtilmiştir. Anayasa'nın bu açık hükmüne karşın devlet bütçesinde aile ve ailenin sorunları için plan veya program yapılmamıştır. Sadece Kadın Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı bütçesi içinde bu hizmetlerin yürütülmesi, sorunu çözmemektedir.

Bu konuda **Vakıflar Genel Müd. Rolü:**

- Türkiye genelinde organizatör olması ve illere görevini devretmesi.
- Mevcut vakıfları bu alanda hizmet vermeye teşvik etmesi.
- Yeni kurulması istenen vakıflardan aileye, eğitimi koruyucu yönde çalışma yapmalarını istemesi, onları teşvik edip bunu vakıf senedine geçirmesi.
- Sorunları, ihtiyaçları tespit ettirmesi.
- Eğitim yerini, personelini, materyalini bulup eğitime başlatması.
- Sonuçları izlemesi, rehberlik yapıp değerlendirmesidir.

Vakıf Gönüllüleri;

Belli bir yörede, mahalle veya semtte, aileye yönelik sorunları bulup Vakıflara iletecek, onlardan gelen cevabı ailelere ve bölgesine duyuracaktır. Ayrıca gönüllü kuruluşların etkinlik ve programlarında aileye yönelik verilebilecek hizmetleri organize ederek onların çileleri eğitimini sağlayacaklardır.

Bunun yanında gezici vakıf eğitimcileride görev yapabilir.

En önemlisi vakıf meselelerini bilmenin sorumluluğu ki o da; mevcut vakıfların korunması ve imârî ile toplumun bu sosyal yardım kurumundan yararlanmalarını tanzim ve vakıf yapma usûlleri ile sosyal dengesizliklerin giderilmesi durumlarının, gelecek nesillere aktarılması suretiyle insanlığın saadetine hizmet etmektir.

Kökleri Türk-İslâm kültürünün derinliklerinde, dalları gelecekte olan vakıf toplumdaki sorunları çözecek bir kurum olarak görünmektedir.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

- 1) İ. AİLE ŞURASI BİLDİRİLER, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1990
- 2) 20 CUMHURİYET YILINDA VAKIFLAR, T.C. Vakıflar Umum Müdürlüğü, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara 1943
- 3) AĞCA, Hüseyin Ailede Eğitim, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993
- 4) AKYÜZ, Hüseyin, Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma M.E.B. Yayınları, İstanbul 1992
- 5) ARSLANTÜRK, Zeki, Sosyal Bilimler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri, Marmara Ün. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. İstanbul 1995
- 6) BAŞARAN, İ. Ethem, Çocuk Psikolojisi, Sevinç Matbaası, Ankara 1985
- 7) BAYRAKLI, Bayraktar, Farâbi'de Devlet Felsefesi, Doğuş Yayınevi, İstanbul 1983
- 8) BERKİ, A. Hikmet, İstilah ve Tabirler, Vakıflar Genel Müd. Yay. Ankara
- 9) BERKİ, Şakir Valaflarla İlgili Önemli Meseleler, Bayrak Yayınları, İstanbul 1990
- 10) BİLGESEVEN, Amiran Kurtkun, Eğitim Sosyolojisi, Filiz Kitabevi, İstanbul 1992
- 11) CEBECİ, Dilâver, Tanzimat ve Türk Ailesi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1993
- 12) ÇAĞATAY, Neşet, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989
- 13) ÇAMDİBİ, Hasan M. Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâli, Gümüş Basımevi, İstanbul 1983
- 14) ÇATALTEPE, Sipahi, İslâm ve Türk Medeniyetinde Vakıflar, Türkiye Mille Kültür Yayınları, İstanbul 1990
- 15) DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, Türk Aile Yapısı, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Ö.İ.K. Raporu Ankara 1989
- 16) EKİNCİ, Yusuf, Ahilik, Sistem Ofset, Ankara 1989
- 17) ERGİN, Osman, Türk İmar Tarihinde Vakıflar, Belediyeler, Patrikhaneler, Türkiye Basımevi, İstanbul 1944
- 18) ERKAL, Mustafa E. Sosyal Meselelerimiz ve Sosyal Değişme, Ankara 1984
- 19) ERKAL, Mustafa, Sosyoloji (Toplum Bilimi) Der Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 1993
- 20) ERTÜRK, Selâhattin, Eğitimde Program Geliştirme, Meteksan Yayınları, Ankara 1991
- 21) GÜVENÇ, Nazım, Aile Politikası Karşılaştırmalı Ülkeler Panoraması, Başbakanlık Aile Araştırma Kurulu Yayını, No: 70, Ankara 1991
- 22) HALAÇOĞLU, Yusuf, XIV-XVII Y.Y'da Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991
- 23) KAZICI, Ziya, İslâmî ve Sosyal Açısından Vakıflar, Marifet Yayınları, İstanbul 1985
- 24) KAZICI, Ziya Kitaplar, ŞEKER, Mehmet, İslâm Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul 1981
- 25) KOZAK, İ. Erol, Bir Sosyal Siyat Müessesesi Olarak Vakıf, Akabe Yayınları, İstanbul 1985
- 26) KUNTER, H. Baki, Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939
- 27) OĞUZHAN, Ferhan, Eğitim Terimleri Sözlüğü, T.D.K. Yay. Ankara 1974
- 28) OZANKAYA, Özer, Toplum Bilimine Giriş, S. Yayınları, Ankara 1982
- 29) ÖKSÜZ, Enis, Sosyal Gelişme Açısından Türk Vakıflarının Yeri ve Önemi, Ankara 1988
- 30) ÖZTÜRK, Nazit, Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Vakıflar Genel Müd. Yay. Ankara 1983
- 31) PAKALIN, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1971

- 32) SEVİNÇ, Necdet, Eski Türkler'de Kadın ve Aile, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1987
- 33) SEVİN, Necdet, Osmanlılar'da Sosyo-Ekonomik Yapı, Kutsun Yayınevi, İstanbul 1978
- 34) ŞEKER, Mehmet, İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991
- 35) ŞEMİN, Refia, Eğitim ve Öğretim Problemlerimiz, İstanbul Ün. Ed. Fak. Yay. İstanbul 1973
- 36) ŞEMSETTİN, Sami, Kamu'-i Türki, İstanbul 1978
- 37) TAN, Hasan, Psikolojik Danışma ve Rehberlik, M.E.B. Yay. İstanbul 1995
- 38) VAKIF VE TESİS, Vakıflar Umum Müd. Neşriyatından Eski ve Yeni Hukuka Göre Vakıf ve Tesis, Ulus Basımevi, Ankara 1937
- 39) YAVUZER, Haluk, Çocuk ve Sua, İstanbul 1993
- 40) YILMAN, Mustafa, Öğretmenlik Mesleği ve Meseleleri, Türkiye Milli Kültür Vakfı Yay. İstanbul 1992

MAKALELER

- 1) AKÇAM, Casim "Türk Aile Yapısının Tarihi Akışı ve Günümüz Şaitlarında Geleceği" T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu I. Aile Şurası Bildirileri, Ankara 1990
- 2) ARIKAN, Gülay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat ve II. Meşrutiyet Dönemlerinde Kadınların Statüsü ile İlgili Gelişmeler" Türk Yurdu. C.8, S.133, Ankara 1998
- 3) ATAMAN, Aysegül, "Özel Eğitim Gerektiren Çocukların Ailelerini Yönlendirmede Vakıfların Rolü" XII. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. Ankara 1994
- 4) ATEŞ, İbrahim "Bursa'da İnegöllüoğlu Saffet Bey'in Yaptırdığı Dullarevi", XII Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1994
- 5) BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler" Vakıflar Dergisi C.II Ankara 1942
- 6) BAŞER, Sait "Ailede Kültür İntikali" T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu I. Aile Şurası Bildirileri, Ankara 1990
- 7) BAYKAN, Suna Tokyürek, Şadan, ŞANLI Nedime, "Ailenin Eğitim ve Korunmasında Vakıfların Rolü: Bir Model önerisi. "XII. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1994
- 8) BAYKARA, T "Vakfın Gelişme ve Gerilemesindeki Etkenler" II. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara 1985
- 9) BERKİ, Şakir "Vakıfların Devlete ve Devletin Vakıflara Hizmeti" Vakıflar Dergisi Say: VII'den ayrı basımı Baha Matbaası, İstanbul 1968
- 11) BİLGİN, Nazan, "Türk Ailesinin Sağlık Sorunları" I. Aile Şurası Bildirileri, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayını, Ankara 1990
- 12) BİLGİN, Beyza, "Yetim ve Kimsesiz Çocuklarla İlgili Tesis Kurmanın ve Yaşatmanın Önemi" Diyanet Dergisi Cilt: 33 Sayı: 3 Ankara 1997
- 13) ÇELİKKAYA, Hasan, "Eğitim Anlamları ve Farklı Açılardan Görünümü" Eğitim Bilimleri Dergisi, İstanbul, Atatürk Eğit. Fak. Yay.
- 14) DOĞAN, Mehmet, "Aileye Yönelik Yayınlar" T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, I. Aile Şurası Bildirileri, Ankara 1990
- 15) ERAY, Fatma, ÇAKAR, Gülşen Erenler - Yüceer, Halime, "Aile Eğitiminde Kadının Yeri ve Girişimci Kadınları Özendirme Vakıfların Rolü" XII. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. Ankara 1994
- 16) EREL, S. Sevil, "Türk Ailesinin Durumu" I. Aile Şurası Bildirileri, Aile Araştırma Kur. Baş. Yay. Ankara 1990
- 17) ERKAL, Mustafa E "Türk Ailesi ve Batı Avrupa'daki Bazı Değişmeler" Hz. Peygamber ve Aile Hayatı, İlmi Neşriyat, İstanbul 1990
- 18) ERKİLET, Şaban, "Vakıfların Değişen Aile Yapısına Eğitim ve Açısından Katkıları" XII. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Gen. Müd. yay. Ankara 1994
- 19) GÖKÇEN, A. "Vakıfların Ekonomik Yönü ve Vakıf Müesseselerinin İktisadi Tesirleri" II.

Vakıf Haftası Kitabı, Ankara 1985

20) GÖNENCAN, Zahit, "Ailenin Korunmasında Sosyal Güvenlik Vakıflarının Rolü" XII. Vakıf Haftası Kitabı, Vak. Gen. Müd. Yay. Ankara 1994

21) GÜLCÜ, A. İhsan, "Manevi Dünyamız" Türkiye Gazetesi Yazı Dizisi, 1 şubat - 2 Mart 1995

22) HASİPEK, Seniha, "Ailenin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısında Kadının Yeri ve Önemi" T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, I. Aile Şurası Bild. Ankara 1990

23) KARMIŞ, Orhan, "Türk Ailesinin Temel Karakteristiği", "Aile Yapımızı Etkileyen Problemler ve Hal Çareleri", T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, I. Aile Şurası Bildirileri, Ankara 1990

24) MADENOĞLU, Kemal, "Aileye Devletin Göttürdüğü Hizmetler" T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, I. Aile Şurası Bildirileri, Ankara 1990

25) MEB. Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, "Ailede Eğitim, Ailenin Eğitimi-Aile-Eğitim İlişkisi" T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, I. Aile Şurası Bildirileri, Ankara 1990

26) MİROĞLU, İsmet, "Türk-İslam Dünyasında Vakıfların Yeri", II. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara 1985

27) PEKER, Hüseyin, "Ailenin Korunmasının Esasları" T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, I. Aile Şurası Bildirileri, Ankara 1990

28) OKTAY, Ayla, "Aile ve Eğitimi" T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, I. Aile Şurası Bildirileri, Ankara 1990

29) OKTAY, Ayla, ÖZTÜRK, Cemil, I. Ulusal Kadın Kongresi Gelişen Türkiye'de Kadının Rolü ve Etkinliği (6-7 Kasım 1991) 118 T Lioness Yönetim Çevresi, Cemal Reşit Bey Konser Salonu - İstanbul

30) ÖKE, Mim. Kemal, "Vakıflarla Devleti Özelleştirmek" Türkiye Gazetesi 19 Nisan 1995

31) ÖZTÜRK, Nazit, "İmaretler, Geleneksel Yardımlar, Öğrensi Bursları", Türkiye Aile Yılı, 1991

32) ÖZTÜRK, Nazif, "Türk Toplumunda Koruyucu Aile Sistemi" T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, I. Aile Şurası Bildirileri, Ankara 1990

33) SAKAOĞLU, Necdet, "Medeniyet Değişimleri Çerçevesinde Türklerde Ailede Eğitim" T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Aile, Cilt 1 Ülke Yayın, Ankara 1992

34) ŞAHİN, Kamil, "XVIII. Yüzyılın Birinci Yarısında Belgelerle Osmanlılarda Çocuk Düşürme Problemleri Üzerine Bazı Gözlemler, Vakıf Doğumevi ve Eczane Açılması," XII. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Gen. Müd. Yay. Ankara 1994

35) ŞENEL, Ömer Sekai, Basın-Yayın Yoluyla Ailenin Yıpranmasında Vakıfların Üstlenebileceği Görevler," XII. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Gen. Müd. Yay. Ankara 1994

36) ŞİRİN, Mustafa Ruhi, "Aile ve Çocuk Yayınları Geliştirme Programı," T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, I. Aile Şurası Bildirileri, Ankara 1990

37) TABANOĞLU, Ahmet, "Evlatlık ve Koruyucu Aile Müessesesindeki Son Gelişmeler," T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, I. Aile Şurası Bildirileri, Ankara 1990

38) TOĞROL, Beğlan, "Kültür Taşıyıcısı Olarak Aile," T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, I. Aile Şurası Bildirileri, Ankara 1990

39) TOPTAN, Saime, "Ailenin Korunmasında Kadın Eğitiminin Önemi ve VATEV" XII. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Gen. Müd. Yay. Ankara 1994

40) TÜRKDOĞAN, ORHAN, "Eski Türklerde ve Osmanlılarda Sosyal Tabakalaşma ve Sınıf Yapısı," Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Mas Matbaası, Ankara 1988

41) TÜRKDOĞAN, Orhan, "Türk Ailesinin Genel Yapısı, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Sosya Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Cilt I, Ankara 1990

42) YAZICI, Nesimi, "Tanzimat Döneminde Yetim Mallarının Korunmasına Yönelik Yasal Düzenlemeler ve Bazı Uygulamalar" XII. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Gen. Müd. Yay. Ankara 1994

43) YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri," Osmanlı Araştırmaları The Journal Of Ottoman Studies III. (Beyazıt Devlet Kütüphanesi) İstanbul 1982

44) YILMAZ, Niyazi, "Aileye Yönelik Örgütler, Örgütlenmeler, Faaliyetler" Türkiye Aile Yılı

lığı 1991

45) YİĞİTGÜDEN, G. "Türk-İslam Kültüründe Vakıf Kavramı ve Sosyal Yaşantımızdaki Yeri" II. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara 1985

46) YÖRÜKOĞLU, Ö. "Vakıf Müessesesinin Hukuki, Tarihi, Felsefi Temelleri" II. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara 1985

47) YÜCEER, Halime, ERAY, Fatma, ÇAKAR, Gülsen Erenler, "Ailenin Eğitiminde Kadının Yeri ve Girişimci Kadınları Özendirme Vakıfların Rolü," XII. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Gen. Müd. Yay., Ankara 1994

48) YÜKSEL, Hasan, "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile," T.C. Başbakanlık Aile Araştırması Kurumu Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi Cilt: 2, Ülke Yayın Haber Tic. Ltd. Şti. Ankara, Aralık 1992

TEZLER

1) ADI GÜZEL, Aliye, Vakıf Hakkında Sosyolojik Araştırmalar (**Yüksek Lisans Tezi**) İstanbul 1942

2) ALKAÇ, Hasan, Aile Kurumu ve Cumhuriyet Dönemi Türk Ailesi (**Yüksek Lisans Tezi**) İstanbul 1992

3) BALOĞLU, Filiz, Bugünkü Türk Ailesi ve Başlıca Sosyal Sorunları Üzerine Bir İnceleme (**Yüksek Lisans Tezi**) İstanbul 1990

4) MANAP, Yusuf, İslam ve Türk Vakıf Anlayışının Sosyal Temelleri (**Yüksek Lisans Tezi**) İstanbul 1991

5) ÖKSÜZ, Enis, Sosyal Gelişme - Sanayileşen Türkiye İlişkileri (**Doçentlik Tezi**) İstanbul 1980

6) ŞAHİN, Musa, Vakıf Kurumunun Sosyal Hizmetleri Üzerine Bir Araştırma (**Yüksek Lisans Tezi**) İstanbul 1990

ANSİKLOPEDİLER

1) İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, Milli Eğitim Basımevi, 1986

2) YENİ REHBER ANSİKLOPEDİSİ, Türkiye Gazetesi, İstanbul 1994

3) YENİ TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1985

SÖZLÜKLER

1) DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi, Ankara 1992

2) DOĞAN D. Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, Birlik Yayınları, Ankara 1982

3) PAKALIN, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1971

